

ARCHAEGRAPH

Wydawnictwo Naukowe

The background of the cover is a dark blue grid with a financial chart. The chart features a candlestick pattern with blue and white bars, overlaid with a line graph that trends upwards from left to right. The overall aesthetic is professional and data-oriented.

WYZWANIA EKONOMII I FINANSÓW W XXI WIEKU

REDAKCJA NAUKOWA

ARTUR BORCUCH

MAGDALENA PIŁAT-BORCUCH

WYZWANIA EKONOMII I FINANSÓW W XXI WIEKU

REDAKCJA NAUKOWA

ARTUR BORCUCH

MAGDALENA PIŁAT-BORCUCH

ARCHAEGRAPH

Wydawnictwo Naukowe

WYZWANIA
EKONOMII
I FINANSÓW
W XXI WIEKU

REDAKCJA NAUKOWA

ARTUR BORCUCH

MAGDALENA PIŁAT-BORCUCH

REDAKCJA NAUKOWA

ARTUR BORCUCH

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH,
UNIwersYTET WARSZAWSKI

MAGDALENA PIĘT-BORCUCH

WYDZIAŁ PRAWA I NAUK SPOŁECZNYCH,
UNIwersYTET JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

RECENZJA

PROF. ZW. DR HAB. PETRO GARASYIM

KOREKTA REDAKTORSKA, SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI

KAROL ŁUKOMIAK

© COPYRIGHT BY AUTHORS & ARCHAEGRAPH

ISBN: 978-83-67959-08-7

WERSJA ELEKTRONICZNA DOSTĘPNA NA STRONIE INTERNETOWEJ WYDAWCY:

www.archaeograph.pl

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ, WRZESIEŃ 2023

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	6
DATA CLEANING FOR STATISTICAL ANALYSIS WITH R PROGRAMMING.....	7
ARTUR BORCUCH	
UNLEASHING THE POWER OF MACHINE LEARNING FOR BUSINESS INNOVATION	17
ARTUR BORCUCH	
KRYZYSY W GOSPODARCE (ŚWIATOWEJ) I ICH KONSEKWENCJE.....	27
RENATA JEDLIŃSKA	
PRANIE BRUDNYCH PIENIĘDZY - WYBRANE ZAGADNIENIA.....	44
RENATA JEDLIŃSKA	
ANALIZA I STRATEGIA SPÓŁDZIELCZOŚCI	63
JACEK MACHNIKOWSKI	
ONSHORING JAKO ODPOWIEDŹ NA GLOBALNY KRYZYS W ŁAŃCUCHU DOSTAW.....	87
PIOTR MISZTAŁ	
WKŁAD SOCJOLOGII ORGANIZACJI W ZROZUMIENIE ISTOTY POJĘCIA ORGANIZACJI	104
MONIKA SIWEK	
WYBRANE MIARY STATYSTYCZNE I DEMOGRAFICZNE STOSOWANE W STATYSTYCE PUBLICZNEJ LUDNOŚCI	114
MONIKA STACHOWICZ	
KRYTERIA WYBORU UKŁADÓW WSPÓŁPRACY SIECIOWEJ W BRANŻY AUTOMOTIVE – BADANIA METODĄ STUDIUM PRZYPADKU	126
TOMASZ SZPIKOWSKI, TOMASZ STASIŃSKI	
ROLA WŁADZTWA PODATKOWEGO W KSZTAŁTOWANIU FINANSÓW SAMORZĄDOWYCH W POLSCE	141
JOANNA ROGALSKA	

WSTĘP

Dynamiczne przemiany charakteryzujące współczesną ekonomię i finanse wymagają ciągłej adaptacji i innowacji. W erze informacji, gdzie dane stają się nowym surowcem, kluczową rolę odgrywa ich analiza i właściwe wykorzystanie, które są fundamentem przy podejmowaniu trafnych decyzji gospodarczych.

Monografia ta w szerokim zakresie prezentuje metody i narzędzia, które wspierają zarówno teoretyczne, jak i praktyczne aspekty ekonomii i finansów, podkreślając znaczenie dokładności i innowacyjności w przetwarzaniu danych. Prezentowany jest potencjał uczenia maszynowego, które nieustannie przekształca biznesowe krajobrazy, oferując nowatorskie podejścia do zarządzania i rozwoju. Poruszane są tematy kryzysów ekonomicznych, których zrozumienie i przewidywanie są kluczowe dla utrzymania stabilności finansowej, a także zagadnienia etyczne i prawne takie jak problem prania pieniędzy.

Znaczenie spółdzielczości i jej strategii, rola onshoringu w kontekście łańcuchów dostaw, czy wpływ socjologii organizacji na postrzeganie struktur korporacyjnych - wszystko to stanowi część dyskusji na temat formowania odpornych, efektywnych i etycznych praktyk gospodarczych. Monografia zagłębia się również w kwestie statystyczne i demograficzne, które mają bezpośredni wpływ na politykę publiczną i społeczną.

Przez pryzmat studiów przypadków z branży automotive czy analizy wpływu polityki podatkowej na finanse samorządowe, praca ta łączy teorię z praktyką, pokazując, jak decyzje na poziomie lokalnym i globalnym kształtują rzeczywistość ekonomiczną.

Podsumowując, monografia ta stanowi kompendium wiedzy niezbędnej do zrozumienia współczesnych wyzwań i szans, które stoją przed światem ekonomii i finansów, będąc przy tym cennym zasobem dla szerokiego grona odbiorców - od studentów i badaczy, po praktyków biznesu.

*Artur Borcuch
Magdalena Piłat-Borcuch*

ARTUR BORCUCH

WYDZIAŁ PRAWA I NAUK SPOŁECZNYCH,
UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

DATA CLEANING FOR STATISTICAL ANALYSIS WITH R PROGRAMMING

Introduction: Statistical data analysis relies heavily on the data and the insights it provides. Data analysis involves the use of statistical methods for modelling and predicting. Researchers and data analysts focused on statistical efficiency and output while doing actual data analysis in their research projects¹. Having raw data that is properly formatted, error-free, comprehensive, and includes all the necessary labels and codes for analysis is an extremely unusual occurrence. Data cleaning is the process of making data that has been collected from many sources uniform enough to be evaluated. The target audience enhances the validity and accuracy of statistical claims via better data analysis². In certain cases, the statistical conclusions drawn from cleaned data may change significantly. The outcomes of statistical studies may be affected by routine procedures like imputation and outlier treatment. This is why it's important to treat data cleansing as a statistical activity that must be carried out in a repeatable fashion. All data-cleaning operations may be written in the R statistical environment, making it an ideal setting for repeatable data cleaning³. There are several benefits to using the R programming language. Some of its many redeeming features are as follows. The code is freely available to the public. The users won't need to pay anything or get any special permission to create their software. It works on any operating system. Since R is platform-independent and open source, programmers need simply write once to support several platforms. R programming comes in a plethora of boxes. For instance, the CRAN repository already hosts over 10,000 R packages, and that figure is only expected to grow and be useful

¹ R. Kabacoff, *R in Action: Data Analysis and Graphics with R and Tidyverse*, Simon and Schuster, Shelter Island 2022.

² T. Wang, H. Ke, X. Zheng, K. Wang, A. K. Sangaiah, A. Liu, *Big data cleaning based on mobile edge computing in industrial sensor-cloud*, "IEEE Transactions on Industrial Informatics" 2019, nr 2.

³ N. Viswam, K. S. Rao, *R Programming in Different Fields*, "International Journal of Computer Science Engineering & Technology" 2019, nr 9.

in quantitative research⁴. R programming excels in the field of statistics, which is now quite popular for statistical analysis and measurement tests with a single line of code. Therefore, developers like it over other languages when creating statistical tools. It works well for building Machine Learning applications⁵. Machine learning tasks like regression and classification or logistics regression are a natural fit for R⁶. With R programming, data cleaning and manipulating data are easy to compare with other programming languages. It's safe to say that R programming hasn't finished developing yet. R's robust, helpful community ensures that it continues to develop, evolve, and get regular updates and upgrades⁷. R is a widely used programming language, but its true strengths lie in the areas of data analysis, statistical inference, and machine learning. R provides an ideal setting for statistical computation and design, in addition to a rich collection of libraries covering a broad range of statistical topics⁸. Data analytics and statistical model development are two common applications of R. The results are excellent when the language is paired with lexical scoping. R, a programming language, is particularly useful for machine learning. The purpose of the article is to introduce some of the statistical analysis parts using R programming and data cleaning for this programming language⁹.

Keywords: Data Cleaning, Statistical analysis, data processing, R programming.

THE APPLICATION OF R PROGRAMMING IN DATA ANALYSIS

When talking about data analysis in R, exploratory data analysis is crucial. Methods like key-variable extraction, assumption testing, and insight optimization are all part of this process. R is often used for doing data analysis jobs that need to be distributed computation or processing over several servers. The language's abundance of packages and ready-to-use tests make it useful for data analysis. To model statistical data, Twitter, Amazon, Flipkart, and Infosys use R¹⁰.

⁴ Q. Ren, X. Peng, X. Liu, Q. Zheng, T. He, D. Hu, L. Zhang, *Network modelling and visualisation analysis of the undergraduate dental curriculum system in China*, "Journal of Computer and Communications" 2021, nr 6.

⁵ R. Kabacoff, *R in Action: Data...*, op.cit.

⁶ Z. Miao, M. D. Sealey, S. Sathyanarayanan, D. Delen, L. Zhu, S. Shepherd, *A data preparation framework for cleaning electronic health records and assessing cleaning outcomes for secondary analysis*, "Information Systems" 2023, nr 111.

⁷ Ibidem.

⁸ T. T. Mai, M. Bezbradica, M. Crane, *Learning behaviours data in programming education: Community Analysis and outcome prediction with cleaned data*, "Future Generation Computer Systems" 2022, nr 127.

⁹ B. Dipta, S. Sood, R. Devi, V. Bhardwaj, V. Mangal, A. K. Thakur, V. Kumar, N. K. Pandey, A. Rathore, A. K. Singh, *Digitalization of potato breeding program: Improving Data Collection and Management*, "Heliyon" 2023, nr 1.

¹⁰ Ibidem.

The next significant application of R programming lies in data wrangling. Data wrangling, often referred to as data munging, is the intricate process of transforming and mapping data from its raw form into another format with the intent of making it more appropriate and valuable for a variety of downstream purposes, primarily analytics. In the realm of data science, this step is indispensable as it ensures that data sets are clean, consistent, and ready for analysis. R, being a powerful language designed specifically for statistical analysis and visualization, offers a plethora of tools to make data wrangling more streamlined. Among the most popular and robust libraries in R for this purpose are:

- `dplyr`: This is one of the most widely used packages for data manipulation. It provides a set of tools for efficiently manipulating datasets in R. `dplyr` makes data exploration and transformation easy by providing intuitive functions that produce clear and legible code,
- `data.table`: While `dplyr` is known for its ease and simplicity, `data.table` is recognized for its speed and efficiency, especially with large datasets. It extends R's data frame operations for fast and memory-efficient data wrangling,
- `readr`: Part of the tidyverse, `readr` provides a fast and friendly way to read rectangular data (like csv, tsv, and fwf). It is designed to flexibly parse many types of data found in the wild, while still cleanly failing when data unexpectedly changes.

These packages, among others, make R an invaluable tool for data scientists and analysts, allowing them to focus on drawing insights rather than getting bogged down by the intricacies of raw data¹¹.

Another crucial use of R programming is visualization of data. Any data science analysis relies on the graphical depiction of data. Even when data is disorganized or in a tabular format, data visualization enables a thorough study. Data visualization, analysis, and representation are all areas where the R programming language shines. Facebook's status and social network graph are updated using R¹².

A further essential aspect of R programming is machine learning. Accurate predictions need programmers to train the system and implement

¹¹ E. De Jonge, M. Van Der Loo, *An introduction to data cleaning with R*, Statistics Netherlands, Heerlen 2013.

¹² J. Brownlee, *Data preparation for machine learning: Data cleaning, feature selection, and data transforms in Python*, Machine Learning Mastery, 2020.

automation and learning capabilities. When it comes to training and assessing an algorithm, R provides developers with a wide variety of options. The language lays the groundwork for automated learning. The Azure machine learning platform at Microsoft also makes use of R¹³.

It is worth mentioning, since R is freely available to the public, it may be used for little to no expense in a variety of contexts. Using R allows for rapid iteration throughout the development process. R's online community provides resources¹⁴.

STEPS OF DATA ANALYSIS FOR STATISTICS IN R

Data quality increases linearly over the five phases of statistical analysis, beginning with raw data and ending with prepared output. Again, highlighting its significance in statistical practice is the fact that data cleansing comprises two of the five steps of statistical analysis¹⁵.

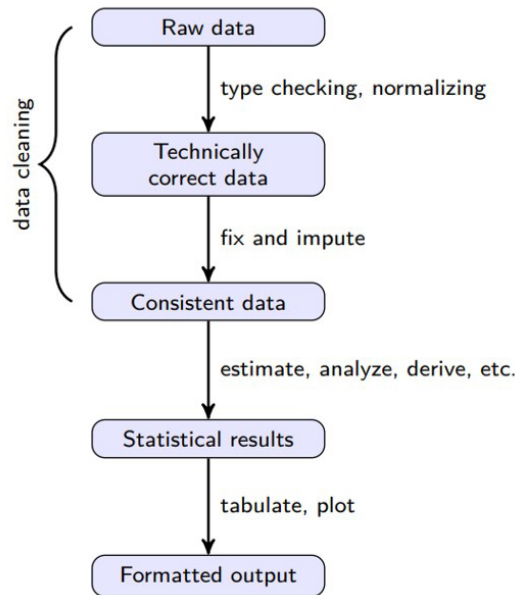

Figure 1. Statistical Analysis of value chain in r programming

Source: E. De Jonge, M. Van Der Loo, *An introduction to data cleaning with R*, Heerlen 2013, Statistics Netherlands.

¹³ N. Viswam, K. S. Rao, *R Programming...*, op.cit.

¹⁴ Q. Ren, X. Peng, X. Liu, Q. Zheng, T. He, D. Hu, L. Zhang, *Network modelling...*, op.cit.

¹⁵ E. De Jonge, M. Van Der Loo, *An introduction...*, op.cit.

In data analysis, cleaning the data is a crucial first step. In this article, we will review and clean the data using the janitor package, one of many available in r for this purpose. Data cleaning is the process of making unreliable data usable for analysis. Information quality and efficiency both benefit from data cleaning¹⁶.

PERFORMING DATA CLEANING IN PRACTICE

In this article, the data cleaning real examples are provided to understand the problem of data cleaning and solving the problem through r-programming code running. To clean data, some libraries are used in the r-studio and r packages have differences also¹⁷. To clean data, we must install packages. The guidelines are given step by step.

LOADING PACKAGES AND LIBRARY

```
install.packages("tidyverse")
library(tidyverse)
#for checking installed packages
```

Inputting data from csv file and text from any file

```
Library(tidyverse)
data_sample <- read.csv("data_sample.csv")
data_sample <- read.table("data_sample.text")
```

Removing rows and replacing the missing value in r-studio

Code for this

```
Library(dplyr)
#removing rows with any missing values
df%>% na.omit()
df means data frame or file name
```

Replacing other values with missing values in r-programming

```
Library(dplyr)
Library(tidyr)
df%>% mutate(across(where(is.numeric), ~replace_na(., median(., na.rm=TRUE))))
```

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Q. Ren, X. Peng, X. Liu, Q. Zheng, T. He, D. Hu, L. Zhang, *Network modelling...*, op.cit.

Removing duplications in the rows in r-programming

```
Library (dplyr)
df%>% distinct (. keep_all = TRUE)
```

Creating data frames for the practice of cleaning data in real are given below:

```
df <- data.frame (group=c ("a", " b", " c", " d", " e", " f"),
  points=c (4, 5, NA, 6, 8, 10),
  rebound=c (8, 8, 9, 7, NA, 7),
  assists=c (1, 2, 3, NA, 5, 4))
df
```

	team_points	rebounds	assists
1	a	8	1
2	b	8	2
3	c	9	3
4	d	7	NA
5	e	NA	5
6	f	7	4

```
#removing rows with missing values
new_df <- df%>% NA. omit ()
```

	team_points	rebounds	assists
1	a	8	1
2	b	8	2
3	c	9	3
4	d	7	2
5	e	6	5
6	f	7	4

For summarizing any data sets the code will be:

```
Summary(data_sample)
```

Cleaning data is the process of making data uniform and usable for analysis. Its purpose is to evaluate statistics claims for their validity and accuracy. Additionally, it enhances the quality of data and increases productivity overall¹⁸. The reasons why we need to clean data are:

¹⁸ Z. Miao, M. D. Sealey, S. Sathyanarayanan, D. Delen, L. Zhu, S. Shepherd, *A data...*, op.cit.

- Getting rid of mistakes,
- Reduce duplicate efforts,
- Boost the trustworthiness of data,
- Precision in delivery,
- Guarantee uniformity,
- Verify efficacy,
- Apply uniform standards.

FIELDS OF R-PROGRAMMING AND INDUSTRIAL BENEFITS

R's robust features and versatility make it applicable to a wide variety of fields and disciplines to analyze, present, and model. Just a few examples are:

- academia - The computer language R has become the factor standard in many academic institutions, just way English has become the international language. Statistics aren't the only subject that makes use of quantitative data; descriptive, experimental, and correlational studies also rely on it¹⁹. The growth of big data, which encompasses the process of embracing data and accompanying technologies, and its impact on all academic disciplines has led to a surge in the usage of R. When it comes to social science research, IBM's S (SPSS) was formerly the gold standard²⁰. Right now, R is the best option since R is available to academic institutions and students at no cost²¹. R can read and write many different formats of data and can function on any operating system. R facilitates open, reproducible science²².
- data science - In the field of data science, R is another major language alongside Python. Professionals may use R to model and analyze both structured and unstructured data, as well as to develop machine learning and statistical analysis tools. Importing and analyzing data from several sources is a breeze using R²³. Furthermore, the R system and the CRAN library provide a wealth of data visualization functions and tools, making it simple for experts to present their research and conclusions in an engaging and understandable style²⁴.

¹⁹ R. Kabacoff, *R in Action: Data...*, op.cit.

²⁰ J. Brownlee, *Data preparation...*, op.cit.

²¹ T. T. Mai, M. Bezbradica, M. Crane, *Learning behaviours...*, op.cit.

²² Wang T., Ke H., Zheng X., Wang K., Sangaiah A. K., Liu A., *Big data...*, op.cit.

²³ N. Viswam, K. S. Rao, *R Programming...*, op.cit.

²⁴ T. T. Mai, M. Bezbradica, M. Crane, *Learning behaviours...*, op.cit.

- statistics - Since R is a statistical programming language, it should come as no surprise that it is widely used for statistics and statistical computation. There is a wide variety of packages available to aid in this line of work, and the R programming language may be used to create software with built-in statistical capabilities. Its potential applications may perhaps expand more²⁵.
- finance - R's adaptability and power make it a natural choice for a wide variety of data analysis jobs, including those in the financial sector. Financial institutions like JP Morgan and Bank of America utilize the language for a wide variety of purposes, including credit risk monitoring and modeling, financial reporting, and the management of investment portfolios²⁶. Financial professionals with no programming skills may do financial calculations with the help of specialized tools like JRY Finance and the bundle package R Metrics.
- networking sites - Social media has expanded from its early days on open dairy and Bolt to include almost everyone with access to a smartphone. Rare is a person who does not participate in at least one social media network nowadays. It's no secret that the social media industry is a lucrative one. Social media giants like Meta (Facebook and Instagram) and TikTok leverage user data to provide advertisers with more precise targeting options²⁷. Tools like R are ideal for social media companies to collect and manage the algorithms that keep users coming back for content that suits their interests. This data is generated by everything do or interact with on social media²⁸.

CONCLUSION

The information and understanding it gives is crucial to statistical analysis. When data is cleaned, it is made consistent enough for analysis. Because it is cross-platform and open source, the R programming language provides a great environment for automating data-cleaning tasks. R programming mimics the five phases of statistical data analysis, from gathering raw data

²⁵ E. De Jonge, M. Van Der Loo, *An introduction...*, op.cit.

²⁶ Z. Miao, M. D. Sealey, S. Sathyanarayanan, D. Delen, L. Zhu, S. Shepherd, *A data...*, op.cit.

²⁷ T. T. Mai, M. Bezbradica, M. Crane, *Learning behaviours...*, op.cit.

²⁸ Z. Miao, M. D. Sealey, S. Sathyanarayanan, D. Delen, L. Zhu, S. Shepherd, *A data...*, op.cit.

to finalizing the outcome. Starting with unprocessed input and progressing through the five iterations of statistical analysis, data quality steadily rises. Two of the five stages of statistical analysis include cleaning the data. The purpose of data cleaning is to prepare dirty data for analysis. Data may be imported from.csv files or any text file, rows can be deleted and replaced with missing values, data frames can be created, and summaries can be generated. The goal of data cleaning is to boost efficiency by ensuring that all statistical statements are accurate and legitimate. R is a programming language used for statistical analysis, graphical presentation, and mathematical modeling in many different professions and sciences. Credit risk monitoring and modeling, financial reporting, and investment portfolio management are just some of the many uses for the language at financial firms like JP Morgan and Bank of America. From its humble beginnings on open dairy and bolt, social media has grown to include almost everyone with access to a smartphone. Managing the algorithms that keep people coming back for material that meets their interests is a huge challenge for social media platforms, but tools like R make it much easier.

REFERENCES

- Brownlee J., *Data preparation for machine learning: data cleaning, feature selection, and data transforms in Python*, Machine Learning Mastery, 2020.
- De Jonge E., Van Der Loo M., *An introduction to data cleaning with R*, Statistics Netherlands, Heerlen 2013.
- Dipta B., Sood S., Devi R., Bhardwaj V., Mangal V., Thakur A. K., Kumar V., Pandey N. K., Rathore A., Singh A. K., *Digitalization of potato breeding program: Improving Data Collection and Management*, “Heliyon” 2023, nr 1.
- Kabacoff R., *R in Action: Data Analysis and Graphics with R and Tidyverse*, Simon and Schuster, Shelter Island 2022.
- Mai T. T., Bezbradica M., Crane M., *Learning behaviours data in programming education: Community Analysis and outcome prediction with cleaned data*, “Future Generation Computer Systems” 2022, nr 127.

- Miao Z., Sealey M. D., Sathyanarayanan S., Delen D., Zhu L., Shepherd S., *A data preparation framework for cleaning electronic health records and assessing cleaning outcomes for secondary analysis*, "Information Systems" 2023, nr 111.
- Nair M. M., Kumari S., Tyagi A. K., *Internet of Things, cyber-physical system, and data analytics: Open questions, future perspectives, and research areas*, Proceedings of the Second International Conference on Information Management and Machine Intelligence, Springer Singapore, Singapore 2021.
- Ren Q., Peng X., Liu X., Zheng Q., He T., Hu D., Zhang L., *Network modelling and visualisation analysis of the undergraduate dental curriculum system in China*, "Journal of Computer and Communications" 2021, nr 6.
- Viswam N., Rao K. S., *R Programming in Different Fields*, "International Journal of Computer Science Engineering & Technology" 2019, nr 9.
- Wang T., Ke H., Zheng X., Wang K., Sangaiah A. K., Liu A., *Big data cleaning based on mobile edge computing in industrial sensor-cloud*, "IEEE Transactions on Industrial Informatics" 2019, nr 2.

UNLEASHING THE POWER OF MACHINE LEARNING FOR BUSINESS INNOVATION

Introduction: The study and creation of algorithms and models that can learn new tasks automatically is the focus of Machine Learning, a subfield of AI acquire new knowledge and skills from data without the need for human intervention¹. Algorithms in machine learning allow computers to conclude data, forecast future outcomes, and act responsibly. Individuals, businesses, consulting software, and government agencies all employ these models because of the ability to learn from data and make predictions for future business trends². Artificial intelligence is the training of computers to do activities normally requiring human intellect. Natural language processing, computer vision, and expert systems are just a few of the many methods included in artificial intelligence³. At present, researchers are creating machine learning models that can handle the vast variety and complexity of data seen in business innovation and process technology⁴. Deprivation has created the necessity for the deployment of machine learning to replace human resources for critical and hard tasks that are not easy for human beings, for instance, machine learning in industrial automation for the production process. This machine learning model is developing for business purposes and making revolutionary success in business innovation⁵. Large amounts of time and money are needed to integrate ML technologies into Business Modeling, and the process is quite different

¹ X. Zhong, X. Tian, K. D. Thilak, *Machine learning-based multimedia services for Business Model Evaluation*, "Computers & Electrical Engineering" 2022, nr 97.

² H. Pallathadka, E. H. Ramirez-Asis, T. P. Loli-Poma, K. Kaliyaperumal, R. J. Ventayen, M. Naved, *Applications of artificial intelligence in business management, e-commerce and Finance*, "Materials Today: Proceedings" 2023, nr 80.

³ Ibidem.

⁴ M. Lieder, F. M. A. Asif, A. Rashid, *A choice behavior experiment with circular business models using machine learning and Simulation Modeling*, "Journal of Cleaner Production" 2020, nr 258.

⁵ A. Dhir, S. J. Khan, N. Islam, P. Ractham, N. Meenakshi, *Drivers of sustainable business model innovations. an upper-echelon theory perspective*, "Technological Forecasting and Social Change" 2023, nr 191.

from creating a Business Model using more traditional methods⁶. Some startups leverage ML technology to produce and capture value on a scale never previously seen. Amazon, Google, and Facebook are just a few best examples. Nevertheless, not all organizations that use ML technology succeed in value creation and capture⁷. The unique characteristics of digital sustainability-based business model innovation need and the development of specialized dynamic capacities in business modeling is involved in machine learning and deep learning⁸. Most online stores and banks now use chatbots or machine learning models to increase consumer happiness and better serve their clientele. They have the potential to mimic human behavior⁹. Therefore, machine learning power is implemented in many sectors like business modeling and innovation. The article aims to find out the machine learning modeling power for business innovation¹⁰. This article will examine the recent trends in machine learning for business innovation like artificial intelligence for financial technology innovation, e-commerce-based business innovation, finding lead (data) for business, process technology development using machine learning, and innovative software development for business intelligence and operation performance¹¹. The power of machine learning and its application in business can be contributed to the technological revolution in recent decades. The recent machine learning articles represent the development of machine learning and its implication in business innovation, transportation, hospitality industries, and entertainment sectors¹².

Keywords: Machine Learning, Business Innovation, Artificial Intelligence, Role of ML in Business, and Unleashing Power.

ROLE OF MACHINE LEARNING IN DIFFERENT INDUSTRY SECTORS

Machine learning, a subset of artificial intelligence, has rapidly emerged as a transformative technology, reshaping the way various sectors operate and deliver value. Its applications span a wide range of industries, each harnessing the power of AI and ML to drive innovation, efficiency, and enhanced user experiences. In the healthcare sector, the impact of machine learning

⁶ S. Bahoo, M. Cucculelli, D. Qamar, *Artificial intelligence and corporate innovation: A review and research agenda*, "Technological Forecasting and Social Change" 2023, nr 188.

⁷ M. Lieder, F. M. A. Asif, A. Rashid, *A choice...*, op.cit.

⁸ M. R. Rabbani, S. Khan, M. Atif, *Machine learning-based P2P lending Islamic Fintech model for small and medium enterprises in Bahrain*, "International Journal of Business Innovation and Research" 2023, nr 4.

⁹ H. Hua, Y. Li, T. Wang, N. Dong, W. Li, J. Cao, *Edge Computing with Artificial Intelligence: A Machine Learning Perspective*, "ACM Computing Surveys" 2023, nr 9.

¹⁰ S. Bahoo, M. Cucculelli, D. Qamar, *Artificial intelligence...*, op.cit.

¹¹ T. H. Davenport, R. Ronanki, *Artificial intelligence for the real world*, "Harvard Business Review" 2018, nr 1.

¹² M. Kumar, T. N. Nguyen, J. Kaur, T. G. Singh, D. Soni, R. Singh, P. Kumar, *Opportunities and challenges in the application of artificial intelligence in pharmacology*, "Pharmacological Reports" 2023, nr 1.

is profound. It enhances diagnostics, facilitates tailored therapies, and aids in drug development. Moreover, medical images are now being analyzed using machine learning algorithms, which help in spotting trends and aiding in the early diagnosis of illnesses¹³.

The financial industry leverages AI and ML algorithms for tasks such as fraud detection, risk evaluation, and algorithmic trading. These tools, capable of sifting through vast amounts of financial data, result in improved decision-making and streamlined operations by spotting outliers and predicting future trends in real-time¹⁴.

E-commerce platforms heavily rely on AI and ML for functionalities like personalized product recommendations, demand forecasting, and analyzing shopper behavior. By offering individualized shopping experiences based on each user's preferences and purchase history, AI-enabled solutions enhance customer satisfaction and drive sales¹⁵.

In the realm of transportation, AI and ML are making strides with innovations like autonomous vehicles, traffic prediction, and route optimization. By analyzing traffic patterns and optimizing routes, these technologies enhance safety and reduce congestion¹⁶.

The entertainment industry has been transformed by AI and ML, offering personalized content suggestions, voice assistants, and immersive virtual reality experiences. The ability to curate content based on an individual's preferences and social interactions is a testament to the capabilities of these technologies¹⁷.

Effectiveness and robotics have seen a surge with the automation of routine processes that previously required significant human intervention. This leads to substantial time and resource savings. By integrating automation, organizations can optimize resource utilization, streamline processes, and enhance productivity¹⁸.

¹³ T. Van Eechoud, A. Ganzaroli, *Exploring the role of dynamic capabilities in Digital Circular Business Model Innovation: Results from a grounded systematic inductive analysis of 7 case studies*, "Journal of Cleaner Production" 2023, nr 401.

¹⁴ H. Pallathadka, E. H. Ramirez-Asis, T. P. Loli-Poma, K. Kaliyaperumal, R. J. Ventayen, M. Naved, *Applications of...*, op.cit.

¹⁵ Grand View Research, *GVR...*, op.cit.

¹⁶ M. Lieder, F. M. A. Asif, A. Rashid, *A choice...*, op.cit.

¹⁷ U. B. Chaudhry, M. A. Chaudhry, *Harnessing Big Data for Business Innovation and Effective Business Decision Making [w:] Cybersecurity in the Age of Smart Societies: Proceedings of the 14th International Conference on Global Security, Safety and Sustainability*, (red.) H. Jahankhani, Springer International Publishing, London 2023.

¹⁸ A. Dhir, S. J. Khan, N. Islam, P. Ractham, N. Meenakshi, *Drivers of...*, op.cit.

Decision-makers in businesses are better equipped to make choices as machine learning algorithms process vast amounts of data to inform strategies. The ability of these algorithms to detect trends and provide insightful insights is invaluable¹⁹.

Personalization is another domain where AI and ML shine. By analyzing user data and preferences, they enable more tailored interactions, from content suggestions on streaming platforms to bespoke marketing campaigns.

Lastly, predictive analytics is revolutionized by ML systems' capability to forecast future events based on historical data. Businesses can leverage predictive models to stay ahead of competitors, anticipate consumer behavior, and identify potential industry threats.

In essence, the integration of AI and ML across industries is not just a technological advancement but a paradigm shift in how businesses operate and serve their customers.

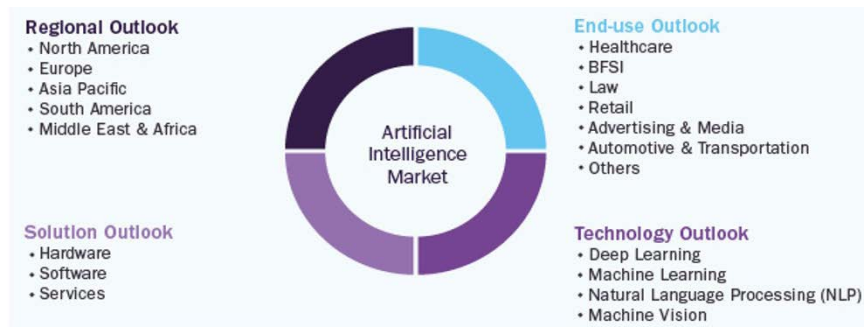

Figure 1. Artificial Intelligence Market Segmentation

Source: Grand View Research, *GVR Report covers Artificial Intelligence Market Size, Share& Trends Report Artificial Intelligence Market Size, Share& Trends Analysis Report By Solution, By Technology (Deep Learning, Machine Learning), By End-use, By Region, And Segment Forecasts, 2023 - 2030.*

There is a significant need for regulatory and supervisory technology, as well as risk and compliance applications. (Sup Tech) have contributed to AI's meteoric rise in the BFSI industry²⁰. Similar FinTech apps for reporting and regulatory and compliance duties are being developed and implemented by regulated organizations. Risk management and internal controls are two more areas where financial organizations are adopting AI and machine learning technology²¹. Large financial institutions may now focus less

¹⁹ S. Bahoo, M. Cuculelli, D. Qamar, *Artificial intelligence...*, op.cit.

²⁰ Grand View Research, *GVR...*, op.cit.

²¹ S. Bahoo, M. Cuculelli, D. Qamar, *Artificial intelligence...*, op.cit.

on ex-post resolution and more on proactive prevention because of advances in artificial intelligence technology and the behavioral sciences²².

Retail, legal, automobile & transportation, agriculture, and other industries also benefit from AI systems. One of the most popular programs in every industry is the conversational AI platform. For instance, Google LLC released a Rapid Response Virtual Agent in April 2020. This technology is designed to be used in contact centers²³. With the recent epidemic of (COVID-19), this new chatbot has been developed to address concerns consumers may have through phone, chat, and other social media. Due to the growing importance placed on offering a pleasant retail experience, the retail industry is expected to grow significantly²⁴. The demand for data mining and analytics is being fueled by the proliferation of social media platforms that produce vast quantities of digital data in the forms of text, voice, and pictures²⁵. Machine Learning has had a favorable effect on the entertainment and advertising industries, and businesses are increasingly using AI methods to market their wares and foster relationships with their clients²⁶.

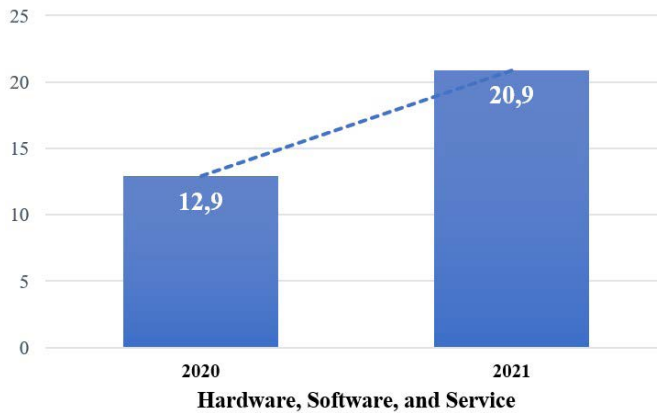

Figure 2. Asia Pacific Artificial Intelligence Market (USD Billion)

Source: Grand View Research, *GVR Report covers Artificial Intelligence Market Size, Share&Trends Report Artificial Intelligence Market Size, Share&Trends Analysis Report By Solution, By Technology (Deep Learning, Machine Learning), By End-use, By Region, And Segment Forecasts, 2023 - 2030.*

²² Grand View Research, *GVR...*, op.cit.

²³ H. Pallathadka, E. H. Ramirez-Asis, T. P. Loli-Poma, K. Kaliyaperumal, R. J. Ventayen, M. Naved, *Applications of...*, op.cit.

²⁴ A. Dhir, S. J. Khan, N. Islam, P. Ractham, N. Meenakshi, *Drivers of...*, op.cit.

²⁵ M. Kumar, T. N. Nguyen, J. Kaur, T. G. Singh, D. Soni, R. Singh, P. Kumar, *Opportunities and...*, op.cit.

²⁶ M. R. Rabbani, S. Khan, M. Atif, *Machine learning-based...*, op.cit.

CHALLENGES OF MACHINE LEARNING AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

In their poll, business leaders highlighted several roadblocks to the widespread use of machine learning and AI, from integration problems to a lack of qualified workers.

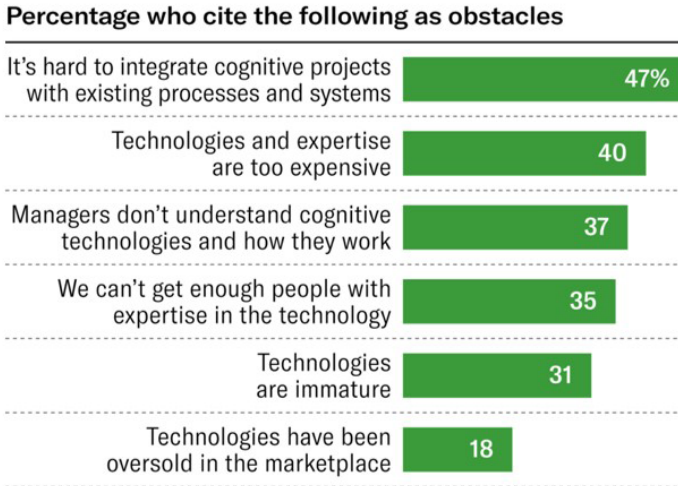

Figure 3. Challenges of AI and Machine Learning polled by business leaders

Source: Generating buzz, *Artificial intelligence is permeating business at last: The age of "boring AI" will be anything but*, https://www.economist.com/business/2022/12/06/artificial-intelligence-is-permeating-business-at-last?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gclid=CjwKCAjwmbqoBhAgE-iwACIjzEAeGXDyMHwgGDy75cpUKtaPcuiHgYJGZ7H-dR1CBnv4s-V_Q2xovEthoC8CUQAvD_BwE&gclid=IwAR3CM-STyACwuH-NBBRiVo3jpCKhxZ2kZ8gUebIWdcwnJkkZiSXCKA5GjOjU (dostęp: 06.12.2022 r.).

In today's rapidly evolving technological landscape, businesses are recognizing the imperative need to harness the potential of artificial intelligence (AI) and machine learning (ML). Essential personnel, such as machine-learning model engineers, play a pivotal role in this transformation, and their expertise is invaluable for businesses aiming to stay ahead of the curve²⁷. However, a team's adaptability and continuous learning are paramount to its success.

²⁷ L. Scherer, M. Kuss, W. Nahm, *Review of Artificial Intelligence–Based Signal Processing in Dialysis: Challenges for Machine-Embedded and Complementary Applications*, "Advances in Kidney Disease and Health" 2023, nr 1.

While some teams eagerly embrace new technologies, others may prefer the familiarity of traditional methods²⁸.

One of the challenges businesses face is integrating these advanced technologies into their existing business models. If an organization lacks the requisite data science or analytics expertise, building an ecosystem of external service providers becomes essential. However, for long-term AI initiatives, hiring specialized in-house personnel is recommended to ensure the sustainability of the deployed systems²⁹. Given the scarcity of qualified individuals in cognitive technology, businesses should consider developing a centralized resource pool, making expertise accessible to high-priority initiatives across various departments³⁰. As demands grow, decentralizing teams to cater to specific business activities becomes viable, but a centralized role remains crucial for coordination³¹.

Despite the evident advantages of AI and ML, the high costs associated with acquiring expertise and technology can be prohibitive. Some companies might have access to AI specialists but find large-scale implementation too costly or time-consuming³². This has led industries, especially in investment and wealth management, to offer AI-backed robotic support for basic financial decisions, bridging the gap between expertise and affordability³³.

However, the adoption of AI and ML is not without challenges. Ethical considerations, such as concerns about biased algorithms, privacy breaches, and job market impacts, necessitate the establishment of ethical standards for AI and ML system development³⁴. Ensuring data safety and confidentiality is paramount, requiring businesses to adopt stringent measures like data encryption and adherence to privacy laws³⁵. Addressing biases and ensuring fairness in AI and ML systems is another significant challenge, demanding careful data selection and continuous monitoring³⁶.

²⁸ T. H. Davenport, R. Ronanki, *Artificial intelligence...*, op.cit.

²⁹ Ibidem.

³⁰ G. Giuggioli, M. M. Pellegrini, *Artificial intelligence as an enabler for entrepreneurs: a systematic literature review and an agenda for future research*, "International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research" 2023, nr 4.

³¹ L. Scherer, M. Kuss, W. Nahm, *Review of...*, op.cit.

³² M. Kumar, T. N. Nguyen, J. Kaur, T. G. Singh, D. Soni, R. Singh, P. Kumar, *Opportunities and...*, op.cit.

³³ U. B. Chaudhry, M. A. Chaudhry, *Harnessing Big...*, op.cit.

³⁴ G. Lampropoulos, *Artificial Intelligence, Big Data, and Machine Learning in Industry 4.0.*, Encyclopedia of Data Science and Machine Learning, IGI Global, 2023.

³⁵ L. Scherer, M. Kuss, W. Nahm, *Review of...*, op.cit.

³⁶ G. Giuggioli, M. M. Pellegrini, *Artificial intelligence...*, op.cit.

The future of AI and ML lies in continuous research and innovation. Fields like natural language processing, computer vision, and robotics are expected to witness breakthroughs, opening new avenues for application³⁷. Moreover, the integration of AI and ML with other emerging technologies, such as the Internet of Things (IoT) and blockchain, will further enhance their capabilities, leading to synergistic solutions that promise to revolutionize both personal and professional spheres³⁸.

CONCLUSION

In conclusion, artificial intelligence and Machine Learning refers to the practice of creating algorithms and models that can learn new skills on their own, acquire new knowledge and skills from data without the need for human intervention. It is used by individuals, businesses, consulting software, and government agencies to learn from data and make predictions for future business trends. AI and ML are revolutionizing healthcare, finance, e-commerce, transportation, hospitality, and entertainment sectors due to their ability to customize the content, automate routine processes, recognize trends, spot outliers, and provide insightful insights. AI and ML are becoming increasingly popular in retail, legal, automobile & transportation, agriculture, and other industries. However, there are several roadblocks to widespread use, such as integration problems and a lack of qualified workers. To ensure these technologies are used responsibly and ethically, it is essential to learn about and deal with these obstacles. Companies in the investing and wealth management industries are starting to give customers the option of using AI-backed robotics support to help them with basic financial decisions.

REFERENCES

- Bahoo S., Cucculelli M., Qamar D., *Artificial intelligence and corporate innovation: A review and research agenda*, "Technological Forecasting and Social Change" 2023, nr 188.
- Chaudhry U. B., Chaudhry M. A., *Harnessing Big Data for Business Innovation and Effective Business Decision Making [w:] Cybersecurity in the Age of Smart Societies: Proceedings of the 14th International Conference*

³⁷ A. Dhir, S. J. Khan, N. Islam, P. Ractham, N. Meenakshi, *Drivers of...*, op.cit.

³⁸ H. Hua, Y. Li, T. Wang, N. Dong, W. Li, J. Cao, *Edge Computing...*, op.cit.

- on Global Security, Safety and Sustainability*, (red.) H. Jahankhani, Springer International Publishing, London 2023
- Davenport T. H., Ronanki R., *Artificial intelligence for the real world*, „Harvard Business Review” 2018, nr 1.
- Dhir A., Khan S. J., Islam N., Ractham P., Meenakshi N., *Drivers of sustainable business model innovations. an upper-echelon theory perspective*, “Technological Forecasting and Social Change” 2023, nr 191.
- Giuggioli G., Pellegrini M. M., *Artificial intelligence as an enabler for entrepreneurs: a systematic literature review and an agenda for future research*, “International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research” 2023, nr 4.
- Grand View Research, *GVR Report covers Artificial Intelligence Market Size, Share&Trend; Trends Report Artificial Intelligence Market Size, Share&Trend; Trends Analysis Report By Solution, By Technology (Deep Learning, Machine Learning), By End-use, By Region, And Segment Forecasts, 2023 - 2030*.
- Hua H., Li Y., Wang T., Dong N., Li W., Cao J., *Edge Computing with Artificial Intelligence: A Machine Learning Perspective*, “ACM Computing Surveys” 2023, nr 9.
- Kumar M., Nguyen T. N., Kaur J., Singh T. G., Soni D., Singh R., Kumar P., *Opportunities and challenges in the application of artificial intelligence in pharmacology*, “Pharmacological Reports” 2023.
- Lampropoulos G., *Artificial Intelligence, Big Data, and Machine Learning in Industry 4.0.*, Encyclopedia of Data Science and Machine Learning, IGI Global, 2023.
- Lieder M., Asif F. M. A., Rashid A., *A choice behavior experiment with circular business models using machine learning and Simulation Modeling*, “Journal of Cleaner Production” 2020, nr 258.
- Pallathadka H., Ramirez-Asis E. H., Loli-Poma T. P., Kaliyaperumal K., Ventayen R. J., Naved M., *Applications of artificial intelligence in business management, e-commerce and Finance*, “Materials Today: Proceedings” 2023, nr 80.

- Rabbani M. R., Khan S., Atif M., *Machine learning-based P2P lending Islamic Fintech model for small and medium enterprises in Bahrain*, “International Journal of Business Innovation and Research” 2023, nr 4.
- Scherer L., Kuss M., Nahm W., *Review of Artificial Intelligence–Based Signal Processing in Dialysis: Challenges for Machine-Embedded and Complementary Applications*, “Advances in Kidney Disease and Health” 2023, nr 1.
- Van Eechoud T., Ganzaroli A., *Exploring the role of dynamic capabilities in Digital Circular Business Model Innovation: Results from a grounded systematic inductive analysis of 7 case studies*, “Journal of Cleaner Production” 2023, nr 401.
- Zhong X., Tian X., Thilak K. D., *Machine learning-based multimedia services for Business Model Evaluation*, “Computers & Electrical Engineering” 2022, nr 97.

KRYZYSY W GOSPODARCE (ŚWIATOWEJ) I ICH KONSEKWENCJE

Abstrakt: Kryzysy były, są i będą! Nie można mieć złudzeń. Dobra koniunktura nie może trwać bez końca. Towarzyszą one ludzkości praktycznie od momentu powstania wymiany ekonomicznej. Obecnie, w XXI w., spektakularne załamania finansowe na rynkach wysoko rozwiniętych krajów wywierają duży wpływ na stan światowej gospodarki. Zjawisko kryzysu jest najlepiej poznane w przypadku ustroju kapitalistycznego, jednak ma szansę przebiegać również w każdym innym. Celem artykułu jest przedstawienie największych kryzysów, jakie miały miejsce na przestrzeni kilkuset lat historii gospodarki. Autorka przedstawiła ich przyczyny, skutki, czas trwania i zasięg. Mimo, że wszystkie noszą tę samą nazwę „kryzysu”, każdy z nich był inny, inny też wywarł skutek dla gospodarki. Niestety nie da się w pełni uniknąć kryzysu finansowego, a często jest tak, że jego wystąpienie można jednoznacznie zidentyfikować dopiero „po fakcie”. Aby uniknąć negatywnych zjawisk związanych z kryzysem należy z jednej strony prewencyjnie mu zapobiegać (tj. zmniejszać prawdopodobieństwo jego wystąpienia i jego skalę). Z drugiej strony, gdy kryzys już wybuchnie, trzeba aktywnie nim zarządzać, aby zmniejszyć straty jakie przyniesie.

Słowa kluczowe: Kryzys finansowy, przebieg kryzysu finansowego, przyczyny kryzysu finansowego, skutki kryzysu finansowego.

WPROWADZENIE

Pojęcie „kryzys” pochodzi z j. greckiego i oznacza punkt zwrotny, przełom oraz wybór i rozstrzygnięcie¹. W medycynie oznacza moment przesilenia, po którym następuje poprawa lub załamanie. Kryzys gospodarczy czyli

¹ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i obcojęzycznych*, PW „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1994, s. 289.

gwałtowne zmniejszenie się aktywności gospodarczej jest zjawiskiem, które towarzyszy ludzkości od tysięcy lat². W najdawniejszych czasach głównymi czynnikami, powodującymi jego pojawienie się były zjawiska naturalne: klęski żywiołowe, epidemie oraz polityczne np. wojny. Z czasem gdy gospodarka coraz silniej się rozwijała obok tych dwóch czynników, pojawił się także czynnik ekonomiczny³.

Kryzysy gospodarcze są zjawiskami nieprzewidywalnymi, chociaż ich istnienie jest czymś zupełnie naturalnym. We współczesnych czasach, obraz kryzysu wyróżnia się w szczególności wysokim wzrostem bezrobocia, spadkiem tempa cyrkulacji waluty oraz inwestycji, jak i redukcją wydatków na konsumpcję⁴.

Sam kryzys nie jest zjawiskiem nagłym, a powstaje stopniowo, powiązany ze sobą w zazwyczaj czterech fazach cyklu koniunkturalnego, jest poprzedzony okresem ożywienia oraz rozkwitu gospodarczego, gdzie kolejno następuje recesja⁵.

Kryzys gospodarczy jest nieodłącznym elementem ekonomii. Na przestrzeni ostatnich stuleci, kryzysów było wiele, ale część z nich, ze względu na swoje rozmiary lub wyjątkowy charakter, szczególnie zapisało się w historii ekonomii. Bez wątplenia największym kryzysem w historii kapitalizmu był kryzys z lat 1929-1933. Ale zarówno wcześniej, jak i później, inne kryzysy też wpływały istotny wpływ na światową gospodarkę.

KRYZYS ŚREDNIOWIECZNEJ GOSPODARKI

W Europie pierwszym wielkim kryzysem był kryzys z XIV w., związany z epidemią dżumy. Poprzedzał go czas szybkiego rozwoju gospodarczego, który nastąpił w związku z powstawaniem miast, korporacji handlowych, a także związku miast we Włoszech. Po prawie 300 latach wzrostu nastąpił w XIV w. okres zwany „wielkim kryzysem”. Bardzo dobrze tę sytuację obrazuje demografia, zgodnie z szacunkami liczba ludności spadła w Europie

² F. S. Mishkin, *The economics of money, banking and financial markets* [w:] Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych, J. Kulisz, t. 1–2, Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa 1961, s. 125-135.

³ S. Miklaszewski (red.), *Międzynarodowe stosunki gospodarcze u progu XXI wieku*, Difin, Warszawa 2003, s. 99.

⁴ G. G. Kaufman, *Banking and currency crisis: a taxonomy and review*, „Loyola University of Chicago Working Paper” 1999, nr 11; R. Milewski, *Podstawy ekonomii*, PWN, Warszawa 2002; F. S. Mishkin, *The economics of money...* op. cit., s. 223.

⁵ V. Sundarajan, T. J. Baliño, *Banking crises: cases and issues*, IMF, Washington 1991; D. Filar, A. Rzońca, G. Wójtowicz, *Ekonomia po polsku*, CeDeWu, Warszawa 2007, s. 238.

z 75 mln w 1300r. do 45 mln 1400r⁶. Często ten gwałtowny spadek liczby ludności wiązano z epidemią dżumy. Objawy kryzysu i załamanie gospodarcze pojawiły się jednak na długo przed epidemią dżumy. Rozmiary epidemii czarnej śmierci były raczej skutkiem zubożenia ludności, niż jej przyczyną. Rozwój miast spowodował coraz większy napływ ludności jednak niedomagania w dziedzinie transportu nie pozwalające przewieźć żywności na znaczne odległości oraz fala bankructw, która przetoczyła się przez Europę powodowały niedobór żywności w wielu regionach. To dlatego właśnie epidemia dżumy zebrała takie żniwo, gdyż niedożywione i osłabione społeczeństwo było podatne na choroby⁷.

Czarna śmierć była największą epidemią w dziejach ludzkości. Na skutek zakażenia zmarło ok. 75-200 milionów ludzi w Europie i Azji. Szczyt zachorowań przypadał na lata 1347-1351. Szacunkowo czarna śmierć zabiła 30-60% mieszkańców Europy, ok. 30% ludności Bliskiego Wschodu i ok 40% mieszkańców Egiptu. Była to tak zjadliwa choroba, że powrót do stanu liczebności sprzed pandemii zajął 200 lat. Dżuma jednak nie tylko zabiła miliony, ale wywarła istotny wpływ na przemiany społeczne, religijne i ekonomiczne⁸.

Skutkiem epidemii było zjawisko nożyc cen i płac. Dżuma szczególnie zmniejszyła populacje miast, zatem gwałtownie spadło zapotrzebowanie na artykuły rolne. To spowodowało spadek ich cen. Natomiast w miastach z powodu braku rąk do pracy, rosły płace i ceny produktów rzemieślniczych. Wobec tego rolnicy za swoje produkty mogli realnie nabyć mniej przedmiotów wytwarzanych w miastach. Epidemia powodowała także problemy z produkcją rolną, to z kolei wywoływało fale głodu. Właściciele ziemscy, aby zrekompensować sobie straty chcieli zwiększyć zależność feudalną chłopów wywołując napięcia i powstania chłopskie. To samo dotyczyło miast. Dodatkowo sytuacja ekonomiczna społeczeństwa pogarszana była przez wojny. To z kolei powodowało lokalne bunty i zamieszki niezadowolonych mas ludności. Dlatego cały następny wiek trwał proces powrotu do wielkości produkcji sprzed epidemii. Powrót do poziomu sprzed dżumy trwał praktycznie 100 lat⁹.

⁶ J. Czekał, *Wpływ światowego kryzysu gospodarczego na polską gospodarkę* [w:] *Globalizacja, kryzys i co dalej?*, (red.) G. Kołodko, Poltext, Warszawa, 2010, s. 68-78.

⁷ J. Topolski, *Narodziny kapitalizmu w Europie XIV-XVIII wieku*, PWN, Warszawa 1987, s. 54-58.

⁸ M. Małowist, *Zagadnienie kryzysu feudalizmu w XIV i XV wieku w świetle najnowszych badań*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, nr 1.

⁹ B. Zientara, *Kryzys agrarny w Marchii Wkrzańskiej w XIV wieku*, PWN, Warszawa 1961, s. 45-50.

BANKRUCTWA HISZPANII (XVI-XVII W.)

Hiszpania bankrutowała kilkakrotnie. Paradoksalnie powodem takiego stanu było jej nadmierne bogactwo. Po odkryciu Ameryki przez Kolumba w 1492 r. Hiszpanie, na nowo odkrytych ziemiach, rozpoczęli ekspansyjną politykę gospodarczą. Wykorzystywali lokalnych mieszkańców poprzez zmuszanie ich do niewolniczej pracy. Tani koszt pracy spowodował ogromny napływ złota i srebra do Hiszpanii. Ilość pieniądza na rynku szybko doprowadziła do wzrostu cen. Zatem hiszpańska gospodarka przestała być konkurencyjna wobec innych europejskich państw. Hiszpania całkowicie uzależniła się od dostaw surowców z Ameryki, kosztem rodzimej produkcji. Dodatkowo wypchane złotem i srebrem galeony często stawały się łupem angielskich korsarzy. To wzmacniało gospodarkę niezamożnej wówczas Anglii, osłabiając Hiszpanów. Ponadto hiszpańscy królowie zaczęli wykorzystywać łatwo zdobyte pieniądze do prowadzenia kosztownych wojen. Te zjawiska doprowadziły do kilkakrotnego bankructwa Hiszpanii w XVI i XVII w.¹⁰

Przede wszystkim wpływ na to miało wystawne życie oraz kosztowne wojny, które Hiszpania toczyła m.in. z Anglią i Niderlandami. Dochody nie pokrywały wydatków i to mimo napływu kruszców z Ameryki. Wobec tego królowie Hiszpanii zaczęli pożyczać pieniądze. Robili to już wcześniej, ale nie na taką skalę. Przykładem mogą być Ferdynand I i Izabela Kastylijska, którzy zapożyczyli się, by dokończyć rekonkwistę. Wojna z Grenadą zakończyła się sukcesem, ale finansowo był to ogromny wydatek¹¹.

Z kolei Karol V Habsburg i Filip II, panujący już po odkryciu Ameryki, utrzymywali budżety w ciągłym deficycie. Dodatkowo zapożyczali się u włoskich bankierów, w szczególności u rodziny Fuggerów. Skala zadłużenia była tak duża, że w 1544 r. 2/3 dochodów Hiszpanii było zastawione pod spłatę zobowiązań. Sytuacja doprowadziła do ogłoszenia w 1557 r. bankructwa Hiszpanii przez króla Filipa II. W okresie panowania Filipa IV spłata długów i wojny pochłaniały 90% rocznego dochodu¹².

Taka sytuacja musiała prowadzić do niewypłacalności Hiszpanii. Ta, aż ośmiokrotnie ogłaszała bankructwo, w latach: 1557, 1575, 1596, 1607, 1627, 1647, 1653 i 1680. Bankructwo Hiszpanii pociągało za sobą upadek banków i innych pożyczających jej pieniądze. Skutkiem takiej polityki finansowej był także spadek konkurencyjności hiszpańskiej gospodarki¹³.

¹⁰ A. Mączaka (red.), *Geneza nowożytnej Anglii*, PWN, Warszawa 1968, s. 68-72.

¹¹ T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, PWN, Wrocław 1998, s. 145-155.

¹² A. Wyczański, *W sprawie kryzysu XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, nr 3.

¹³ A. Mączak, *O kryzysie i kryzysach XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, nr 1.

TULIPANOMANIA (1636-1637)

W 1581r. doszło do detronizacji króla Filipa II i ogłoszenia niezależności siedmiu prowincji północnych Niderlandów od Hiszpanii. To doprowadziło do wojny z Hiszpanią. Nie przeszkodziła ona jednak rozwojowi ekonomicznemu Niderlandów. Głównym ośrodkiem wzrostu stał się Amsterdam, w którym handlowano i składowano towary z całej Europy. Symbolem tego okresu jest utworzenie banku i giełdy w Amsterdamie, którą otwarto w 1611 r. Jej pozycja była tak silna, że nie tylko notowano na niej kursy kilkuset towarów, co ustalone w ten sposób ceny obowiązywały w dużej mierze w całej Europie. Miasto stało się jednym z głównych centrum finansowych świata. Rozwój giełdy oraz mania związana z tulipanami stała się przyczyną późniejszego kryzysu. Te piękne kwiaty trafiły z Turcji do Holandii w połowie XVI w. Pod koniec XVI w. niderlandzki botanik Charlesa de L'Écluse wyhodował odmianę tulipanów, która dobrze znosiła zimniejszy klimat północy. Szybko hodowla tulipanów stała się popularnym zajęciem, a hodowcy zaczęli rywalizować między sobą. Rozpoczęła się hodowla różnych odmian, z których najcenniejszą była *Semper Augustus*.

Rysunek 1. Słynny tulipan *Semper Augustus*, który osiągnął najwyższą cenę w czasie tulipanowej gorączki w Holandii w XVII w.

Źródło: W. Duch, *Tulipanomania, czyli jak cebulki kwiatów wywołały wielki krach na giełdzie*, <https://historia.org.pl/2020/04/09/tulipanomania-czyli-jak-cebulki-kwiatow-wywolaly-wielki-krach-na-gieldzie/> (dostęp: 09.04.2020 r.).

Na wartość cebulek miał wpływ wirus, który zakażając rośliny zmienił ich barwy i kształty. Ten, kto wyhodował najbardziej rzadki i nietypowy kwiat, mógł liczyć na duże zyski. Gdy średni roczny dochód w Niderlandach wynosił 150 guldenów, to wiele cebulek kosztowało po 1 000 guldenów. Natomiast wspomniany *Semper Augustus* kosztował 6 000 guldenów, czyli średni czterdziestoletni dochód¹⁴.

Takie ceny dawały nadzieje na niebotyczne zyski. Wiele osób uległo wtedy tulipanowemu szaleństwu zwanego tulipanomanią. Ludzie sprzedawali majątki, zaciągali kredyty, byle tylko kupić cebulki, które miały być gotowe wiosną następnego roku. Kupcy sądzili, że będzie to doskonały interes, który pozwoli na szybki zysk. W pewnym momencie ceny jednak osiągnęły taki poziom, że nikt nie był w stanie kupić już nowych cebulek. Dodatkowo niektórzy hodowcy nie wywiązywali się z dostarczania towaru. To spowodowało, że spekulacyjna bańka cenowa pękła¹⁵.

Dalsze wypadki potoczyły się bardzo szybko. W lutym 1637 r. w Haarlemie, gdzie handlowano cebulkami, rozeszła się wieść, że nikt nie chce już kupować cebulek. W związku z tym hodowcy chcąc pozbyć się jak najszybciej towaru, by zarobić na nim cokolwiek, zaczęli drastycznie obniżać ceny. Te spadły niemal do zera. Osoby, które rok wcześniej zainwestowały w zakup tulipanów, z dnia na dzień straciły wszystkie włożone w ten interes pieniądze. To doprowadziło do fali bankructw i upadku wielu przedsiębiorstw. Dlatego ostatecznie interweniowała Komisja Rządowa umożliwiając unieważnienie tulipanowych transakcji po opłaceniu 3,5% deklarowanej początkowo sumy¹⁶.

PIERWSZY KRYZYS ŚWIATOWY (1857)

Kryzys gospodarczy z roku 1857 jest często uważany za pierwszy kryzys o charakterze światowym.

W dziesięcioleciu poprzedzającym kryzys trwał proces dynamicznej industrializacji obejmującej wiele dziedzin gospodarki. W tkactwie wprowadzono mechanizację, co zwiększyło kilkukrotnie produkcję. W Europie zaczęły powstać liczne fabryki. Jest to także okres rewolucji w transporcie. Jej powodem było upowszechnienie się kolei żelaznych oraz statków parowych.

¹⁴ F. Braudela, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. 1–3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992, s. 85–97.

¹⁵ R. Romano, *Między dwoma kryzysami. Włochy renesansu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1978, s. 78–85.

¹⁶ W. Morawski, *Kronika kryzysów gospodarczych*, t. 1–2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Gdańsk 1976–1977, s. 190.

Sieć kolejowa rosła w siłę przede wszystkim w Niemczech, Francji i Stanach Zjednoczonych. W latach 1849-1858 powstało na świecie 52 000 km linii kolejowych, co podwoiło ich dotychczasową długość. Rósł także tonaż statków, w Anglii w latach 1846-1858 pięciokrotnie, a w USA dwukrotnie¹⁷.

Wpływ na stan gospodarki, zwłaszcza amerykańskiej, miało także odkrycie złóż złota w Kalifornii oraz w Australii, co zwiększyło kilkukrotnie produkcję złota na świecie. Złoto powodowało napływ towarów do USA oraz ułatwiało zdobycie kredytu, gdyż wpłaty finansowe w bankach rosły, zachęcało to do łatwiejszego udzielania pożyczek. Wreszcie Wielka Brytania, we współpracy z innymi mocarstwami kapitalistycznymi, siłą zmusiła kraje azjatyckie do otwarcia swoich rynków. Włączając je do światowej gospodarki, otworzyła je dla europejskich i amerykańskich towarów. Tempo wzrostu obrotów handlowych w latach 1850-1860 wyniosło, aż 85%. Było to możliwe dzięki polityce wolnego handlu, którą dyktowała i promowała Wielka Brytania. Jednym z jej przejawów było powszechne obniżanie ceł. Korzystała na tym Wielka Brytania, która eksportowała swoje towary do najodleglejszych krańców świata. Ten okres prosperity to także okres rozwoju giełdowych spekulacji, w których udział brały nawet banki. Dla przykładu w latach 1852-1857 r. w samych tylko Stanach Zjednoczonych utworzono 500 banków. Tak rozgrzana gospodarka doprowadziła do tego, że ceny towarów rosły szybciej niż płaça. To z kolei spowodowało, że pracownicy realnie mogli nabywać coraz mniej produktów. Skoro było mniej chętnych na zakupy, toteż ceny towarów musiały spadać. To z kolei miało wpływ na eksport, gdyż powstała nadprodukcja. Nawet Wielka Brytania zaczęła mieć trudności ze sprzedażą swoich towarów, gdyż inne rynki były już nimi nasycone¹⁸.

W Niemczech kryzys finansowy wybuchł jesienią 1856 r. Był spowodowany drastycznym spadkiem cen akcji. Podobne paniki na giełdzie miały miejsce także w Anglii, Francji i Stanach Zjednoczonych. Aczkolwiek w USA objawy kryzysu rozpoczęły się latem 1857 r. i były pośrednio związane z zakończeniem wojny krymskiej. Podczas niej rosyjscy producenci wypadli z zachodnioeuropejskiego rynku. Miejsce Rosji zajęły inne państwa. Gdy wojna się zakończyła i Rosjanie wrócili do światowej gospodarki okazało się, że powstał problem nadprodukcji. Amerykańscy farmerzy właśnie w 1857 r.

¹⁷ Ch. P. Kindleberger, *Szaleństwo, panika, krach. Historia kryzysów finansowych*, WIG-Press, Warszawa 1999, s. 95-98.

¹⁸ G. Millman, *Czas spekulacji. Jak zbuntowani handlarze walutą obalili banki centralne świata*, tłum. M. Przeczek, Wydawnictwo Philip Wilson, Warszawa 1997, s. 90-95; J. Ciepielewski, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Dzieje gospodarcze świata do roku 1980*, PWE, Warszawa 1985, s. 135-145.

mieli problem z eksportem swojego zboża do Europy. Po pierwsze zbiory zboża były tam bardzo dobre, po drugie wróciła konkurencja w postaci Rosji. Ta nadwyżka zboża w USA doprowadziła do spadku jego cen i zubożenia rolników. Podobne zjawiska wystąpiły także w innych dziedzinach przemysłu. Rozpoczęły się bankructwa przedsiębiorstw i banków. Banki zawiesiły nawet wypłaty, co doprowadziło do braku pieniądza w obrocie. Rozpoczęła się recesja. Malą produkcja stali, okrętów i bawełny. To pociągnęło za sobą także falę bezrobocia. Dodatkowo pozbawieni pracy pracownicy nie mogli wówczas liczyć na pomoc socjalną państwa¹⁹.

Podobny problem nadprodukcji obecny był w połowie 1857 r. w Wielkiej Brytanii. Tam także nastąpił gwałtowny spadek cen, a za nim bankructwa i bezrobocie. Spadek produkcji w skali roku wyniósł 7%. Podobną sytuację odnotowano także we Francji, Belgii i Niemczech. Na giełdach w Londynie i Hamburgu doszło do paniki i wyprzedaży akcji. Również w Królestwie Polskim kryzys spowodował upadek wielu firm handlowych. Na skutek kryzysu cierpiały gospodarki na wszystkich kontynentach. Przykładowo Chile eksportowało swoje produkty rolne do Stanów Zjednoczonych. Gdy w USA powstała wspomniana nadprodukcja rolna, to nie było już miejsca na produkty chilijskie. To doprowadziło do spadku ceny i podobnych problemy, jak w gospodarkach rozwiniętych. Zatem ze względu na to, że kryzys objął państwa na wszystkich kontynentach, jest uznawany za pierwszą światową recesję gospodarczą.

NAJWIĘKSZY KRYZYS XIX W. (1873)

Największy kryzys XIX w. rozpoczął się w Austrii. Jednak na kilka dni przed jego wybuchem, w Wiedniu, panowała sielanka towarzysząca wyczekiwaniu na organizowaną w tym mieście wystawę światową. Oczekiwania co do niej były bardzo duże. Monarchia chciała pokazać się światu z jak najlepszej strony. Jednocześnie liczyła, że przybywający na wystawę, zostawią w Wiedniu dużo pieniędzy. Ceremonia otwarcia nastąpiła 1 maja 1873 r., a swoją obecnością uświetnił ją cesarz Franciszek Józef I.

Jednakże już 9 maja dobra atmosfera skończyła się. Tego dnia nastąpiła „czarna sobota” na giełdzie w Wiedniu. Doszło do krachu i załamania się kursu akcji wielu spółek. Spadki były tak głębokie, że już 12 maja zawieszono pracę giełdy. Taka sytuacja na giełdzie spowodowała szybko upadek

¹⁹ E. Kaczyńska, K. Piesowicz, *Wykłady z powszechnej historii gospodarczej (od schyłku średniowiecza do I wojny światowej)*, PWN, Warszawa 1977, s. 158-168.

300 przedsiębiorstw, wśród których było ponad 70 banków. Wkrótce fala bankructw i bezrobocia doprowadziła w Wiedniu do wielu samobójstw.

Po Wiedniu, do podobnego spadku akcji doszło także w Niemczech. Do Stanów Zjednoczonych kryzys dotarł jesienią, gdzie w dniach 19-20 września doszło do ogromnej przeceny akcji na nowojorskiej giełdzie. Zaczęły upadać duże przedsiębiorstwa. Na Wall Street przybyło mnóstwo posiadaczy akcji, chcących je sprzedać za jakąkolwiek cenę. Było to powodem jeszcze większych spadków. Przedsiębiorstwa traciły po kilkadziesiąt procent dziennie. Wobec tego, by nie dopuścić do jeszcze większej wyprzedazy, zarząd giełdy podjął decyzję o jej zamknięciu na 10 dni. To jednak nie zatrzymało upadku przedsiębiorstw. Do końca roku zbankrutowało ok. 45 tys. firm. Ludzie pozbawieni pracy wyszli na ulicę. Przez USA przełała się fala protestów. Wykorzystali to pracodawcy obniżając płace. W tym samym czasie sytuacja w Europie była równie dramatyczna. Upadały kolejne firmy, kryzys szczególnie dotknął niemiecką gospodarkę. Nieprzypadkowo kryzys uderzył właśnie najmocniej w Stany Zjednoczone i Niemcy. W tych państwach w latach poprzedzających kryzys zanotowano ogromny wzrost produkcji. W USA zakończyła się wojna secesyjna, a Niemcy po zwycięstwie nad Francją, otrzymywali od pokonanej Francji ogromne kontrybucje wojenne. W Stanach Zjednoczonych dotkliwie ucierpiał przemysł ciężki. Wielkie spadki produkcji notowały zakłady włókiennicze, huty, stocznie, czy fabryki parowozów i wagonów kolejowych. Podobnie było w Niemczech. Cierpiały także gospodarki Austro-Węgier, Belgii, Holandii, Szwecji i Włoch. Skutki kryzysu były znacznie poważniejsze niż tego z 1857 r.

Podstawowym skutkiem tego kryzysu był wzrost bezrobocia oraz pogorszenie warunków pracy i płacy. W Stanach Zjednoczonych bez pracy było aż 20% robotników. Skutkiem kryzysu było także odchodzenie wielu krajów od wolnego handlu i powrót do praktyk protekcjonistycznych. Zapoczątkował on dwie dekady spowolnienia gospodarczego²⁰.

WIELKI KRYZYS GOSPODARCZY (1929-1932)

W 1929 r. rozpoczął się wielki kryzys gospodarczy. Był największą recesją w historii światowej gospodarki. Charakteryzował się powszechnością, długotrwałością oraz wielkością. Wielki kryzys spowodował ok. 40% spadku produkcji. Bezpośrednią przyczyną załamania się światowych rynków była

²⁰ R. B. Mitchell, *International Historical Statistics*, t. 1, Springer, Europe 1750-1988, New York 1993, s. 156-170.

sytuacja w Stanach Zjednoczonych. Doszło wówczas do słynnego krachu na Wall Street, czyli tzw. „czarnego czwartku„. Pierwszą falę paniki opanowały jeszcze banki, skupując akcje, ale już na 29 października 1929 r. („czarny wtorek”), nie miały możliwości skutecznie zareagować. W pierwszych dniach kryzysu akcje na Dow Jones Industrial Average spadły o 30%, dochodząc w połowie listopada do wartości jedynie 50%²¹. To z kolei wywołało falę bankructw wielu przedsiębiorstw i utraty majątków osób, które zainwestowały oszczędności na giełdzie. Amerykańskie firmy przestały inwestować w Europie, co miało bezpośrednie przełożenie na kondycję gospodarczą europejskich państw²².

Kryzys, który rozpoczął się w USA był na tyle silny, że oddziaływał bezpośrednio na wszystkie działy gospodarki: rolnictwo, przemysł, usługi, handel itd. Związany był ze spadkiem produkcji, zwiększeniem bezrobocia, kryzysem produkcji rolnej i handlu zagranicznego. Był przyczyną kryzysu walutowego i bankowego²³.

Początkowo państwa walczyły z kryzysem metodami deflacyjnymi, czyli obniżając np. ceny i płace. Jednak z czasem po prostu rządy państw zaczęły mocno ingerować w rynek, poprzez regulację cen, ustanawianie monopolów, interwencyjne skupowanie towarów i roboty publiczne. Te działania powoli zaczęły przynosić pozytywne efekty. Światowa gospodarka z kryzysu zaczęła podnosić się po 1933 r. Wpływ na to miały roboty publiczne oraz, w przypadku kilku państw, wyścig zbrojeń, który napędzał gospodarki poprzez zamówienia dla armii²⁴.

KRYZYS NAFTOWY (1973)

Powojenne ożywienie gospodarcze związane było m.in. z tanią energią, co pozwalało na utrzymanie niskiego wzrostu cen, gdyż koszty produkcji, transportu dóbr, były niskie. Kryzys rozpoczął się w 1973 r., gdy państwa zrzeszone w OPEC (Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową) doprowadziły do znacznej podwyżki ceny ropy naftowej. W tle była wojna izraelsko-arabska, która rozpoczęła się w październiku 1973 r. Państwa

²¹ W. Małecki, A. Sławiński, R. Piasecki, U. Żuławska, *Kryzysy walutowe*, PWN, Warszawa 2001, s. 96-103.

²² E. Chancellor, *Historia spekulacji finansowych*, PWN, Warszawa 2001, s. 59-68; R. Cameron, *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych*, Wydawnictwo "Książka i Wiedza", Warszawa 1996, s. 78-88.

²³ W. Nawrot, *Globalny kryzys finansowy XXI wieku. Przyczyny, przebieg, skutki, prognozy*, CeDeWu, Warszawa 2009 s. 83.

²⁴ Ch. Mackay, *Niezwykłe złudzenia i szaleństwa tłumów*, WIG-Press, Warszawa 1999, s. 79-85.

OPEC wstrzymały dostawy ropy dla państw popierających Izrael, tj. Stanów Zjednoczonych i krajów Europy Zachodniej. To wywołało gwałtowny wzrost cen ropy. Uzależniona od ropy światowa gospodarka przeżyła szok związany z droższą energią, co natychmiast napędziło inflację²⁵.

Kryzys objął całą światową gospodarkę. Kraje najbardziej rozwinięte musiały zwalczać jego skutki, zatem ograniczały pomoc dla krajów rozwijających się, czy państw Trzeciego Świata. Natomiast kraje produkujące ropę zaczęły notować niebotyczne dochody, których część zaczęły lokować w zachodnich bankach. Te mając bardzo dużo gotówki, szukały kredytobiorców. Zaczęły pożyczać pieniądze krajom w Europie Wschodniej, czy państwom Trzeciego Świata, co w latach 80-tych wywołało w tych krajach kryzys zadłużenia. Skutkiem tego było poszukiwanie ropy naftowej, a także zyskiwanie na popularności innych źródeł energii, takich jak węgiel czy energia atomowa²⁶.

KRYZYS FINANSOWY (2007-2009)

Kryzys gospodarczy 2007-2009 r. rozpoczął się od załamania rynku kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych. Bezpośrednio przed kryzysem w Stanach Zjednoczonych obowiązywały bardzo liberalne warunki uzyskania kredytu hipotecznego. Ryzyko braku spłaty banki rekompensowały sobie wzrostem cen nieruchomości. Udzielano kredytów nawet osobom, których zdolność kredytowa budziła poważne wątpliwości. Dodatkowo do zaciągania kredytów zachęcały niskie stopy procentowe²⁷.

Spadek cen nieruchomości spowodował, że amerykańskie banki znalazły się w kryzysie. Symbolem problemów instytucji finansowych był upadek 15 września 2008 r., czwartego co do wielkości banku inwestycyjnego w USA, czyli Lehman Brothers. Bank ten, w przeciwieństwie do innych, nie otrzymał ratunkowego wsparcia od rządu Stanów Zjednoczonych²⁸.

By ratować instytucje finansowe przed upadkiem i bankructwem, a w konsekwencji paraliżem całej gospodarki, Stany Zjednoczone zaczęły wykupować zobowiązania niektórych banków. Zaangażowano kwotę ok. 814 miliardów dolarów. Pomoc bankom budziła kontrowersje,

²⁵ J. Kaliński, *Zarys historii gospodarczej XIX i XX wieku*, Efekt, Warszawa 2000, s. 56-66.

²⁶ A. Budnikowski, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, PWE, Warszawa 2008, s. 398-417; J. Łukasiewicz, *Krach na giełdzie. Zarys historii kryzysów ekonomicznych*, PW „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1967, s. 125-135.

²⁷ W. M. Orłowski, *Świat, który oszalał, czyli poradnik na ciekawe czasy*, Agora, Warszawa 2008, s. 22

²⁸ J. Czekaj, *Wpływ światowego...*, op.cit., s. 196.

ale rząd USA, a następnie rządy innych państw, wolały ponieść taką cenę, by uchronić system finansowy od totalnego załamania²⁹.

Dodatkowo kryzys wywołał także spadek konsumpcji, co pociągało za sobą wzrost bezrobocia i problemy ze spłatami zaciągniętych kredytów. Wówczas amerykański bank centralny postanowił obniżyć stopy procentowe do poziomu 0,25%, by w maksymalny sposób obniżyć cenę kredytu. Mimo to, o kredyt było coraz trudniej, ze względu na trudną sytuację ekonomiczną. To przełożyło się już nie tylko na rynek nieruchomości, ale także np. na motoryzację. Bez kredytu było znacznie mniej kupców nowych aut. To spowodowało, że największe koncerny motoryzacyjne, jak Ford, General Motors lub Chrysler zaczęły masowo zwalniać pracowników. Z kolei w Wielkiej Brytanii banki ratowały sytuację zmniejszeniem kosztów poprzez zwolnienie kilkudziesięciu tysięcy pracowników. To przełożyło się na spadek konsumpcji, a to spowodowało pogłębienie się kryzysu. W strefie Euro wzrost PKB w 2008 r. wyniósł zaledwie 0,8%. Następnego roku prawie wszystkie kraje Unii Europejskiej znalazły się w recesji. Wyjątkiem była Polska, która zanotowała w tym okresie minimalny wzrost gospodarczy. Skutkiem kryzysu było m.in. odejście od liberalnej polityki udzielania kredytów hipotecznych³⁰.

PODSUMOWANIE

Kryzysy są wynikiem cyklicznych wahań w gospodarce i w systemie finansowym, zatem naiwnością byłoby zakładać, że się nie powtórzą.

Kryzys zdecydowanie wywołuje negatywny wpływ na światową gospodarkę. Najbardziej wyraźne w trakcie jego trwania jest znaczne wyhamowanie wzrostu gospodarczego. Wzrasta bezrobocie, a wydatki oraz konsumpcja znacznie przewyższają ilość inwestycji. Kryzysy gospodarcze wywołują także ogólne poczucie destabilizacji i niepewności społeczeństwa. Ludzie zaczynają ostrożniej wydawać swoje pieniądze, nabywają większą motywację do oszczędzania zgromadzonych środków. Bilansują oni swój budżet oraz kupują jedynie towary i usługi, które są potrzebne, unikając zbędnych wydatków.

Zgodnie z wynikami badań L. Laeven'a i F. Valencii³¹ w latach 1970-2017 zidentyfikowano aż 151 systemowych kryzysów bankowych na świecie.

²⁹ R. B. Mitchell, *International...*, op.cit., s. 156-170.

³⁰ M. Iwanicz-Drozdowska (red.), *Kryzysy bankowe. Przyczyny Wskazówki bibliograficzne i rozwiązania*, PWE, Warszawa 2002, s. 78-90.

³¹ W. Morawski, *Kronika kryzysów gospodarczych*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2003, s. 155-165.

Kryzysy finansowe mają szereg skutków zarówno dla gospodarki, jak i dla społeczeństwa. Oto niektóre z najważniejszych skutków kryzysów finansowych:

1. **Recesja gospodarcza:** Kryzysy finansowe zwykle prowadzą do spowolnienia gospodarczego lub nawet recesji. W wyniku spadku popytu na towary i usługi, firmy zaczynają zwalniać pracowników, a konsumenci ograniczają wydatki, co prowadzi do dalszego spadku popytu.
2. **Bezrobocie:** W wyniku recesji gospodarczej wzrasta poziom bezrobocia, co prowadzi do poważnych trudności finansowych dla ludzi, którzy tracą pracę. W skrajnych przypadkach może to prowadzić do ubóstwa i bezdomności.
3. **Spadek wartości aktywów:** Kryzysy finansowe często prowadzą do spadku wartości aktywów, takich jak akcje i nieruchomości, co powoduje straty dla inwestorów i właścicieli nieruchomości.
4. **Zawieszenie działalności firm:** W wyniku spadku popytu na towary i usługi, firmy zaczynają mieć trudności finansowe i mogą zmuszone być do zawieszenia swojej działalności, a w skrajnych przypadkach nawet do bankructwa.
5. **Problemy finansowe dla państw:** Kryzysy finansowe często prowadzą do poważnych problemów finansowych dla państw, które muszą podejmować działania w celu zapobieżenia dalszemu pogorszeniu sytuacji. Mogą to być działania takie jak np. interwencje rządowe, programy pomocowe dla firm czy też restrykcyjne programy oszczędnościowe.
6. **Zwiększenie długu publicznego:** W wyniku kryzysów finansowych, państwa często zmuszone są do zwiększenia poziomu długu publicznego, aby poradzić sobie z problemami gospodarczymi. Z kolei zwiększenie długu publicznego może prowadzić do poważnych problemów finansowych i politycznych dla państw.
7. **Straty dla inwestorów:** Kryzysy finansowe często prowadzą do strat dla inwestorów, którzy tracą pieniądze zainwestowane w akcje, obligacje, nieruchomości czy fundusze inwestycyjne.
- 8.

Wszystkie te skutki kryzysów mogą prowadzić do poważnych problemów dla gospodarek i społeczeństw, co pokazuje, jak ważne jest im zapobieganie i podejmowanie działań w celu minimalizowania ich skutków.

Aby zminimalizować negatywne skutki kryzysu wielu badaczy i instytucji finansowych próbuje stworzyć modele, które mają za zadanie identyfikować okresy z podwyższonym prawdopodobieństwem wystąpienia kryzysu. Modele te (zwane modelami wczesnego ostrzegania) uwzględniają szereg zmiennych (np. ceny nieruchomości, dynamika kredytu), których nadmierny wzrost może świadczyć o narastaniu nierównowag w systemie finansowym. Oprócz stosowania tych modeli, na bieżąco sprawdza się, czy system finansowy i gospodarka realna są przygotowane na sytuację kryzysową. W tym celu przeprowadza się testy warunków skrajnych, których wyniki (w zależności od przyjętego scenariusza) wskazują na stopień odporności systemu finansowego, a w konsekwencji gospodarki realnej na szoki.

Niestety nie da się w pełni uniknąć kryzysu finansowego, a często jest tak, że jego wystąpienie można jednoznacznie zidentyfikować dopiero „po fakcie”.

Aby uniknąć wspomnianych negatywnych zjawisk należy zatem z jednej strony prewencyjnie zapobiegać kryzysowi (tj. zmniejszać prawdopodobieństwo jego wystąpienia i jego skalę). Z drugiej strony, gdy kryzys już wybuchnie, trzeba aktywnie nim zarządzać, aby zmniejszyć straty jakie przyniesie.

Jest to zadanie „zespołowe” wszystkich instytucji tworzących sieć bezpieczeństwa finansowego. Celem sieci bezpieczeństwa finansowego jest jednoczesna ochrona klientów instytucji finansowych oraz utrzymanie zaufania do całego systemu finansowego. W jej skład wchodzi:

- bank centralny (w Polsce to Narodowy Bank Polski),
- rząd,
- organ nadzoru mikroostrożnościowego tj. nad poszczególnymi instytucjami finansowymi (w Polsce to Komisja Nadzoru Finansowego),
- system gwarantowania depozytów oraz organ przymusowej restrukturyzacji (w Polsce to Bankowy Fundusz Gwarancyjny).

Kryzysy finansowe są częstym zjawiskiem w historii gospodarczej i mają poważne konsekwencje dla gospodarki i społeczeństwa jako całości. Dlatego ważne jest, aby instytucje finansowe i regulatorzy byli świadomi ryzyka wystąpienia kryzysu finansowego i podejmowali odpowiednie działania zapobiegawcze, aby zmniejszyć ryzyko wystąpienia takiej sytuacji.

BIBLIOGRAFIA

- Braudela F., *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. 1–3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992.
- Budnikowski A., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, PWE, Warszawa 2008.
- Cameron R., *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych*, Wydawnictwo "Książka i Wiedza", Warszawa 1996.
- Chancellor E., *Historia spekulacji finansowych*, PWN, Warszawa 2001.
- Ciepielewski J., I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Dzieje gospodarcze świata do roku 1980*, PWE, Warszawa 1985.
- Czekaj J., *Wpływ światowego kryzysu gospodarczego na polską gospodarkę [w:] Globalizacja, kryzys i co dalej?*, (red.) Kołodko G., Poltext, Warszawa, 2010.
- Duch W., *Tulipanomania, czyli jak cebulki kwiatów wywołały wielki krach na giełdzie*, <https://historia.org.pl/2020/04/09/tulipanomania-czy-li-jak-cebulki-kwiatow-wywolaly-wielki-krach-na-gieldzie/> (dostęp: 09.04.2020 r.).
- Filar D., Rzońca A., Wójtowicz G., *Ekonomia po polsku*, CeDeWu, Warszawa 2007.
- Iwanicz-Drozdowska M. (red.), *Kryzysy bankowe. Przyczyny Wskazówki bibliograficzne i rozwiązania*, PWE, Warszawa 2002.
- Kaczyńska E., Piesowicz K., *Wykłady z powszechnej historii gospodarczej (od schyłku średniowiecza do I wojny światowej)*, PWN, Warszawa 1977.
- Kaliński J., *Zarys historii gospodarczej XIX i XX wieku*, Efekt, Warszawa 2000.
- Kaufman G. G., *Banking and currency crisis: a taxonomy and review*, „Loyola University of Chicago Working Paper” 1999, nr 11.
- Kindleberger Ch. P., *Szaleństwo, panika, krach. Historia kryzysów finansowych*, WIG-Press, Warszawa 1999.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i obcojęzycznych*, PW „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1994.
- Łukasiewicz J., *Krach na giełdzie. Zarys historii kryzysów ekonomicznych*, PW „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1967.

- Mackay Ch., *Niezwykłe złudzenia i szaleństwa tłumów*, WIG-Press, Warszawa 1999.
- Małecki W., Sławiński A., Piasecki R., Żuławska U., *Kryzysy walutowe*, PWN, Warszawa 2001.
- Małowist M., *Zagadnienie kryzysu feudalizmu w XIV i XV wieku w świetle najnowszych badań*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, nr 1.
- Mączak A. (red.), *Geneza nowożytnej Anglii*, PWN, Warszawa 1968.
- Mączak A., *O kryzysie i kryzysach XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, nr 1.
- Miklaszewski S. (red.), *Międzynarodowe stosunki gospodarcze u progu XXI wieku*, Difin, Warszawa 2003.
- Millman G., *Czas spekulacji. Jak zbuntowani handlarze walutą obalili banki centralne świata*, tłum. M. Przeczek, Wydawnictwo Philip Wilson, Warszawa 1997.
- Miłkowski T., Machcewicz P., *Historia Hiszpanii*, PWN, Wrocław 1998.
- Mishkin F. S., *The economics of money, banking and financial markets* [w:] Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych, J. Kulischer, t. 1–2, Wydawnictwo „Książka i wiedza”, Warszawa 1961.
- Mitchell R. B., *International Historical Statistics*, t. 1, Springer, Europe 1750–1988, New York 1993.
- Morawski W., *Kronika kryzysów gospodarczych*, t. 1–2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Gdańsk 1976–1977.
- Morawski W., *Kronika kryzysów gospodarczych*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2003.
- Nawrot W., *Globalny kryzys finansowy XXI wieku. Przyczyny, przebieg, skutki, prognozy*, CeDeWu, Warszawa 2009.
- Orłowski W. M., *Świat, który oszalał, czyli poradnik na ciekawe czasy*, Agora, Warszawa 2008.
- Romano R., *Między dwoma kryzysami. Włochy renesansu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1978.

- Sundarajan V., T. J. Baliño, *Banking crises: cases and issues*, IMF, Washington 1991.
- Topolski J., *Narodziny kapitalizmu w Europie XIV–XVIII wieku*, PWN, Warszawa 1987.
- Wyczański A., *W sprawie kryzysu XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, nr 3.
- Zientara B., *Kryzys agrarny w Marchii Wkrzańskiej w XIV wieku*, PWN, Warszawa 1961.

CRISES IN THE (WORLD) ECONOMY OVER THE YEARS OF HISTORY

Summary: Crises have been, are and will be! You can have no illusions. A good economic situation cannot last forever. They have accompanied humanity practically since the beginning of economic exchange. Currently, in the 21st century, spectacular financial collapses in the markets of highly developed countries have a major impact on the state of the global economy. The phenomenon of crisis is best known in the case of the capitalist system, but it has a chance to take place in any other system as well. The aim of the article is to present the largest economic crises that have taken place over several hundred years of the history of the economy. The author presented their causes, effects, duration and scope. Although they all bear the same name of "crisis", each one was different. Another had an effect on the economy. Unfortunately, it is impossible to fully avoid a financial crisis, and it is often the case that its occurrence can be clearly identified only "after the fact". In order to avoid negative phenomena related to the crisis, on the one hand, it should be preventively prevented (i.e. reduce the probability of its occurrence and its scale). On the other hand, once a crisis breaks out, it must be actively managed to reduce the losses it will bring.

Keywords: Financial crisis, course of the financial crisis, causes of the financial crisis, effects of the financial crisis.

PRANIE BRUDNYCH PIENIĘDZY - WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie: Pranie brudnych pieniędzy to legalizowanie korzyści uzyskanych z działalności przestępczej. Proceder ten ma charakter globalny, jest zjawiskiem niosącym poważne skutki zarówno dla gospodarki światowej, jak i dla poszczególnych państw oraz regionów, choć trudno jest jednoznacznie określić rzeczywisty wpływ, jaki wywiera on na gospodarkę. Jest zjawiskiem niebezpiecznym dla stabilnego funkcjonowania rynku finansowego, bezpieczeństwa finansowego kraju, a także podmiotów gospodarczych zaangażowanych w ten proceder. Niepewność funkcjonowania i brak zaufania do partnerów handlowych skutecznie utrudnia lub wręcz uniemożliwia rozwój gospodarki. Głównym celem artykułu jest charakterystyka procesu prania brudnych pieniędzy, przedstawienie jego istoty, genezy, a także podjęcie próby zdefiniowania procesu. W dalszej części artykułu poruszone zostały zagadnienia rodzajów i metod prania brudnych pieniędzy, skala zjawiska, sposoby walki z tym przestępstwem, a także ocena ich skuteczności. Szczególnie ważna jest prezentacja aspektów ekonomicznych omawianego procesu.

Słowa kluczowe: Pranie brudnych pieniędzy, przestępstwo gospodarcze, przeciwdziałanie praniu, nielegalny obrót, zorganizowane grupy przestępcze.

JEL Class: G15, G21, K420.

WSTĘP

Pranie brudnych pieniędzy można zdefiniować jako wprowadzanie do obrotu gospodarczego wartości majątkowych będących korzyścią z czynu zabronionego w celu nadania im pozorów legalnego pochodzenia. Proceder ten jest ściśle związany z działalnością przestępczą, zwykle w jej najbardziej groźnym wymiarze, mającą bowiem często charakter zorganizowany.

Zjawisko to w ostatnich latach stało się jednym z ważniejszych zagrożeń dla rozwoju gospodarczego Polski, Europy i świata.

ISTOTA I GENEZA PROCESU PRANIA BRUDNYCH PIENIĘDZY

Pojęcie „prania pieniędzy” po raz pierwszy zostało użyte w stosunku do działalności przestępczej prowadzonej przez chicagowską mafię w latach 20. XX w. w Stanach Zjednoczonych. Proces polega na wprowadzaniu do obiegu pieniędzy uzyskanych z nielegalnych źródeł poprzez wykazywanie ich jako dochodu wypracowanego przez punkty handlowe lub usługowe, których działalność w dużej mierze opierała się na obrocie gotówkowym¹. Źródłem tych pieniędzy mogą być np. nieopodatkowana działalność gospodarcza, papiery wartościowe, inne instrumenty finansowe, wartości dewizowe, prawa majątkowe, mienia ruchome, nieruchomości mające związek np. z nielegalnym hazardem, handlem narkotykami, bronią, kradzieżą, przestępstwa celne, oszustwa podatkowe².

Znanych jest wiele definicji „prania brudnych pieniędzy”. Najbardziej powszechną w Europie jest definicja zawarta w Dyrektywie o przeciwdziałaniu „prania brudnych pieniędzy” przy wykorzystaniu systemów finansowych oraz finansowania terroryzmu Parlamentu i Rady Europejskiej z dnia 26 października 2005 roku, która zawarta została również w znowelizowanej polskiej ustawie o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu

¹ A. Damasiewicz, *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. Komentarz*, Wydawnictwo Lex, Warszawa 2016; P. Stejczuk, *Problematyka prania brudnych pieniędzy w regulacjach prawnomiędzynarodowych, europejskich i krajowych*, www.bbn.gov.pl (dostęp: 05.09.2023 r.); J. W. Wójcik, *Pranie pieniędzy. Kryminologiczna i kryminalistyczna ocena transakcji podejrzanych*, Wydawnictwo Twigger S. A., Warszawa 2015, s. 23.

² Encyklopedia zarządzania, *Pranie brudnych pieniędzy*, www.mfiles.pl (dostęp: 04.11.2016 r.); Właśnie Al Capone miał szansę się o tym przekonać, gdy został skazany na jedenastoletnie więzienie i 50 tys. dolarów grzywny, nie bezpośrednio za dokonane ciężkie przestępstwa, ponieważ niezwykle trudno było je udowodnić, a właśnie za „uchylanie się od płacenia podatku dochodowego”. Gangster ani nie miał konta w żadnym banku, ani nie podpisywał czeków i nie wykazywał legalnych dochodów, od których należałoby odprowadzić podatek. I tak przeoczył zmianę, która zaistniała w przepisach na skutek tzw. precedensu Sullivana, gdzie sąd orzekł, iż każdy zarabiający obywatel, a w szczególności taki, którego luksusowa konsumpcja zdradza pokaźne źródła dochodów, jest obowiązany do płacenia podatków. To uświadomiło jego następcę, szczególnie zaś „głównemu księgowemu” mafii i Mayerowi Lansky, że pieniądze pochodzące z przestępstw trzeba legalizować poprzez włączanie ich do normalnego obiegu gospodarczego tak, aby możliwe było płacenie podatków.

dnia 16 listopada 2000 roku³. Przez pranie brudnych pieniędzy Polski ustawodawca rozumie: „zamierzone postępowanie polegające na:

- zamianie lub przekazaniu wartości majątkowych pochodzących z działalności o charakterze przestępczym lub z udziału w takiej działalności, w celu ukrycia lub zatajenia bezprawnego pochodzenia tych wartości majątkowych albo udzieleniu pomocy osobie, która bierze udział w takiej działalności w celu uniknięcia przez nią prawnych konsekwencji tych działań,
- ukryciu lub zatajeniu prawdziwego charakteru wartości majątkowych lub praw związanych z nimi, ich źródła, miejsca przechowywania, rozporządzania, faktu ich przemieszczania, ze świadomością, że wartości te pochodzą z działalności o charakterze przestępczym lub udziału w takiej działalności,
- nabyciu, objęciu w posiadanie albo używaniu wartości majątkowych pochodzących z działalności o charakterze przestępczym lub udziału w takiej działalności,
- współdziałaniu, usiłowaniu popełnienia, pomocnictwie lub podżeganiu w przypadkach zachowań określonych w lit. a–c

Również jeżeli działania, w ramach których uzyskano wartości majątkowe, były prowadzone na terytorium innego państwa niż Rzeczpospolita Polska⁴.

Inni autorzy definiują to zjawisko jako: „podejmowanie czynności zmierzających do nadania cech legalności składnikom majątkowym przestępczego pochodzenia”⁵.

Pranie brudnych pieniędzy jest zjawiskiem bardzo złożonym, posiada wiele metod. Brunon Hołyst wyróżnił trzy cechy wspólne dla wszystkich metod, są to:

- konieczność ukrycia prawdziwego źródła pochodzenia dochodów oraz tożsamości ich właściciela;

³ P. Chodnicka, *Pranie pieniędzy. Regulacje i ryzyko sektora bankowego*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, s. 24; J. Grzywacz, *Pranie pieniędzy. Metody, raje podatkowe, zwalczanie*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011, s. 13 – 14; B. Bieniek, *Pranie pieniędzy w prawie międzynarodowym europejskim oraz polskim*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 22.

⁴ Ustawa z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, art. 2 pkt. 9.

⁵ R. Zawłocki (red.), *System Prawa Karnego – Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarstwu*, t. 9, PWN, Warszawa 2011, s. 572.

- konieczność zachowania stałej kontroli nad czyszczonymi dochodami;
- konieczność dokonania zmiany formy tych dochodów⁶.

Z czasem wykształcił się podział, uwzględniający kryminologiczny punkt widzenia, klasyfikujący środki pieniężne na trzy grupy:

- pieniądze „czyste” – z działalności gospodarczej prowadzonej zgodnie z prawem;
- pieniądze „szare” – z działalności niezakazanej przez prawo, ale będącej następstwem nielegalnych transakcji, których celem jest nieujawnianie rzeczywistych obrotów i dochodów w celu uniknięcia obciążeń podatkowych lub innych;
- •pieniądze „czarne” lub „brudne” – pochodzące z przestępczości zorganizowanej, zarówno kryminalnej (np. wymuszenia rozbójnicze, kradzieże pojazdów), jak i gospodarczej (np. korupcja)⁷.

METODY PRANIA BRUDNYCH PIENIĘDZY

Pranie pieniędzy jest złożonym przestępstwem, wiążącym się z popełnieniem innego czynu karalnego, przynoszącego nielegalne korzyści, które następnie muszą zostać wprowadzone do legalnego obrotu. Przestępstwo pierwotne jest zazwyczaj jedną ze szczególnie groźnych form przestępczości zorganizowanej, jak np.: produkcja narkotyków i handel nimi; nielegalny handel bronią, materiałami wybuchowymi i radioaktywnymi; fałszerstwa pieniędzy i papierów wartościowych; oszustwa finansowe (podatkowe, kredytowe, celne i ubezpieczeniowe); handel ludźmi i narządami ludzkimi; nielegalny transport odpadów szczególnie szkodliwych dla środowiska; prostytutka oraz hazard⁸. Legalizacja dochodów pochodzących z takich czynów sprowadza się do dokonywania rozmaitych czynności fizycznych, prawnych i finansowych, zmierzających do stworzenia możliwie największego dystansu między korzyściami uzyskanymi z przestępstwa a ich źródłem, i ma na celu nadanie im pozorów zgodności z prawem. Działania te mogą polegać zarówno na zupełnie nielegalnych operacjach naruszających przepisy finansowe i karne, jak i operacjach naruszających wewnętrzne normy proceduralne instytucji rynku finansowego,

⁶ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 385.

⁷ A. Damasiewicz, *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. Komentarz*, Wydawnictwo Lex, Warszawa 2017, s. 45-48.

⁸ E. Frejtag-Mika, „Pranie” brudnych pieniędzy, *„Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania w Warszawie”* 2000, nr 2, s. 47.

a nawet legalnych operacjach finansowych, ukierunkowanych jednak na uwiarygodnienie środków pochodzących z przestępstwa.

Pranie pieniędzy w obrocie finansowym przybiera określony kształt, zależny od warunków instytucjonalno-prawnych. Do warunków tych zaliczyć należy:

- wprowadzenie gotówki do systemu finansowego,
- sposoby przepływu środków w tym systemie,
- wyjście środków z systemu.

Należy pamiętać, że pranie pieniędzy nie jest jednostkową czynnością, lecz procesem, niekiedy bardzo skomplikowanym.

W literaturze przedmiotu identyfikuje się podział na trzy fazy prania pieniędzy, w ramach których można wyróżnić metody prania brudnych pieniędzy⁹:

1. lokowanie (wprowadzenie do obrotu finansowego);
2. maskowanie (odseparowanie środków od nielegalnego źródła);
3. integracja (stworzenie wyjaśnienia pochodzenia posiadanych środków).

Należy podkreślić, że w wielu przypadkach poszczególne fazy (tabela 1) są od siebie wyraźnie oddzielone, w innych natomiast mogą występować równolegle lub zachodzić jedna na drugą.

Osoby „piorące brudne pieniądze”, chcąc ukryć swój nielegalny biznes przekierowują zainteresowanie w branże, których obrót gotówkowy jest na tyle wysoki aby nie wzbudzać podejrzeń organów ścigania, np. gastronomia (w której można manipulować utargiem) czy tradycyjne kasyna (gdzie nielegalne pieniądze są wymieniane na żetony, a potem znów na pieniądze po przeznaczaniu pewnej części na grę)¹⁰.

PRANIE BRUDNYCH PIENIĘDZY W UJĘCIU EKONOMICZNYM

W procesie prania brudnych pieniędzy uczestniczą następujące instytucje:

- podmioty finansowe, które nieświadomie uczestniczą w procederze, który jest nielegalny z powodu braku rygorystycznych przepisów mogących temu zapobiec,

⁹ J. Grzywacz, *Pranie pieniędzy*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2017, s. 33

¹⁰ A. Buszko, *Finanse przestępczości zorganizowanej*, „Studia i Prace” 2014, nr 2, s. 83.

Tabela 1. Charakterystyka faz procesu prania pieniędzy

INTEGRACJA	<p>Cel:</p> <ul style="list-style-type: none"> Wprowadzenie środków pieniężnych do oficjalnego systemu finansowego oraz ukrycie śladów przestępstwa.
	<p>Cechy charakterystyczne:</p> <ul style="list-style-type: none"> Prostota, jednorodność, powtarzalność i krótkoterminowość dokonywanych transakcji, Dokonywane transakcje mają formę gotówkową (w większości przypadków), Wprowadzane do obrotu środki finansowe pochodzą bezpośrednio z przestępstwa.
	<p>Przykładowe metody:</p> <ul style="list-style-type: none"> Rozdrabnianie wpłat (ang. smurfing), Wymiana walut (ang. refining), Dzielenie wpłat (ang. structuring), Transakcje kantorowe, Fikcyjne rachunki, Wymiana zużytych hab uszkodzonych banknotów, Zamiana banknotów o niskich nominałach na większe.
MASKOWANIE	<p>Cel:</p> <ul style="list-style-type: none"> Utrudnienie określenia źródła pochodzenia środków finansowych.
	<p>Cechy charakterystyczne:</p> <ul style="list-style-type: none"> Dokonywanie bardzo dużej liczby transakcji, Dokonywanie transakcji niemających uzasadnienia ekonomicznego, Częste zmiany formy środków finansowych, Korzystanie z elektronicznych form przekazu pieniędzy.
	<p>Przykładowe metody.</p> <ul style="list-style-type: none"> Skrzynka rozdzielcza; Zakup aktywów, np. papierów wartościowych, Transfery zagraniczne (tzw. cash couriers, za pośrednictwem firm typu Western Union lub rachunków tzw. słupów, z których gotówka jest przelewana do rajów podatkowych), Handel dobrami, np. złotem kamieniami szlachetnymi, biżuterią, dziełami sztuki.
LOKOWANIE	<p>Cel:</p> <ul style="list-style-type: none"> Stworzenie rzekomo prawnego uzasadnienia pochodzenia pranych środków pieniężnych
	<p>Przykładowe metody:</p> <ul style="list-style-type: none"> Fikcyjne transakcje kupna-sprzedaży, Kredyty i pożyczki bankowe (spłacane za pomocą środków pieniężnych pochodzących z przestępstwa), Transakcje rodzinne, Blending-mieszanie pieniędzy pochodzących z legalnego źródła z pieniędzmi pochodzącymi z przestępstwa, Kasyna, Współpraca banków zagranicznych.

Źródło: Na podstawie: D. Chodziński, *Pranie pieniędzy jako jedna z form działania zorganizowanych grup przestępczych*, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Legionowo 2012; Generalny Inspektor Informacji Finansowej, *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu. Poradnik dla instytucji obowiązanych i jednostek współpracujących*, wyd. 2, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2005, s. 55-58.

- podmioty finansowe dodatkowo wspierające przestępstwo poprzez dopuszczanie się legalnych i nielegalnych transakcji,
- podmioty, instytucje finansowe głównie zajmujące się nielegalną działalnością, natomiast ich legalne działania to tylko dodatkowe czynności¹¹.

Obecna sytuacja międzynarodowa w gospodarce światowej może zwiększać działanie czynników ekonomicznych, które sprzyjają procesowi prania brudnych pieniędzy, gdyż nasiliły się następujące zjawiska:

- współpraca międzynarodowa na szeroką skalę,
- międzynarodowy przepływ kapitału i ludzi,
- rozwój systemu bankowego,
- wzrost konkurencji i mniejsze bezpieczeństwo klientów,
- szybki rozwój firm prowadzących nielegalne operacje finansowe¹².

Pranie brudnych pieniędzy jest zjawiskiem niosącym poważne skutki zarówno dla gospodarki światowej, jak i dla poszczególnych państw oraz regionów, choć trudno jest jednoznacznie określić rzeczywisty wpływ, jaki wywiera ono na gospodarkę.

Pranie brudnych pieniędzy negatywnie wpływa na działalność biznesową, wysokość cen towarów i usług, oszczędności, a nawet zatrudnienie i wzrost gospodarczy. Ponadto jego destrukcyjny wpływ odczuwalny jest w sektorze finansowym, jego płynności, reputacji i stabilności, a także może dotyczyć sektora publicznego¹³.

Zatem mimo że działalność nielegalna nie jest rejestrowana w gospodarce, to niewątpliwie generuje znaczne przychody i wydatki, angażuje zasoby ludzkie i kapitałowe, które zamiast w legalnej działalności wykorzystywane są przez szarą strefę lub grupy przestępcze. To z kolei może wpływać negatywnie na wzrost gospodarki legalnej. Zdarzają się jednak sytuacje, w których nielegalny kapitał ma pozytywne skutki. Dzieje się tak w przypadku rajów podatkowych, które poprzez dopływ nielegalnego kapitału mogą się rozwijać mimo np. wysokiej inflacji czy dużego deficytu budżetowego. W ten sposób promowane są gospodarki o słabym nadzorze państwa nad rynkiem finansowym,

¹¹ R. Jankowski, *Proceder prania brudnych pieniędzy – rozmiary, przyczyny i skutki*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny Szkoły Policji w Pile” 2014, nr 3, s. 43-46; Ł. Chmielniak, *Pranie pieniędzy raport 2014. Chmielniak adwokaci we współpracy z Kroll On-track*, www.bialekolnierzyki.com.pl/ (dostęp: 18.11.2020 r.).

¹² Smolak, M., *Formy zwalczania procederu prania brudnych pieniędzy*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 13.

¹³ D. Masciandaro, E. Takáts, B. Unger, *Black Finance: The Economics of Money Laundering*, wyd. Edward Elgar Pub, 2007, s. 149.

a równocześnie o restrykcyjnie przestrzeganej tajemnicy bankowej. Bezpośrednią konsekwencją tego stanu rzeczy jest mniej efektywne inwestowanie światowego kapitału, niż byłoby to możliwe w momencie wyeliminowania zjawiska prania brudnych pieniędzy¹⁴.

Globalny wzrost gospodarczy ulega zatem spowolnieniu, m.in. na skutek błędnej alokacji zasobów przez zorganizowane grupy przestępcze, które rozmieszczają środki, biorąc pod uwagę jedynie swoje interesy (anonimowość, chęć ukrycia źródła pochodzenia środków itp.). Przestępcy są w stanie zaakceptować niejednokrotnie niższą stopę zwrotu z inwestycji po to, aby ograniczyć ryzyko zostania wykrytym przez organy sprawiedliwości¹⁵.

Niektórzy ekonomiści dostrzegają związek przyczynowo-skutkowy między praniem pieniędzy a stopą wzrostu gospodarczego i twierdzą, że pranie pieniędzy jest negatywnie skorelowane ze wzrostem PKB.

Negatywną konsekwencją prania pieniędzy jest m.in. osłabienie stabilności międzynarodowego systemu gospodarczego. Na poziomie państwa gwałtowny napływ kapitału może wywierać istotny wpływ m.in. na kurs walutowy, stopy procentowe oraz ceny nieruchomości i gruntów. Może powodować to aprecjację waluty krajowej, co niekorzystnie oddziałuje na konkurencyjność eksportu i zwiększa nacisk na import towarów. Pojawia się deficyt w obrotach bieżących i wzrasta atrakcyjność kredytów denominowanych w walutach obcych. Pranie brudnych pieniędzy może mieć również negatywny wpływ na import, ponieważ grupy przestępcze często wykorzystują nielegalne dochody do nabywania zagranicznych towarów luksusowych¹⁶.

Ponadto następuje spadek zaufania do władzy, która powinna nadzorować przestrzeganie reguł gry rynkowej. Niewydolność instytucjonalna powoduje, że wytwarza się niekorzystny klimat biznesowy, co z kolei odstrasza potencjalnych inwestorów. Może być to szczególnie dotkliwe dla państw rozwijających się, ponieważ inwestycje zagraniczne wiążą się często z importem nowych technologii, poprawą kwalifikacji pracowników oraz bezpośrednim dostępem do międzynarodowych kanałów dystrybucji. Duże zagrożenie wiąże się z tym, że kapitał pochodzący z działalności przestępczej ma często charakter spekulacyjny i jego dynamiczne przepływy mogą działać destabilizująco

¹⁴ A. Wildowicz, *Makroekonomiczne skutki prania brudnych pieniędzy*, „Optimum – Studia Ekonomiczne” 2005, nr 2, s. 221–222.

¹⁵ R. M. Lewandowski, *Makroekonomiczne konsekwencje prania pieniędzy* [w:] *Przestępczość gospodarcza z perspektywy Polski i Unii Europejskiej*, (red.) A. Adamski, TNOiK, Toruń 2013, s. 617.

¹⁶ A. Wildowicz, *Makroekonomiczne...*, op.cit., s. 223.

na gospodarkę światową ze względu na wysoki stopień integracji¹⁷.

Z kolei z punktu widzenia mikroekonomicznego podkreśla się, że organizacje przestępcze trudniące się praniem brudnych pieniędzy funkcjonują w sposób zbliżony do sprawnie działających przedsiębiorstw. W tym ujęciu przyjmuje się, że determinantami ich wyborów są w dużej mierze decyzje typowo ekonomiczne, takie jak np. rachunek kosztów, stopień niepewności, analiza szans i zagrożeń płynących z otoczenia oraz odpowiednia polityka zmierzająca do maksymalizacji zysków¹⁸. Negatywne skutki prania brudnych pieniędzy w gospodarce mają więc charakter wielopłaszczyznowy. Zostają przede wszystkim naruszone zasady, na których opiera się zdrowa gospodarka wolnorynkowa. Na skutek nielegalnych praktyk wypaczeniu ulega rola wolnej konkurencji. Działalność przestępcza związana z praniem brudnych pieniędzy uniemożliwia dokładne oszacowanie podstawowych agregatów w skali makroekonomicznej, czego efektem mogą być błędy w prowadzonej przez państwo polityce gospodarczej. Podważone zostaje zaufanie do międzynarodowego systemu finansowego i instytucji w nim uczestniczących. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest destabilizacja i spowolnienie tempa wzrostu gospodarki światowej¹⁹.

Podsumowując, można stwierdzić, iż pozyskiwanie nielegalnych środków pieniężnych przyczynia się do osiągnięcia strat dla gospodarki, do których można zaliczyć²⁰:

- osłabienie wizerunku państwa na arenie międzynarodowej,
- naruszenie uczciwej konkurencji,
- pozbawienie stabilności instytucji finansowych,
- gromadzenie kapitału w rękach przestępców,
- spadek wiarygodności państwa i systemu finansowego,
- zachwianie zasad gospodarki rynkowej.

¹⁷ Ibidem, s. 221–222.

¹⁸ A. Wildowicz, *Wybrane mikroekonomiczne aspekty i skutki procedury prania brudnych pieniędzy*, „Optimum – Studia Ekonomiczne” 2004, nr 4, s. 203.

¹⁹ A. Wildowicz, *Makroekonomiczne...*, op.cit., s. 227.

²⁰ P. Chodnicka, *Ekonomika prania brudnych pieniędzy*, „Oeconomia Copernicana” 2011, nr 4; Departament Informacji Finansowej, Dyrektywa 2001/97/EC, Ministerstwo Finansów, www.mf.gov.pl (dostęp: 15.07.2015 r.), s. 74-75.

SKALA ZJAWISKA PRANIA BRUDNYCH PIENIĘDZY

Skala zjawiska prania brudnych pieniędzy jest trudna do oszacowania²¹, brakuje wiarygodnych danych opisujących problem w skali światowej. Podkreślają to eksperci grupy specjalnej do przeciwdziałania praniu pieniędzy (Financial Action Task Force, FATF)²², wskazując, że aktywność w zakresie prania brudnych pieniędzy odbywa się poza oficjalnymi statystykami ekonomicznymi i finansowymi. Niemożliwe jest więc przedstawienie realnych szacunków dotyczących problemu. By lepiej zobrazować skalę problemu, podawane są np. wyliczenia Międzynarodowego Funduszu Walutowego. I tak w 1998 r., skumulowany rozmiar prania brudnych pieniędzy na świecie mógł mieścić się w przedziale 2-5% światowego PKB. Wskazywałoby to, że wartość wypranych w 1998 r. na świecie pieniędzy wahałaby się między 590 mld a 1,5 bln dolarów. W literaturze można też spotkać się z opracowaniami Biura ONZ do spraw narkotyków i przestępczości (United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC), według których w 2009 r. przestępczość narkotykowa i zorganizowana wygenerowały środki finansowe sięgające 3,6% światowego PKB, z czego 2,7%. (tj. 1,6 bln dolarów) zostało „wypranych”. Wynika z nich, że wysokość środków finansowych, jakie podlegają praniu, systematycznie rośnie. Według szacunków, w Stanach Zjednoczonych w 1989 r. proces ten sięgał 6,7% PKB (ok. 430 mld dolarów) i 8,7% PKB (ponad 790 mld dolarów) w 2001 r., a w krajach UE osiągnął odpowiednio 14,1% PKB (ponad 1 bln dolarów) i 18,6% PKB (1,73 bln dolarów)²³. Ciągłe pojawiają się sygnały o rosnącym zagrożeniu i nowych metodach prania brudnych pieniędzy w państwach UE²⁴. Dodatkowo na silne związki zorganizowanych grup przestępczych, które starają się wprowadzić znaczące środki pochodzące z przestępstw do legalnego obrotu, wskazują na konkretnych przykładach

²¹ T. Bielecki, *Ciemne interesy banku Watykanu*, http://wyborcza.pl/1,76842,6902798,Ciemne_interesy_banku_Watykanu.html (dostęp: 31.08.2012 r.).

²² Grupa specjalna do przeciwdziałania praniu pieniędzy, The Financial Action Task Force (FATF), jest organem międzyrządowym, utworzonym w 1989 r. przez grupę G-7 (Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy, Japonia, Stany Zjednoczone i Kanada), wyznaczającym standardy oraz opracowującym i promującym działania służące zwalczaniu prania brudnych pieniędzy i finansowania terroryzmu. Organ ten liczy obecnie 36 członków: 34 państwa oraz 2 organizacje regionalne, a także 30 obserwatorów: 8 organów regionalnych o charakterze zbliżonym do FATF oraz ponad 22 organizacje i organy międzynarodowe. Zob.: <http://www.fatf-gafi.org/pages/aboutus/-membersandobservers/> (dostęp: 21.08.2012 r.).

²³ FATF, *Money laundering*, <http://www.fatf-gafi.org/pages/faq/moneylaundering/> (dostęp: 21.08.2021 r.).

²⁴ European Union Organised Crime Report, s. 13; EU Organised Crime Threat Assessment 2006, s. 14; OCTA 2011 EU Organised Crime Threat Assessment, s. 9 i 42, www.europol.europa.eu (dostęp: 23.11.2021 r.).

zrealizowanych spraw raporty Europejskiego Urzędu do spraw Zwalczenia Nadużyć Finansowych. W raporcie za 2011 r.²⁵ podano, że roczne straty związane z przemytem papierosów (głównie z Rosji i Ukrainy) w państwach UE wynoszą ok. 10 mld euro²⁶. Zjawisko prania brudnych pieniędzy wiąże się ściśle z działalnością grup przestępczych, jego skala zależy też od stopnia ingerencji środowisk przestępczych w obrót gospodarczy i działalność przedsiębiorców. Tradycyjnie przestępczość zorganizowana ma silną pozycję we Włoszech²⁷, gdzie funkcjonuje wiele struktur mafijnych. Mafia czerpie zyski m.in. z haraczu – płaci go ok. 60% firm w dużych miastach Włoch, a coraz częściej sposobem zarobku jest przyjmowanie zamówień przez kontrolowane firmy oraz oszustwa przy uzyskiwaniu subwencji. Na podstawie literatury można wyciągnąć wniosek, iż przestępczość zorganizowana jest obecna we wszystkich dziedzinach gospodarki: w produkcji żywności, turystyce, nieruchomościach, finansach, usługach biznesowych, usługach dla konsumentów indywidualnych, a roczne obroty Cosa Nostry, kamorry i innych organizacji mafijnych wynoszą 7% PKB we Włoszech (tj. ok. 90 mld euro). Trudna sytuacja jest także w Rosji. Po rozpadzie Związku Radzieckiego silne stały się rosyjskie grupy przestępcze – ocenia się, że w latach 90. XX w. ponad 70 proc. prywatnych przedsiębiorstw i banków płaciło mafii haracz w wysokości 10-20% swoich zysków. Szacuje się też, że rosyjskie struktury przestępcze kontrolują w tym państwie ok. 40% firm poprzez wymuszanie udziałów. Duży udział w światowej przestępczości zorganizowanej mają też chińskie triady, japońska jakuza i kolumbijskie kartele narkotykowe²⁸. W Polsce, zgodnie ze sprawozdaniem Generalnego Inspektora Informacji Finansowej (GIIF), do głównych obszarów ryzyka związanego z praniem brudnych pieniędzy należą: obrót paliwami, złomem, alkoholem i tytoniem; przestępstwa karnoskarbowe, a zwłaszcza tzw. transakcje karuzelowe³⁰; handel narkotykami oraz sprawy związane z grami losowymi i zakładami wzajemnymi. W wyniku przeprowadzonych postępowań GIIF przekazał do właściwych jednostek prokuratury 130 zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 299 k.k.,

²⁵ The OLAF Report 2011, s. 26, www.ec.europa.eu/anti_fraud/index_pl.htm (dostęp: 23.11.2021 r.).

²⁶ Dz.U.L 166 z 28 czerwca 1991 r., s. 77.

²⁷ J. Grzywacz, *Pranie...*, op.cit., s. 2.

²⁸ P. Siejczuk, *Problematyka prania brudnych pieniędzy w regulacjach prawnomiędzynarodowych europejskich i krajowych*, „Bezpieczeństwo narodowe” 2012, nr 3-4, Warszawa, s. 199-205.

²⁹ Generalny Inspektor Informacji Finansowej nadzoruje Departament Informacji Finansowej Ministerstwa Finansów, który stanowi polską jednostkę analityki finansowej.

³⁰ Transakcje karuzelowe służą uzyskaniu nienależnych korzyści z tytułu dokonywanych rozliczeń podatkowych (np. zwrot podatku VAT).

przez ok. 600 podmiotów, w związku z transakcjami o łącznej wartości ok. 3,9 mld zł.

Należy zauważyć, że proceder prania brudnych pieniędzy nie mógłby istnieć i rozwijać się bez szeregu czynników sprzyjających. Można do nich zaliczyć m.in. globalizację międzynarodowych rynków finansowych³¹, rosnącą swobodę przepływu kapitału i osób, rozwój rynków kapitałowych i idącą za tym dywersyfikację instrumentów finansowych, a także niedociągnięcia w systemie prawnofinansowym, niedoskonałości organizacyjne, niedostateczną współpracę międzynarodową oraz istnienie rajów podatkowych³².

Istniejące luki w prawie powodują, że przestępcy potrafią to umiejętnie wykorzystać, a w przypadku procederu prania brudnych pieniędzy potrzebne jest udowodnienie, że dokonywanie czynności jest świadome i celowe. Jest to bardzo trudne, o czym świadczy niewielka liczba skazanych prawomocnym wyrokiem. Liczba ta z roku na rok rośnie, chociaż to nadal mały odsetek zatrzymanych³³.

METODY PRZECIWDZIAŁANIA PRANIU BRUDNYCH PIENIĘDZY, OCENA ICH SKUTECZNOŚCI

Podstawowe i najważniejsze metody zwalczania prania brudnych pieniędzy, a także ich skuteczność zostały przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Ocena metod przeciwdziałania praniu brudnych pieniędzy

Metoda	Mocne strony	Słabe strony
Rozszerzenie definicji brudnych pieniędzy	<ul style="list-style-type: none"> Pociągnięcie do odpowiedzialności karnej nie tylko za pranie brudnych pieniędzy rozumianych jako gotówka, lecz także jako: inne środki płatnicze, instrumenty finansowe, wartości dewizowe, prawa majątkowe lub inne mienie ruchome lub nieruchomości. 	brak

³¹ Sulmicki J., *Stabilność rynków finansowych a wejście Polski do strefy euro*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2015, s. 47.

³² Jako raje podatkowe wymienia się najczęściej: Bermudy, Kajmany, Bahamy, Antyle Holenderskie, Liechtenstein, Luksemburg, Szwajcarię, Panamę, Kostarykę. Mianem rajy podatkowego Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (The Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD) określa obszar, w którym istnieje system prawny umożliwiający podmiotom zagranicznym redukcję obciążeń podatkowych w ich macierzystych krajach.

³³ B. Bieniek, *Pranie pieniędzy w prawie międzynarodowym, europejskim oraz polskim*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 295-296.

Kryminalizacja prania brudnych pieniędzy	<ul style="list-style-type: none"> • Możliwość walki z procederem prania brudnych pieniędzy, • Możliwość zastosowania kary pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 8 lat. 	brak
Penalizacja prania pieniędzy pochodzących z obrotu narkotykami	<ul style="list-style-type: none"> • Możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej i wymierzenia przez sąd kary za obrót narkotykami, • Konfiskata dochodów pochodzących z ww. czynu. 	brak
Współpraca różnych instytucji w przeciwdziałaniu praniu pieniędzy	<ul style="list-style-type: none"> • Spójny zarówno krajowy, jak i międzynarodowy system walki z procederem prania brudnych pieniędzy, • Ograniczenie, utrudnienie możliwości prania brudnych pieniędzy. 	brak
Powołanie międzynarodowej organizacji Grupa Specjalna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy (FATE)	<ul style="list-style-type: none"> • zajmuje się wyłącznie procederem prania brudnych pieniędzy, nie skupia się na innych przestępstwach, • bezpośredni dostęp do informacji o klientach z wielu krajów, • organ międzynarodowy, ma na celu rozwój i promocję krajowych i międzynarodowych polityk dążących do zwalczania prania pieniędzy. 	•możliwe utrudnienia w dostępie do informacji o klientach instytucji finansowych z innych krajów.
Działanie komitetu Moneyval powołanego przez Radę Europy	<ul style="list-style-type: none"> • niezależny mechanizm monitorujący 30 państw członkowskich, • zobowiązanie państw członkowskich do wprowadzenia procedur zapobiegających praniu pieniędzy i kontrola ich realizacji, • utrzymanie międzynarodowych standardów dla tych działań, • badania w zakresie nowych metod przeciwdziałania, pojawiających się nowych technik prania pieniędzy. 	brak

PRANIE BRUDNYCH PIENIĘDZY - WYBRANE ZAGADNIENIA

<p>Powołanie Głównego Inspektora Informacji Finansowej</p>	<ul style="list-style-type: none"> • szybki bezpośredni dostęp do informacji o krajowych klientach, • możliwość niezwłocznego działania, • analiza i ocena podejrzanych transakcji, • możliwość wstrzymania transakcji lub blokady rachunku, • wymiana informacji: współpraca z instytucjami obowiązującymi w zakresie podmiotów podejrzanych o dopuszczanie się prania brudnych pieniędzy, • współpraca z instytucjami zagranicznymi, • audytowanie banków i instytucji bankowych mające na celu ustalenie, czy wdrożone procedury są prawidłowo realizowane. 	<ul style="list-style-type: none"> • utrudniony dostęp do informacji o klientach z zagranicy, • długa droga decyzyjna, • trudność zorganizowania sprawnego systemu komunikacji między GIIF bankami i instytucjami finansowymi.
<p>Wprowadzenie w bankach i innych instytucjach finansowych procedur postępowania w związku z podejrzeniem prania brudnych pieniędzy</p>	<ul style="list-style-type: none"> • spójne, jasno określone zasady, • wykładnia postępowania dla pracowników. 	<ul style="list-style-type: none"> • niechęć pracowników do wdrażania kolejnych procedur, • niezrozumienie przez pracowników wprowadzanych działań.
<p>Program Poznaj swojego klienta</p>	<ul style="list-style-type: none"> • wielowymiarowe rozpoznanie krajowego podatnika, • wstrzymanie transakcji lub możliwość blokady rachunku, • znajomość klienta i osób z nim powiązanych. 	<ul style="list-style-type: none"> • koszty szkolenia pracowników, • ograniczony dostęp do międzynarodowych informacji skarbowych, • brak umiejętności typowania przez pracowników podejrzanych transakcji, • brak czasu na typowanie transakcji podejrzanych.
<p>Szkolenia personelu z zakresu weryfikacji klientów i ich transakcji</p>	<ul style="list-style-type: none"> • zdobycie wiedzy z zakresu postępowania w przypadku podejrzenia prania brudnych pieniędzy, • możliwość wychwycenia podejrzanych transakcji/klientów, • wykwalifikowana, kompetentna kadra pracownicza. 	<ul style="list-style-type: none"> • wysokie koszty szkolenia pracowników.
<p>Kary dla pracowników banków i innych instytucji finansowych za pomocnictwo w legalizacji brudnych pieniędzy</p>	<ul style="list-style-type: none"> • uszczelnienie systemu. 	<p>brak</p>

Wprowadzenie systemów informatycznych monitorujących transakcje finansowe	<ul style="list-style-type: none"> nieustanna kontrola nad prowadzonymi operacjami finansowymi. 	<ul style="list-style-type: none"> możliwość złamania zabezpieczeń systemów, błędy, awarie w systemie.
Limit transakcji gotówkowych do 15 tys. euro (obowiązek rejestracji transakcji przekraczających tę kwotę)	<ul style="list-style-type: none"> przyczynek do stworzenia systemu walki z praniem pieniędzy. 	<ul style="list-style-type: none"> wymagane duże doświadczenie, wysokie kompetencje, zróżnicowana wiedza w zakresie nauk prawnych, możliwość wykonania przelewu lub wpłaty na kwotę przekraczającą limit w kilku transzach.
Rejestracja i identyfikacja osób zlecających realizację transakcji podlegających rejestracji	<ul style="list-style-type: none"> przyczynek do stworzenia systemu walki z praniem pieniędzy, możliwość szczególnej kontroli osób fizycznych i podmiotów instytucjonalnych podejrzanych o pranie brudnych pieniędzy, nieograniczony dostęp do danych, szybkie wyszukiwanie informacji, możliwość analizy i oceny ryzyka na podstawie prowadzonych rejestrów, udokumentowane transakcje. 	<ul style="list-style-type: none"> wymagane duże doświadczenie, wysokie kompetencje, zróżnicowana wiedza w zakresie nauk prawnych.
Prowadzenie rejestrów wpłat gotówkowych przekraczających określone kwoty oraz danych osobowych osób dokonujących wpłat, a także danych o właścicielach rachunków, na które wpłaty zostały dokonane	<ul style="list-style-type: none"> jw. 	<ul style="list-style-type: none"> niewykszoloną kadra pracowników, pomyłki w rejestrach transakcji, niedostateczny poziom rejestracji transakcji
Przechowywanie dokumentacji dotyczącej transakcji i identyfikacji przez okres minimum 5 lat	<ul style="list-style-type: none"> bezpośredni długotrwały dostęp do informacji o kliencie instytucjonalnym i fizycznym. 	<ul style="list-style-type: none"> błędy w rejestrach.

Źródło: Opracowanie na podstawie: M. Rysiński, *Ocena metod przeciwdziałania praniu brudnych pieniędzy* „STUDIA I PRACE Kolegium” 2016, nr 57.

Zebrane i ocenione w tabeli 2 metody prania brudnych pieniędzy, proponowane przez przywołane ustawodawstwo, niewątpliwie są skuteczne i służą przeciwdziałaniu temu procederowi, natomiast wymagają nieustannego doskonalenia. Nie można jednoznacznie określić, jakie działania mają najwyższą efektywność w przeciwdziałaniu temu procederowi, gdyż w chwili obecnej musi to być działanie skoordynowane zarówno w czasie, jak i miejscu

na wszystkich płaszczyznach, a mianowicie: prawnej, organizacyjnej, proceduralnej oraz szkoleniowej w odniesieniu do pracowników. Trzeba podkreślić, że ustawodawstwo w przypadku omawianego zagrożenia nie jest wystarczające - ważne jest tu prawidłowe wdrażanie zaleceń i staranne przestrzeganie procedur przez pracowników banków i innych instytucji finansowych.

ZAKOŃCZENIE

Problem prania brudnych pieniędzy nie jest zjawiskiem nowym. Proceder ten związany jest przede wszystkim z funkcjonowaniem zorganizowanej przestępczości. W ostatnich latach problem ten rozrasta się i wywiera duży wpływ na międzynarodowy system finansowy i gospodarkę światową. Szacuje się, że coroczna wartość dochodów, które pochodzą z prania brudnych pieniędzy może sięgać nawet 5% światowego PKB.

Przestępcy, w celu wprowadzenia do systemu finansowego swoich nielegalnych dochodów, wykorzystują postępujący proces globalizacji, rozwój technologiczny, a także skomplikowanie procesów zachodzących na rynkach światowych. Korzystając ze swobody przepływu kapitału, wielości instrumentów finansowych i nowoczesnych technologiach informatycznych, dokonują szeregu skomplikowanych transakcji w celu ukrycia źródeł swoich przychodów.

Swoboda przepływu towarów, osób, usług i kapitału jako podstawa jednolitego rynku wewnętrznego Unii Europejskiej staje się narzędziem w podejmowaniu nielegalnych działań we wskazanym zakresie.

Narastające zatem zagrożenie ze strony transgranicznej zorganizowanej przestępczości, organizacji terrorystycznych oraz skala procederu prania brudnych pieniędzy spowodowały, że społeczność międzynarodowa, w tym także na obszarze Unii Europejskiej, podjęła działania mające zapobiegać i zwalczać te zjawiska. Wyrazem tych działań są różnego rodzaju międzynarodowe inicjatywy organizacyjne i prawne, uniemożliwiające korzystanie z systemu finansowego w celu prania brudnych pieniędzy.

Wydaje się, że obecnie stworzone ramy tworzą całościową koncepcję zapobiegania praniu pieniędzy, obejmując mechanizmy prewencyjne i system sankcji. Jednak przyjęte rozwiązania stale są testowane i modyfikowane. Kluczowym elementem walki z praniem brudnych pieniędzy jest właściwe wdrożenie i stosowanie przyjętych na poziomie międzynarodowym rozwiązań w porządku prawnym poszczególnych państw.

BIBLIOGRAFIA

- Bielecki T., *Ciemne interesy banku Watykanu*, http://wyborcza.pl/1,76842,6902798,-Ciemne_interesy_banku-Watykanu.html (dostęp: 31.08.2012 r.).
- Bieniek B., *Pranie pieniędzy w prawie międzynarodowym europejskim oraz polskim*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Buszko A., *Finanse przestępczości zorganizowanej*, „Studia i Prace” 2014, nr 2.
- Chmielniak Ł., *Pranie pieniędzy raport 2014. Chmielniak adwokaci we współpracy z Kroll On-track*, www.bialekolnierzyki.com.pl/ (dostęp: 18.11.2020 r.).
- Chodnicka P., *Ekonomia prania brudnych pieniędzy*, „Oeconomia Copernicana” 2011, nr 4.
- Chodnicka P., *Pranie pieniędzy. Regulacje i ryzyko sektora bankowego*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Chodziński D., *Pranie pieniędzy jako jedna z form działania zorganizowanych grup przestępczych*, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Legionowo 2012.
- Damasiewicz A., *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. Komentarz*, Wydawnictwo Lex, Warszawa 2016.
- Damasiewicz A., *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. Komentarz*, Wydawnictwo Lex, Warszawa 2017.
- Departament Informacji Finansowej, Dyrektywa 2001/97/EC, Ministerstwo Finansów, www.mf.gov.pl (dostęp: 15.07.2015 r.).
- Dz.U.L 166 z 28 czerwca 1991 r.
- Encyklopedia zarządzania, *Pranie brudnych pieniędzy*, www.mfiles.pl (dostęp: 04.11.2016 r.).
- EU Organised Crime Threat Assessment, 2006.
- European Union Organised Crime Report.
- FAFT, *Members and observes*, <http://www.fatf-gafi.org/pages/aboutus/-membersandobservers/> (dostęp: 21.08.2012 r.).

- FATF, *Money laundering*, <http://www.fatf-gafi.org/pages/faq/moneylaundering/> (dostęp: 21.08.2021 r.).
- Frejtag-Mika E., „Pranie” brudnych pieniędzy, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania w Warszawie” 2000, nr 2.
- Generalny Inspektor Informacji Finansowej, *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu. Poradnik dla instytucji obowiązanych i jednostek współpracujących*, wyd. 2, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2005.
- Grzywacz J., *Pranie pieniędzy*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2017.
- Grzywacz J., *Pranie pieniędzy. Metody, raje podatkowe, zwalczanie*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011.
- Hołyst B., *Kryminalistyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Jankowski R., *Proceder prania brudnych pieniędzy – rozmiary, przyczyny i skutki*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny Szkoły Policji w Pile” 2014, nr 3.
- Lewandowski R. M., *Makroekonomiczne konsekwencje prania pieniędzy [w:] Przestępczość gospodarcza z perspektywy Polski i Unii Europejskiej*, (red.) Adamski A., TNOiK, Toruń 2013.
- Masciandaro D., Takáts E., Unger B., *Black Finance: The Economics of Money Laundering*, wyd. Edward Elgar Pub, 2007.
- OCTA 2011 EU Organised Crime Threat Assessment, www.europol.europa.eu (dostęp: 23.11.2021 r.).
- Rysiński M., *Ocena metod przeciwdziałania praniu brudnych pieniędzy* „STUDIA I PRACE Kolegium” 2016, nr 57.
- Siejczuk P., *Problematyka prania brudnych pieniędzy w regulacjach prawnomiędzynarodowych, europejskich i krajowych*, www.bbn.gov.pl (dostęp: 05.09.2023 r.).
- Siejczuk P., *Problematyka prania brudnych pieniędzy w regulacjach prawnomiędzynarodowych europejskich i krajowych*, „Bezpieczeństwo narodowe” 2012, nr 3-4, Warszawa.
- Smolak, M., *Formy zwalczania procederu prania brudnych pieniędzy*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 13.

Sulmicki J., *Stabilność rynków finansowych a wejście Polski do strefy euro*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2015.

The OLAF Report 2011, www.ec.europa.eu/anti_fraud/index_pl.htm (dostęp: 23.11.2021 r.).

Ustawa z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, art. 2 pkt. 9.

Wildowicz A., *Makroekonomiczne skutki prania brudnych pieniędzy*, „Optimum – Studia Ekonomiczne” 2005, nr 2.

Wildowicz A., *Wybrane mikroekonomiczne aspekty i skutki procedury prania brudnych pieniędzy*, „Optimum – Studia Ekonomiczne” 2004, nr 4.

Wójcik J. W., *Pranie pieniędzy. Kryminologiczna i kryminalistyczna ocena transakcji podejrzanych*, Wydawnictwo Twigger S. A., Warszawa 2015.

Zawłocki R. (red.), *System Prawa Karnego – Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*, t. 9, PWN, Warszawa 2011.

MONEY LAUNDERING - SELECTED ISSUES

Abstract: The totality of activities aimed at concealing the true source of illegal proceeds obtained from criminal activity and giving them signs of legal origin is called money laundering. Money laundering is the legalization of the proceeds of criminal activity. This practice has a global character, it is a phenomenon that has serious consequences both for the global economy and for individual countries and regions, although it is difficult to clearly determine the real impact it has on the economy. This process is a dangerous phenomenon for the stable functioning of the financial market. It may lead to undermining the financial security of the country, as well as economic entities involved in this practice. Uncertainty of functioning and lack of trust in trading partners effectively hinder or even prevent the development of the economy. The main purpose of the article is to characterize the process of money laundering, to present its essence, genesis, and to attempt to define the process. The next part of the article discusses the types and methods of money laundering, the scale of the phenomenon, ways to combat this crime, as well as the assessment of their effectiveness. It is particularly important to present the legal and economic aspects of the discussed process.

Keywords: Money laundering, economic crime, anti-laundering, illegal trade, organized crime groups.

JEL Class: G15, G21, K420.

JACEK MACHNIKOWSKI
WYDZIAŁ ZARZĄDZANIA, UNIWERSYTET WARSZAWSKI;
EUROPLASTIC HOLDING INC. CEO & FOUNDER, PRESIDENT

ANALIZA I STRATEGIA SPÓŁDZIELCZOŚCI

Streszczenie: Celem niniejszej pracy jest analiza i strategia spółdzielczości. Praca składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym z nich przedstawiony został rozwój ruchu spółdzielczego. Rozdział drugi zawiera stan światowego ruchu spółdzielczego. W rozdziale trzecim opisano spółdzielczość w krajach Unii Europejskiej. Ostatni rozdział to struktura organizacyjna spółdzielczości w Polsce.

Słowa kluczowe: geneza spółdzielczości, spółdzielczość w Polsce, spółdzielczość w krajach Unii Europejskiej

WSTĘP

Spółdzielnie konsumenckie to przedsiębiorstwa należące do konsumentów i zarządzane w sposób demokratyczny, które mają na celu zaspokojenie potrzeb i aspiracji ich członków. Działają w ramach systemu rynkowego, niezależnie od państwa jako forma wzajemnej pomocy ukierunkowanej na usługi, a nie na zysk pieniężny. Spółdzielnie konsumenckie często przyjmują formę punktów sprzedaży detalicznej, które są własnością ich operatorów i są przez nich obsługiwane, na przykład spółdzielnie spożywcze. Istnieje jednak wiele rodzajów spółdzielni konsumenckich działających w obszarach takich jak opieka zdrowotna, ubezpieczenia, mieszkalnictwo, usługi komunalnej finanse osobiste (w tym unie kredytowe).

W niektórych krajach spółdzielnie konsumenckie znane są jako spółdzielcze społeczności detaliczne lub spółdzielnie detaliczne, choć nie należy

ich mylić ze spółdzielniami detalistów, których członkami są sprzedawcy detaliczni, a nie konsumenci. Spółdzielnie konsumenckie mogą z kolei tworzyć federacje kooperacyjne. Mogą one przybierać formę spółdzielczych hurtowni, w ramach których spółdzielnie konsumenckie wspólnie kupują towary po cenach hurtowych, a w niektórych przypadkach również w fabrykach. Ewentualnie mogą być członkami spółdzielczych związków.

Współpraca konsumencka była przedmiotem badań w dziedzinie gospodarki spółdzielczej. Spółdzielnie konsumenckie zyskały na znaczeniu podczas rewolucji przemysłowej w ramach ruchu robotniczego. W miarę jak zatrudnienie przenosiło się do obszarów przemysłowych, a sektor pracy spadał, pracownicy zaczęli samodzielnie organizować i kontrolować firmy. Spółdzielnia pracownicza została początkowo wywołana „krytyczną reakcją na kapitalizm przemysłowy i ekscesy rewolucji przemysłowej”. Utworzenie niektórych spółdzielni pracowniczych miało na celu „radzenie sobie ze złem nieokiełznanego kapitalizmu i niepewnością pracy najemnej”.

Spółdzielnie konsumenckie wykorzystują spółdzielczą zasadę demokratycznej kontroli członków lub jeden członek / jeden głos. Większość spółdzielni konsumenckich ma zarząd wybierany przez i z członkostwa. Zarząd zazwyczaj odpowiada za zatrudnianie kierownictwa i zapewnienie, że spółdzielnia realizuje swoje cele, zarówno finansowe, jak i inne. Funkcje demokratyczne, takie jak składanie petycji lub odwoływanie członków zarządu, mogą zostać skodyfikowane w regulaminie lub dokumencie organizacyjnym spółdzielni. Większość spółdzielni konsumenckich odbywa regularne spotkania członkowskie (często raz w roku). Jako przedsiębiorstwa wzajemnie powiązane, każdy członek społeczeństwa ma udziały równe sumie, którą wpłacili, kiedy dołączyli. Duże spółdzielnie konsumenckie działają podobnie jak każda inna firma i wymagają pracowników, menedżerów, urzędników, produktów i klientów, aby utrzymać drzwi otwarte i działalność firmy.

ROZWÓJ RUCHU SPÓŁDZIELCZEGO

Przedspółdzielcze i współczesne niespółdzielcze formy współdziałania

Na terenach ziem dawnej Polski występowały następujące przedspółdzielcze formy współdziałania:¹

- gildie i cechy w miastach jako szczególne formy pomocy uprzywilejowanej;

¹ *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. 1, rozdz. 1, Warszawa 1971.

- gwarectwa, organizowane głównie przy eksploatacji rud ołowiano-srebrnych;
- tzw. banki pobożne udzielające kredytów konsumpcyjnych dla najuboższej ludności miast oraz - niekiedy - kredytów produkcyjnych dla rzemieślników i kramarzy;
- instytucje drobnego kredytu na wsi w postaci kas pieniężnych i magazynów zbożowych, głównie pomagających przetrwać przednówek, ale także nieraz organizujących wymianę towarową;
- organizacje tzw. ogniowe i groblowe o charakterze ubezpieczeniowym;
- maszoperie kaszubskie, tj. organizacje zawodowe rybaków morskich, dla ułatwienia masowych połowów i zapewnienia opieki nad rodzinami rybaków, którzy zaginęli na morzu w czasie połowów;
- inne formy współdziałania na wsi, jak sąsiedzka pomoc w pracach polowych (tzw. tłoki), wspólny wypas (utrzymujący się w górach, aż do ostatnich czasów), zespołowa obrona prawna przed samowolą pańską, straż nocna dla obrony przed pożarami i złodziejami, obrona przed wrogiem zewnętrznym (np. znany czyn wójta Pyrza z Nowosielec).

Treści nowoczesnej spółdzielczości nie wyczerpuje jednak sama zasada współdziałania. Musi to być bowiem współdziałanie świadome, dobrowolne i oparte - jeśli nie wyłącznie, to głównie na środkach samych zainteresowanych czyli tzw. samopomocy. Z zasady dobrowolności i samopomocy wypływa samorządność spółdzielni rozumiana jako demokratyczna forma zarządzania i jako praca samych zainteresowanych dla wyzwolenia ekonomicznego i społecznego.

Zasady te nie miały zastosowania w przedspółdzielczych formach współdziałania, które były oparte na przymusie (np. gildie i cechy) lub na zewnętrznej filantropii i patronackiej opiece (np. banki pobożne).

Dopiero XIX wiek przyniósł wolność zrzeszania się. Ale korzystając z wolności zrzeszania się powstało i powstaje współcześnie wiele innych niespółdzielczych form opartych na współdziałaniu. Są to z jednej strony stowarzyszenia społeczne, związki zawodowe, partie polityczne, z drugiej - zrzeszenia kapitalistów w formie spółek (jawnych, z ograniczoną odpowiedzialnością, akcyjnych) lub porozumienia w postaci ringów, karteli, trustów, holdingów, aglomeratów. Celem wymienionych zrzeszeń jest działalność społeczna lub gospodarcza².

² S. Dyka, P. Grzegorzewski, *Zarządzanie spółdzielnią*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2000.

Tylko spółdzielnie łączą konsekwentnie te dwie strony działalności. Dążenie do zaspokajania potrzeb zrzeszonych członków i ewentualnie realizacji innych, szerszych zadań społecznych, wymaga od nich kierowania się w praktycznej działalności specyficznymi regułami postępowania, odróżniającymi je od celów i metod działania przedsiębiorstw kapitalistycznych.

Powstanie ruchu spółdzielczego

Spółdzielczość w nowoczesnym tego słowa znaczeniu powstała i rozwinęła się w Europie w XIX wieku. W połowie XIX wieku rozwija się na większą skalę ruch spółdzielczości spożywców, spółdzielczości kredytowej oraz w pewnym stopniu spółdzielczości rzemieślniczej i proletariackiej produkcyjnej. Ostatnie ćwierćwiecze XIX wieku przynosi rozwój spółdzielczości rolniczej, a XX wiek - również innych form spółdzielczych.

Przesłanką powstania spółdzielczości była sytuacja ekonomiczna i społeczna w XIX wieku, wywołana szybkim rozwojem kapitalizmu po rewolucji przemysłowej. Podstawową ekonomiczną przesłanką powstania spółdzielni wśród robotników i rzemieślników była nędza proletariatu, wyzysk uprawiany przez kapitał handlowy, zagrożenie bezrobociem strukturalnym i koniunkturalnym, „wypłukiwanie” rzemieślników.

W przypadku zaś rolników, było to urynkowanie rolnictwa, trudności zbytu, przetwórstwa, zaopatrzenia się w środki produkcyjne i konsumpcyjne, rosnące zapotrzebowanie na kapitał i w związku z tym nieliczniejszy kredyt.

Do społecznych przesłanek powstania ruchu spółdzielczego należy: wolność osobista, krytyka kapitalizmu, szerzenie oświaty, walka o wyzwolenie narodowe.

Można wyróżnić następujące etapy rozwoju ruchu spółdzielczego:

- I początki ruchu (koniec XVII wieku i początek XIX wieku - do ok.1820 r.);
- II okres nowenowski tj. dominacji wpływów socjalizmu utopijnego (lata 1820-1844);
- III etap kapitalizmu liberalnego (druga połowa XIX wieku);
- IV etap kapitalizmu monopolistycznego (wiek XX do końca drugiej wojny światowej);
- V etap kapitalizmu państwowo-monopolistycznego (od zakończenia drugiej wojny światowej).

Początki ruchu spółdzielczego i jego rozwój w okresie kapitalizmu liberalnego

Cechy etapu I, tj. początków ruchu spółdzielczego:

- sporadyczność inicjatyw ludowych
- nieekonomiczne, filantropijne metody działania
- efemeryczność istnienia organizowanych stowarzyszeń.

Silniejszy i powszechniejszy nurt zakładania spółdzielni zrodził się pod wpływem oddziaływania ideologii socjalizmu utopijnego i budzącego się ruchu politycznego klasy robotniczej. Toteż okres ten nazywa się w literaturze okresem oddziaływania socjalistów utopijnych lub - od nazwiska najbardziej wpływowego z nich - okresem owenowskim³.

Cechy etapu II „owenowskiego” rozwoju ruchu spółdzielczego:

- pod wpływem inspiracji ideologów, głównie socjalistów utopijnych, powstaje stosunkowo dużo spółdzielni opartych na więzach ideologicznych, politycznych i etycznych; dominują spółdzielnie spożywców i robotnicze spółdzielnie wytwórcze;
- ich działalność często kończyła się niepowodzeniem wskutek braku reguł działania sprawdzonych pod względem efektywności ekonomicznej i społecznej a zwłaszcza wskutek braku ich pełnego, niesprzecznego wewnątrznie systemu; niemniej próby te, zwłaszcza inicjowane przez Kinga i Campbella, pozwoliły na wypróbowanie w praktyce wielu słusznych metod działania, jak np. sprzedaż po cenach rynkowych, kurantowy asortyment, nieudzielanie kredytu konsumpcyjnego, szczególne zainteresowanie kobiet działalnością spółdzielni demokratyczne zarządzanie i stworzenie bezpośrednich więzi ekonomicznych między członkami a spółdzielnią w postaci podziału nadwyżki bilansowej proporcjonalnej do uczestnictwa członków w obrotach spółdzielni.

Trwałymi osiągnięciami okazało się założenie w 1944 r. spółdzielni spożywców w Rochdale. Na sukces złożył się celowy system działalności, obejmujący: nęcące perspektywy, konsekwentnie demokratyczny system zarządzania, praktyczne reguły działalności gospodarczej, mocne więzi ekonomiczne między członkami a spółdzielnią i stosowanie akcji kulturalno - oświatowej.

³ M. Adamowicz (red.), *Efektownego zarządzania marketingowego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005.

Cechy III etapu rozwoju ruchu spółdzielczego, obejmującego okres kapitalizmu liberalnego:

- występowanie obu źródeł rozwoju spółdzielczości, tj. inicjatyw warstw ludowych i wytyczania celów przez teorię i doktrynę; szerszy front ideologiczny, wpływy socjalizmu drobnomieszczańskiego i ideologii burżuazyjnych; zajęcie stanowiska w stosunku do spółdzielczości przez twórców socjalizmu naukowego; przychylny klimat dla spółdzielczości w partiach robotniczych, zwłaszcza socjaldemokratycznych i w stronnictwach chłopskich;
- początkowa niechęć warstw posiadających do ruchu spółdzielczego, zmieniona następnie w zabiegi o uzyskanie wpływów na spółdzielnie; pierwsze prawne uregulowanie problematyki spółdzielczej;
- stworzenie realnego, ale mobilizującego systemu celów i reguł postępowania spółdzielczego i szeroka propaganda;
- powstawanie, nowych rodzajów spółdzielni zwłaszcza rolniczych;
- nawiązywania współpracy między spółdzielniami; tworzenie związków regionalnych i ogólnonarodowych.

Gwałtowny skok w rozwoju spółdzielczości na przełomie XIX i XX wieku przypisuje się w dużej mierze wprowadzonej wówczas integracji pionowej, organizacyjnej i gospodarczej.

Początki ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich w okresie zaborów

Spółdzielczość na ziemiach polskich, aż do I wojny światowej rozwijała się w każdym z trzech zaborów w ramach odmiennych stosunków prawnych, politycznych i gospodarczych. Nietrudno stwierdzić silne związki polskiego ruchu spółdzielczego z myślą i praktyką spółdzielczą na Zachodzie i to zarówno z nurtem rocdelskim, jak i czulcowskim i raiffeisenowskim. Podłożem rozwoju spółdzielczości był u nas również rozwój kapitalizmu w mieście i na wsi.

Institucje spółdzielcze były organizacjami, gdzie mogła się przejawiać samodzielność organizacyjna społeczeństwa polskiego. Ponadto stanowiły one skuteczny oręż obrony polskiego stanu posiadania⁴.

⁴ M. Pietrzak, *Efektywność finansowa spółdzielni mleczarskich – koncepcja oceny*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2006, s. 36.

Spółdzielczość cieszyła się poparciem najświetlejszych umysłów epoki pozytywistycznej oraz inteligencji liberalnej czy związanej z ruchem socjalistycznym⁵.

Spółdzielczość rzemieślnicza i kupiecka

Cechy IV etapu rozwoju spółdzielczości w okresie kapitalizmu monopolistycznego:

- zagrożenie konkurencyjne ze strony skoncentrowanego kapitału handlowego;
- dalsza koncentracja i centralizacja działalności spółdzielni;
- zaburzenia rozwoju w wyniku obu wojen światowych i skutków wielkiego kryzysu gospodarczego;
- oddziaływanie zwycięstwa Rewolucji Październikowej i doświadczeń spółdzielczości radzieckiej;
- kryzys pankooperatywny jako ideologii;
- zwiększający się, nie zawsze korzystny, wpływ aparatu państwowego na działalność systemów spółdzielczych;
- powstawanie nowych rodzajów spółdzielni;
- brutalne akcje reżimów faszystowskich przeciwko spółdzielczości, pomimo deklarowanej przez nią neutralności politycznej.

Cechy V etapu spółdzielczości w okresie kapitalizmu państwowo - monopolistycznego:

- wpływ rozwoju światowego systemu socjalistycznego;
- wpływ długiego okresu dobrej koniunktury i zaostrej się monopolizacji życia gospodarczego na procesy koncentracji spółdzielczości i formy zarządzania;
- wpływ tzw. drugiej rewolucji w dystrybucji na politykę i formy działania spółdzielczości obsługującej sferę konsumpcji;
- wpływ przemian w rolnictwie i rozwoju agrobiznesu na działalność spółdzielni rolniczych, w tym spółdzielni produkcyjnych;
- wpływ sytuacji mieszkaniowej na rozwój spółdzielczości mieszkaniowej;
- wykorzystanie spółdzielczości jako instrumentu ogólnej polityki społecznej i ekonomicznej;

⁵ T. T. Jeż, *Wnuk chorążego: powieść w dwóch tomach*, Gebethner i Wolff.pbl, Warszawa 1881 .

- rozwój spółdzielczości w krajach wkraczających na drogę rozwoju;
- coraz większe znaczenie międzynarodowych organizacji spółdzielczych i ich postępowe nastawienie po okresie zimnej wojny.

Rola i miejsce spółdzielczości w gospodarce narodowej Polski na przełomie XX i XXI wieku

Początek XXI wieku z wielu powodów stanowić będzie ważną granicę czasową w rozwoju Polski. Do tego okresu Polska prawdopodobnie będzie przyjęta do Unii Europejskiej na prawach kraju członkowskiego. Oznaczać to będzie niezbędne dostosowanie gospodarki kraju: poziomu jej efektywności, struktur ekonomiczno-organizacyjnych, stabilności rozwoju i systemu prawnego - do krajów EWG. W rolnictwie krajów Unii Europejskiej szczególnie istotną rolę spełnia spółdzielczość wiejska. A zatem i pod tym względem Polska powinna się upodobnić do krajów EWG⁶.

Powinien wystąpić ścisły związek między procesem odbudowy miejsca i roli spółdzielczości w gospodarce narodowej i procesem odrodzenia społecznych wartości ruchu spółdzielczego. Jedność tych dwu stron warunkować będzie efektywność spółdzielczości.

STAN ŚWIATOWEGO RUCHU SPÓŁDZIELCZEGO

Międzynarodowy Związek Spółdzielczy został założony w Londynie, w Anglii, 19 sierpnia 1895 roku podczas I Kongresu Spółdzielczego. Obecni byli delegaci spółdzielni z Argentyny, Australii, Belgii, Anglii, Danii, Francji, Niemiec, Holandii, Indii, Włoch, Szwajcarii, Serbii i USA. Przedstawiciele ustalili cele Międzynarodowego Sojuszu Spółdzielczego w zakresie dostarczania informacji, definiowania i obrony Zasad Spółdzielczych oraz rozwoju handlu międzynarodowego.

Najwcześniejsza wzmianka o spółdzielni pochodzi z Fenwick w Szkocji, gdzie 14 marca 1761 r. w słabo umeblowanej chacie miejscowi tkacze wnieśli worek płatków owsianych do białego pokoju frontowego Johna Walkera i zaczęli sprzedawać zawartość ze zniżką, tworząc Fenwick Weavers' Społeczeństwo.

W 1844 roku grupa 28 rzemieślników pracujących w przędzalniach bawełny w mieście Rochdale na północy Anglii założyła pierwszą nowoczesną firmę spółdzielczą, Rochdale Equitable Pioneers Society, znaną również jako

⁶ D. Mierzwa, *W poszukiwaniu nowego modelu spółdzielczości rolniczej*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 42.

Rochdale Pioneers. Uważani są za prototyp nowoczesnej spółdzielczości i założycieli ruchu spółdzielczego. Tkacze w tych przędzalniach bawełny w Rochdale borykali się z nędznymi warunkami pracy i niskimi zarobkami, a także nie było ich stać na wysokie ceny żywności i artykułów gospodarstwa domowego. Zdecydowali, że łącząc swoje ograniczone zasoby i pracując razem, będą mogli uzyskać dostęp do podstawowych towarów po niższej cenie. Początkowo sprzedawano tylko cztery artykuły: mąkę, płatki owsiane, cukier i masło⁷.

Pionierzy zdecydowali, że nadszedł czas, aby kupujący byli traktowani uczciwie, otwarcie i z szacunkiem, aby mogli uczestniczyć w zyskach, do których przyczynił się ich zwyczaj, i aby mieli demokratyczne prawo do wypowiedzenia się w biznesie. Każdy klient sklepu został członkiem, a więc miał prawdziwy udział w biznesie. Początkowo spółdzielnia była otwarta tylko przez dwie noce w tygodniu, ale w ciągu trzech miesięcy firma rozrosła się tak bardzo, że była otwarta przez pięć dni w tygodniu.

Niezależnie sformułowany model spółdzielczy został opracowany w Niemczech przez Friedricha Wilhelma Raiffeisena i Franza Hermanna Schultz-Delitscha. Raiffeisen i Schultz-Delitsch pierwotnie utworzyli unie kredytowe w 1862 roku. Od tego czasu model rozrósł się do innych sektorów i zainspirował rozwój spółdzielni finansowych na całym świecie.

Osiągnięcie w postaci utworzenia ICA 125 lat temu i ciągła siła modelu spółdzielczego jest świadectwem jego znaczenia i wkładu na całym świecie. Była jedną z nielicznych organizacji międzynarodowych, które przetrwały zarówno I, jak i II wojnę światową. Przewyciężenie wszystkich różnic politycznych między jej członkami było trudne, ale ICA przetrwała, pozostając oddana pokojowi, demokracji i pozostając politycznie neutralna.

Cały czas wymyślane są nowe formy i rodzaje spółdzielni. Spółdzielnie socjalne, sam w sobie godny uwagi i wpływowy eksperyment, zostały wynalezione we Włoszech pod koniec lat 70. XX wieku i obecnie rozszerzają się na cały świat. Ostatnio byliśmy świadkami pojawiania się spółdzielni freelancerów, spółdzielni społecznych i różnych typów spółdzielni wielopodmiotowych wokół innowacyjnych spółdzielczych modeli przedsiębiorczości. Oczywiście jest, że nowe formy spółdzielczości będą się nadal pojawiać w miarę ewolucji potrzeb społeczno-ekonomicznych ludzi i wspólnych aspiracji przejawiających się w zbiorowej woli budowania lepszego świata.

⁷ W. Boguta, Z. Gumkowski, M. Martynowski, A. Piechowski (red.), *Spółdzielczość wiejska*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011, s. 46–59.

SPÓŁDZIELCZOŚĆ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

W 1990 roku w 12 Krajach Unii Europejskiej istniało 103 738 spółdzielni, zrzeszających 53,7 mln. Członków oraz zatrudniających 1743 tys. pracowników. Obrót tych spółdzielni wynosił 1225,8 mld. ECU.

Spółdzielczość jest najbardziej rozwinięta w Niemczech, Francji, Włoszech i Holandii. W tych czterech krajach koncentruje się 72,7% ogólnej liczby spółdzielni w krajach EWG, 67,5% ogólnej liczby członków, 69,8% ogólnej liczby pracowników spółdzielczości oraz 142 454 mln ECU, to jest 93,21% ogólnej wartości obrotów dokonanych w krajach EWG przez spółdzielczość.

W całej Unii Europejskiej najliczniejszą grupę stanowiły spółdzielnie rolnicze, leśne, rybackie i przetwórcze (42,6% ogólnej liczby spółdzielni). W Belgii, Irlandii i Luksemburgu spółdzielnie finansowe (kredytowe i ubezpieczeniowe) stanowiły ponad 70% ogólnej liczby spółdzielni w tych krajach. Spółdzielnie rolnicze stanowiły ponad 97% ogólnej liczby spółdzielni w Grecji, blisko 72% w Holandii i około 68% we Francji⁸.

Spółdzielnie budowlane, przemysłowe i rzemieślnicze jedynie we Włoszech stanowiły wysoki odsetek (61,8% ogółu spółdzielni). Spółdzielnie handlowe w strukturze spółdzielni zajmowały poczesne miejsce jedynie w Danii (75,8% ogólnej liczby spółdzielni). Spółdzielnie „pozostałe” stanowiły blisko 2/3 ogólnej liczby spółdzielni w Hiszpanii (63,2%).

W Niemczech stosownie do postanowień ustawy spółdzielczej każda spółdzielnia jest zobowiązana do zrzeszania się w związku rewizyjnym przy dowolnym wyborze tego związku. Natomiast zrzeszanie się spółdzielni w związkach gospodarczych jest dobrowolne.

Niemieckie spółdzielnie rolnicze zrzeszają się w Związku Niemieckich Spółdzielni i Związku Raiffeisena. Tworzą one skonsolidowaną federację spółdzielni rolniczych, obejmujących następujące ważniejsze rodzaje spółdzielni:

- spółdzielnie kredytowe Raiffeisena,
- spółdzielnie kredytowe Raiffeisena z obrotem towarowym,
- spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu,
- spółdzielnie mleczarskie,
- spółdzielnie zbytu bydła,
- spółdzielnie ogrodnicze,
- spółdzielnie usługowe i różne.

⁸ S. Dyka, P. Grzegorzewski, *Zarządzanie spółdzielnią*, Difin, Warszawa 2000, s. 34.

W związku Banków Ludowych i Banków Raiffeisena w 1983 roku istniało 8 regionalnych banków oraz jeden bank centralny (Niemiecki Bank Spółdzielczy).

We Francji obok spółdzielczości rozwijają się różne zrzeszenia wzajemnej pomocy. Działają głównie w zakresie kredytu, ubezpieczeń, opieki społecznej, taniego budownictwa mieszkaniowego itp. Organizacje wzajemnej pomocy i spółdzielnie tworzą wspólnie sektor tak zwanej ekonomii społecznej (nie wchodzi tu przedsiębiorstwa państwowe).

Spółdzielnie rolnicze i zrzeszenia wzajemnej pomocy są zorganizowane w Krajowym Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy, Spółdzielczości i Kredytu. Struktura branżowa spółdzielni rolniczych we Francji, jest bardzo rozwinięta (co wynika z gałęziowej struktury produkcji rolniczej).

We Włoszech około 1990 roku istniało 125,7 tys. spółdzielni, z tego w centralnych związkach zrzeszało się 38,2 tys. spółdzielni (30,4%). Spółdzielnie nie będące członkami centralnych związków, z reguły zrzeszały się w związkach branżowych i związkach regionalnych. Łącznie we Włoszech było 19,4 tys. spółdzielni rolniczych (15,4% ogólnej liczby istniejących).

We Włoszech spółdzielnie (związkowe) są zgrupowane w czterech centralnych związkach ogólnospółdzielczych, różniących się od siebie orientacją polityczną. Zrzeszenie Generalne Spółdzielni Włoskich (AGCI) o orientacji republikańsko - socjaldemokratycznej. Drugi ogólnospółdzielczy związek - to Konfederacja Spółdzielcza Włoska (Confco-operative) o orientacji chrześcijańsko-demokratycznej.

Trzeci ogólnospółdzielczy związek, o orientacji politycznej tak zwanej „nowej lewicy” - to Liga Krajowa Spółdzielni i Stowarzyszeń Ubezpieczeniowych Wzajemnej pomocy (LEGA). Również spółdzielnie kredytowe działające na wsi, tworzą odrębny związek branżowy. Czwarty ogólnospółdzielczy związek, o orientacji katolickiej - to Unia Krajowa Spółdzielni Włoskich (UNCI). Ponadto działa Federacja Włoskich Konsorcjów Agrarnych (FEDERCONSORZI), zrzeszająca ogólnokrajowe (regionalne), międzyprowincjonalne i prowincjonalne przedsiębiorstwa rolnicze i kredytowe.

W Zjednoczonym Królestwie pozycja ekonomiczna spółdzielczości rolniczej jest słaba. Spółdzielnie rolnicze i rybackie zrzeszają się w Federację Rolniczych Spółdzielni (FAC). W połowie lat dziewięćdziesiątych działało ponad 600 spółdzielni z liczbą około 320 tys. członków większość spółdzielni kredytowych zorganizowana jest w Zrzeszeniu Brytyjskich Spółdzielni Kredytowych.

W Irlandii spółdzielnie rolnicze zrzeszają się w Irlandzkim Stowarzyszeniu Organizacji Spółdzielczych (ICOS). Wśród spółdzielni rolniczych dominują spółdzielnie mleczarskie. W ostatnich latach bardzo dynamicznie rozwijają się spółdzielnie kredytowe.

W Danii w ostatnim piętnastoleciu zachodzi bardzo szybki proces koncentracji spółdzielni. W ciągu 15 ostatnich lat liczba spółdzielni ogółem zmniejszyła się blisko ośmiokrotnie.

Organizacja koordynująca (a zarazem naczelną) jest Rada Rolnicza. Spółdzielnie rolnicze zrzeszają się w wielobranżowym związku: Centralnym Komitecie Spółdzielczym (Andeludvalget). W Komitecie tym zrzeszają się również dwie organizacje zawodowe rolników: Związek Duńskich Chłopów oraz Związek Rolniczych Gospodarstw Rodzinnych. Spółdzielnie rolnicze I stopnia (podstawowe) należą również do własnych związków branżowych, np. Związku Duńskich Spółdzielni Mleczarskich, Związku Spółdzielni Zbytu Zwierząt Rzeźnych, Duńskich Rolniczych Spółdzielni Zaopatrzenia, Krajowym Zrzeszeniu Duńskich Spółdzielni Zbożowych i Wytwórni Pasz itp. Spółdzielnie ogólnokrajowe (posiadające odpowiednią bazę wytwórczą i handlową) stają się ośrodkiem krystalizacji specjalistycznych związków branżowych spółdzielni.

W Holandii spółdzielnie rolnicze zrzeszają się w Krajowej Spółdzielczej Radzie Rolnictwa i Ogrodnictwa (NCR). Członkami Krajowej Spółdzielczej Rady są:

- Związek Spółdzielni Rolniczych
- Związek Spółdzielczego Handlu Hurtowego Produktami Rolniczymi,
- Związek Spółdzielni Jajczarskich,
- Królewski Holenderski Związek Mleczarski,
- Związek Spółdzielczych Giełd Kwaciarskich,
- Spółdzielcza Centrala Handlowa Rolnictwa i szereg innych ogólnokrajowych spółdzielni specjalistycznych oraz bank spółdzielczy „Robobank”.

Ponadto w NCR zrzeszały się organizacje zawodowo-rolnicze oraz dwa towarzystwa ubezpieczeniowe.

W Hiszpanii ogólnokrajową organizacją spółdzielczą jest „Konfederacja Hiszpańska Spółdzielni” (CECOOP). W połowie lat dziewięćdziesiątych w Konfederacji zrzeszało się 7 ogólnokrajowych związków prowincjonalnych.

Spółdzielnie rolnicze są zorganizowane w ogólnokrajowym związku branżowym i 51 związkach prowincjonalnych.

Spółdzielnie rolnicze są zorganizowane w ogólnokrajowym związku branżowym i Krajowej Unii Wiejskich Spółdzielni (UNACO). W 1982 roku została powołana Krajowa Spółdzielnia Rolnicza (CNA), która spełnia funkcję centrali gospodarczej w stosunku do spółdzielni rolniczych.

W 1983 roku Krajowa Unia Spółdzielni Wiejskich zrzeszała:

- 1 Krajową Spółdzielnię Rolniczą (centrala gospodarcza),
- 51 terytorialnych związków spółdzielni rolniczych,
- 27 spółdzielni ogólnokrajowych,
- 179 spółdzielni prowincjonalnych i regionalnych,
- 306 spółdzielni powiatowych,
- 5600 spółdzielni lokalnych (podstawowych)

Te kilka przykładów wskazuje, że w krajach Unii Europejskiej spółdzielczość posiada bardzo rozwiniętą i różnorodną w swych formach infrastrukturę gospodarczą (nadbudowę).

Spółdzielczość posiadająca silnie rozwiniętą infrastrukturę organizacyjno-gospodarczą może równocześnie oddziaływać na decyzje podejmowane na szczeblu krajowym i prowincjonalnym (wojewódzkim), a równocześnie oddziaływać na szczeblu najniższym poprzez aktywność spółdzielni podstawowych.

Pozycja spółdzielni w obsłudze rolnictwa

Żadna grupa społeczno-zawodowa, nie jest tak żywotnie i wielostronnie zainteresowana funkcjonowaniem spółdzielczości, jak rolnicy. Rolnicy są zainteresowani jako konsumenci, jako producenci (zaopatrzenie w środku produkcji, usługi produkcyjne, wdrażanie nowych technologii i informacji rynkowej), jako sprzedawcy wytworzonych produktów rolnych, jako inwestorzy (rozszerzanie potencjału wytwórczego gospodarstwa i podejmowanie pozarolniczej działalności gospodarczej), jako wkłady oszczędności pieniężnych i kredytobiorcy.

Spółdzielczość zmniejsza ryzyko rynkowe rolników i ogranicza przepływ nadwyżki finansowej rolnictwa na rzecz innych grup społecznych i działań gospodarki⁹.

Do najważniejszych czynników wpływających na intensywność powiązań rolników ze spółdzielczością należą:

⁹ D. Mierzwa, *Przedsiębiorstwo spółdzielcze—dotychczasowe doświadczenia i kierunki rozwoju*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, nr 3, s. 293–295.

- typ struktury agrarnej - dominacja rodzinnych gospodarstw wpływa szczególnie korzystnie
- długotrwałość tradycji spółdzielczych,
- lojalność członków - rolników wobec spółdzielni,
- stopień rozwoju towarowości produkcji rolniczej,
- intensywność produkcji rolniczej, zapotrzebowanie na środki produkcji z zakupu, nowoczesność produkcji
- sprawność w obsłudze potrzeb rolników i ich gospodarstw,
- wielkość korzyści ekonomicznych odnoszonych przez członków w obrocie ze spółdzielnią,
- współdziałanie spółdzielczości z ruchem społeczno-zawodowym rolników (samorządem rolniczym),
- zdolność spółdzielni do konkurencji z niespółdzielczymi przedsiębiorstwami.

Szczególnie wysoki udział spółdzielczości w obsłudze rynkowej rolnictwa występuje w Krajach Północno-Zachodniej Europy. Wyjątek stanowi jedynie Zjednoczone Królestwo, w którym udział handlu prywatnego i agencji rządowych jest bardzo wysoki. Należy zauważyć, że w szeregu krajów Unii Europejskiej rozwinięty jest skup umowny (kontraktacja) produktów rolniczych.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA SPÓŁDZIELCZOŚCI W POLSCE

Spółdzielnia to autonomiczne zrzeszenie osób, które zjednoczyły się dobrowolnie w celu zaspokojenia swoich wspólnych potrzeb i aspiracji gospodarczych, społecznych i kulturalnych poprzez współwłasność i demokratycznie kontrolowane przedsiębiorstwo.

Spółdzielnia to autonomiczne zrzeszenie osób, które zjednoczyły się dobrowolnie w celu zaspokojenia swoich wspólnych potrzeb i aspiracji gospodarczych, społecznych i kulturalnych poprzez współwłasność i demokratycznie kontrolowane przedsiębiorstwo. Opierają się na wartościach samopomocy, samoodpowiedzialności, demokracji, równości, słuszności i solidarności. Zgodnie z tradycją swoich założycieli, członkowie spółdzielni wyznają wartości etyczne, takie jak uczciwość, otwartość, odpowiedzialność społeczna i troska o innych¹⁰.

¹⁰ A. Suchoń, *Prawne determinanty rozwoju spółdzielni rolniczych w krajach Unii Europejskiej. Aspekty europejskie, krajowe i regionalne*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2017, t. 26, nr 1.

Są organizacjami dobrowolnymi, otwartymi dla wszystkich osób, które mogą korzystać z ich usług i chcą przyjąć obowiązki wynikające z członkostwa, bez dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, przekonania polityczne lub religijne. Spółdzielnie to demokratyczne organizacje kontrolowane przez swoich członków, którzy aktywnie uczestniczą w ustalaniu ich polityki i podejmowaniu decyzji. Mężczyźni i kobiety pełniący funkcję wybranych przedstawicieli są odpowiedzialni za członkostwo. W spółdzielniach pierwotnych członkowie mają równe prawa głosu (jeden członek, jeden głos), spółdzielnie innych szczebli również są zorganizowane w sposób demokratyczny¹¹.

Członkowie wnoszą sprawiedliwy wkład w kapitał swojej spółdzielni i kontrolują go w sposób demokratyczny. Przynajmniej część tego kapitału jest zazwyczaj wspólną własnością spółdzielni. Członkowie zazwyczaj otrzymują ograniczoną rekompensatę, jeśli taka istnieje, od subskrybowanego kapitału jako warunek członkostwa. Członkowie przeznaczają nadwyżki na jeden lub wszystkie z następujących celów: rozwój spółdzielni, ewentualnie poprzez tworzenie rezerw, z których przynajmniej część byłaby niepodzielna; korzystających członków proporcjonalnie do ich transakcji ze spółdzielnią; oraz wspieranie innych działań zatwierdzonych przez członków

Spółdzielnie są autonomicznymi, samopomocowymi organizacjami kontrolowanymi przez swoich członków. Jeżeli zawierają porozumienia z innymi organizacjami, w tym rządami, lub pozyskują kapitał ze źródeł zewnętrznych, czynią to na warunkach zapewniających demokratyczną kontrolę ich członków i zachowującą spółdzielczą autonomię. Zapewniają edukację i szkolenia swoim członkom, wybranym przedstawicielom, kierownikom i pracownikom, aby mogli oni skutecznie przyczynić się do rozwoju swoich spółdzielni. Informują opinię publiczną – zwłaszcza młodzież i liderów opinii – o charakterze i korzyściach płynących ze współpracy.

Spółdzielnie służą swoim członkom najskuteczniej i wzmacniają ruch spółdzielczy, współpracując w ramach struktur lokalnych, krajowych, regionalnych i międzynarodowych. Działają na rzecz zrównoważonego rozwoju swoich społeczności poprzez politykę zatwierdzoną przez ich członków.

Jak wiemy, spółdzielnia ma podwójny charakter: jest zrzeszeniem osób, a jednocześnie przedsiębiorstwem. „*Dwie są podstawowe cechy przedsiębiorstwa spółdzielczego: jego forma własności i swoiste bodźce ekonomiczne związane z jego działalnością*”¹². Wśród cech spółdzielczego systemu gospodarowania wyróż-

¹¹ T. Skoczek, *Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność*, KRS, Warszawa 2013, s. 115–117.

¹² L. Marszałek, *Wstęp do teorii spółdzielczości*, PWN, Warszawa 1963, cz. II, s. 3

niliśmy specyficzne bodźce ekonomiczne i moralne, samorządną formę zarządzania i kierowania oraz jej integracyjne znaczenie. Do tych zasadniczych cech przedsiębiorstw spółdzielczych o charakterze ekonomiczno-społecznym można by dodać dwie inne o charakterze ekonomiczno-technicznym, a mianowicie swoistą integrację pionową oraz odrębną zasadę rozrachunku gospodarczego. Swoistość integracji pionowej w spółdzielczości polega na wytwarzaniu swoistego systemu związków spółdzielni.

Spółdzielnia zakładana jest z inicjatywy społecznej, najczęściej oddolnej, wypływającej ze środowiska. Założenie spółdzielni musi być poprzedzone przemyślaną i systematyczną akcją przygotowawczą. Oświadczenie o celowości wprowadza planowość w kreowaniu spółdzielni. Rejestracja spółdzielni czyni z niej osobę prawną i zapewnia zaufanie do zawieranych przez nią transakcji gospodarczych.

Podstawowym elementem spółdzielni są jej członkowie. Członkiem spółdzielni może zostać każdy, kto spełnia warunki statutowe i ma zdolność do działań prawnych. Organami samorządowymi spółdzielni są; walne zgromadzenie, rada i zarząd, natomiast organy pomocnicze stanowią; zebrania członkowskie, komitety, grupy działania i inne.

W praktyce wiele organizacji spółdzielczych ma nadal strukturę zbudowaną zgodnie z ideami federacyjnymi. Stoimy równocześnie w obliczu konieczności bardziej skutecznych struktur współpracy międzynarodowej. Procesy transformacji są dziś w toku, nie możemy jeszcze odnotować ich trwałych efektów. Wydaje się jednak, że dotychczasowe doświadczenie co najmniej wyraźnie ujawniły słabość starych struktur federacyjnych. Wydaje się, że sprawne funkcjonowanie federacji, przynajmniej w ich dojrzałym stadium, z wieloma przyłączonymi strukturami na szczeblu związku, zależy w znacznie większym stopniu od stabilnych warunków gospodarczych i możliwości ekspansji.

Organizacje spółdzielcze stoją wobec pilnej konieczności uwzględnienia roli szczebla międzynarodowego w rozważaniach dotyczących priorytetów w zakresie ogólnej efektywności. Istnieje zapotrzebowanie na nowe formy zrzeszeń spółdzielczych i nowe formy ich zastosowania. Jest to szczególnie ważne dla unowocześnienia starych struktur i przyciągnięcia nowych inwestycji. Przyszłość wymaga, byśmy myśleli kategoriami perspektyw w federacji międzynarodowych.

Organizacje spółdzielcze stale przyjmują odpowiedzialność społeczną na pewno większą od zwykle akceptowanej przez zrzeszenia kapitalistyczne. Odpowiedzialność społeczna jest z zasady wbudowana w spółdzielczy system działania. Stanowi przyczynę, dla której organizacje spółdzielcze były i są

zakładane jako grupy ludzi, którzy chcą uczestniczyć w kształtowaniu warunków własnego życia i wywierać wpływ na socjalne i ekonomiczne warunki całego społeczeństwa.

Współczesne spółdzielnie działają w skomplikowanym i bardzo zmieniającym otoczeniu. Przyspieszenie zmian w otoczeniu spółdzielni jakie ma miejsce w ostatnim czasie, spowodowane jest szybkim tempem rozwoju techniki i technologii, nasileniem przemian społecznych i politycznych. Burzliwe zmiany zachodzące w otoczeniu w ostatnim czasie wyzwoływały w wielu spółdzielniach działanie mechanizmów dostosowawczych. Ostatnie lata cechuje szczególnie szybkie tempo zmienności otoczenia organizacji. Postawiło to między spółdzielniami poważne wyzwania sprostania tym zmianom i dostosowania się do warunków panujących w środowisku.

Zmiany zachodzące w otoczeniu i ich wpływ na proces restrukturyzacji przedsiębiorstwa spółdzielczego GS SCH Iksów Zmiany mogą wystąpić w organizacji z różną siłą, mogą mieć różny kształt i zasięg. Generalnie biorąc, istnieją dwie zasadnicze kategorie zmian: zmiany normalne (stopniowe) i zmiany radykalne (radical and order (incremental) converging changes)¹³.

Zmiana normalna (stopniowa) stopniowa jest stałym elementem w działaniu przedsiębiorstwa, ponieważ nigdy poszczególne elementy organizacji, np. strategię, strukturę, ludzi, procesy i kulturę nie są do siebie doskonale dopasowane.

Zmiany normalne (stopniowe) mają na celu korygowanie drobnych odchyłeń, a także reagowanie na niewielkie zmiany w otoczeniu. Istnieją więc dwa zasadnicze typy zmian stopniowych: dostrajanie (fine-tuning) i stopniowe dostosowywanie (incremental ajustment)¹⁴.

Radykalna zmiana, zwana także w literaturze zmianą łamiącą strukturę (frame breakig change)¹⁵, jest wywołana koniecznością reakcji na poważne zmiany zachodzące w otoczeniu lub wewnątrz organizacji, dla których stopniowe dostosowanie jest niewystarczające, albo też chęcią ich wyprzedzenia.

Radykalna zmiana powinna być postrzegana jako mechanizm koordynujący zmiany normalne w długim okresie. Jest więc nierozdzielnie

¹³ S. J. Mezas, M. A. Glynn, *The Three Faces of Corporate Renewal: Institution, Revolution and Evolution*, „Strategic Management Journal” 1993, nr 14, s. 77-78; *Divestment and Strategic Change*, Philip Allan Publisher, Oxford 1986, s. 8; H. Mintzberg, J. B. Quinn, *Strategy Process. Context and Ceses*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1991, s. 778-783.

¹⁴ H. Mintzberg, J. B. Quinn, *Strategy Process...*, op.cit., s. 779-780.

¹⁵ Ibidem, s. 781.

związana ze zmianami normalnymi. Odwrotnej zależności nie ma a więc zmiany normalne mogą istnieć niezależnie od zmiany radykalnej¹⁶.

SPÓŁDZIELCZOŚĆ W POLSCE

Tabela 1. Zmiana liczby spółdzielni w Polsce w latach 1988-2020

Wyszczególnienie	Lata					Zmiana 2020/1988 (w%)
	1988	2001	2008	2015	2020	
Spółdzielnie spóżywców „Społem”	397	427	356	328	268	-32,5
Spółdzielnie mieszkaniowe	3128	3948	3390	3141	3596	15,0
Spółdzielnie pracy	2340	2092	758	689	700	-70,1
Spółdzielnie inwalidów i niewidomych	454	436	258	237	184	-59,5
Spółdzielnie rzemieślnicze	562	390	187	186	192	-65,8
Spółdzielnie „Cepelia”	121	62	16	16	12	-90,1
Spółdzielnie socjalne	-	-	115	402	1066	-
Spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu „Samopomoc Chłopska”	1912	1992	1345	1259	1119	-41,5
Spółdzielnie mleczarskie	323	335	169	156	140	-56,7
Spółdzielnie ogrodniczo- pszczelarskie	140	188	90	73	51	-63,6
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne	2089	1598	806	734	698	-66,6
Spółdzielnie kółek rolniczych	2006	1427	652	570	526	-73,8
Banki spółdzielcze	1663	880	579	574	562	-66,2
Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe	—	113	62	59	49	—
Inne spółdzielnie (np. SGPR) ¹	101	85	105	192	388	284,2
Ogółem	15236	13973	8912	8616	9551	-37,3

¹ Spółdzielcze grupy producentów rolnych (wg danych z listopada 2013 r. funkcjonowało 388 takich grup, tj. ok. 31% wszystkich zarejestrowanych GPR).

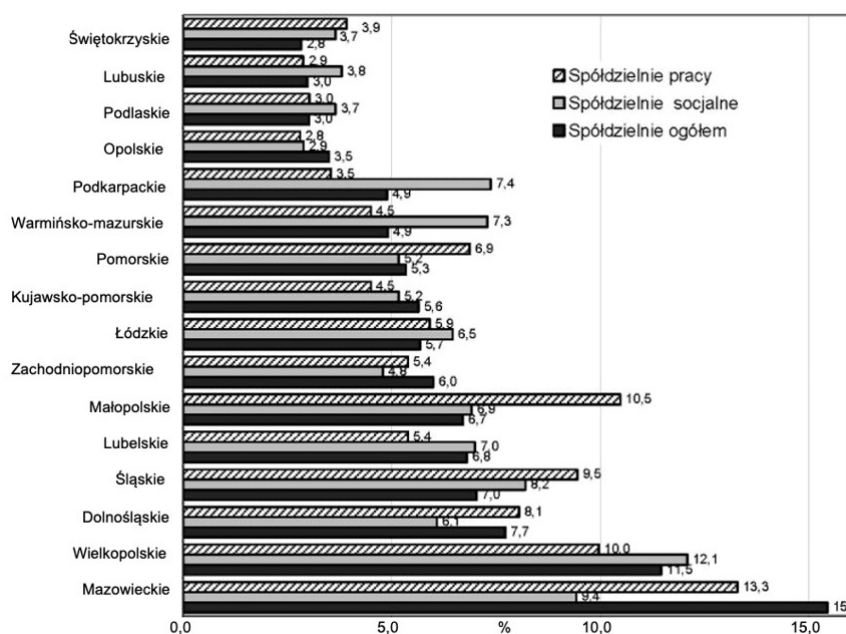
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Martynowski, A. Piechowski, *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, wyd. II, KRS, Warszawa 2022, s. 45-54.

¹⁶ J. B. Quinn, *Strategic Change: Logical Incrementalism*, „Sloan Management Review” 1978, nr 1, s. 7-9; T. Y. Hsieh, *The Road to Renewal*, „The McKinsey Quarterly” 1992, nr 3, s. 32-33.

Tabela 2. Udział sektora spółdzielczego w wybranych parametrach makroekonomicznych w Polsce w latach 2000-2020

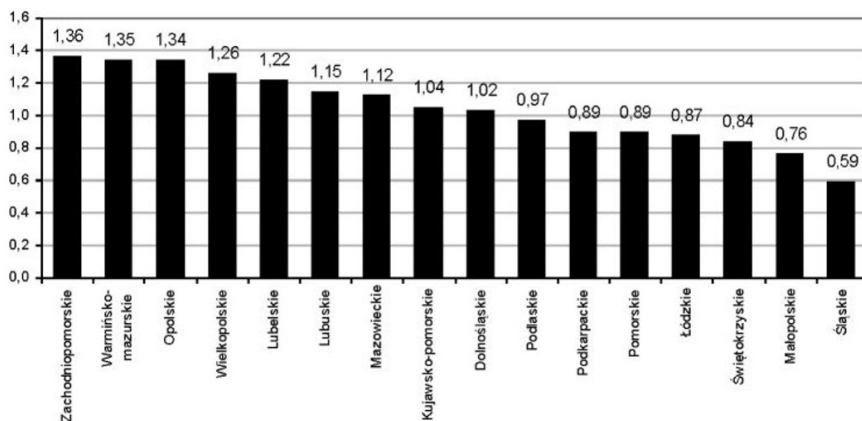
Wyszczególnienie	Udział sektora spółdzielczego (%) w roku:					
	2000	2005	2010	2011	2016	2020
1. Zatrudnienie	3,0	2,5	2,0	1,9	1,7	1,6
2. Produkcja sprzedana przemysłu	2,5	1,9	1,6	1,5	1,6	1,6
3. Nakłady inwestycyjne	5,2	2,7	1,4	1,3	1,1	1,0
4. Wartość brutto środków trwałych	9,2	7,5	4,1	3,7	3,2	3,0
5. Produkcja globalna	2,3	1,9	1,6	1,5	1,5	1,5
6. Produkt krajowy brutto	1,3	1,0	0,9	0,9	0,8	0,8

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS z lat 2012, 2013, 2015, 2020.

Rysunek 1. Struktura spółdzielni ogółem oraz spółdzielni pracy i społecznych w układzie regionów w Polsce w roku 2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Krajowego Rejestru Sądowego, 2015, <https://ems.ms.gov.pl/-krs> (dostęp: 23.09.2023 r.).

Rysunek 2. Wskaźnik współdzielczenia według województw w Polsce (2020 r.)

*% udziału województwa w liczbie spółdzielni w kraju/udział województwa w ogólnej liczbie ludności kraju (%)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

STAN SPÓDZIELCZOŚCI W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Tabela 3. Stan spółdzielczości w krajach Unii Europejskiej w 2019 r.

Kraj	Spółdzielnie		Członkowie (w min)	Zatrudnienie (w tys.)	Wskaźnik współdzielczenia	
	liczba	% udział w UE			w	
Kraje EŚW						
Bułgaria	1 273	0,9	0,2	26,3	0,6	0,4
Czechy	1 395	1,0	0,9	72	0,5	0,7
Estonia	1 604	1,2	0,4	4,8	4,5	0,4
Litwa	490	0,4	0,2	9	0,5	0,3
Łotwa	74	0,1	0,1	0,5	0,1	0,1
Polska	8 823	6,4	8	400	0,8	1-1
Rumunia	1 577	1,1	0,8	34	0,3	0-2
Słowacja	383	0,3	0,5	26,3	0,3	0-5
Słowenia	383	0,3	0,5	26,3	0,7	1-4
Węgry	2 769	2,0	0,5	85,6	1-0	0-9
Pozostałe kraje Unii Europejskiej						
Austria	2 339	1-7	4,8	106	1-0	1-3
Belgia	166	0,1	2,6	13,5	0-1	0-1
Cypr	620	0,5	1-2	5	3-2	0,8
Dania	523	0,4	1-8	70,7	0,3	1-4

Finlandia	380	0,3	3-2	69,9	0,3	1-4
Francja	21 000	15,3	23	900	1-2	1-5
Grecja	6 392	4,7	0-9	12,5	2-1	0-1
Hiszpania	24 276	17,7	6-9	384,4	1-9	0-9
Holandia	677	0,5	3-2	184,1	0-1	1-2
Irlandia	183	0,1	0-2	18,8	0-2	0-5
Luksemburg	18	0,0	0,01	0,5	0-1	0-1
Malta	58	0,0	0,1	0,1	0-5	0-1
Niemcy	7 415	0,4	20,5	830,2	0,3	1-1
Portugalia	2 946	2,1	2,1	47	1-0	0-5
Szwecja	9 170	6,7	4	140,5	3,6	1,6
Wielka Brytania	977	0,7	8,4	129,1	0,1	0,2
Włochy	41 552	30,3	13,1	1 146,9	2,5	1,0
Razem UE-27	137 157	100,0	108,1	4 722,1	1,0	1,0

* W_{CSZ} - relacja udziału kraju w liczbie spółdzielni w UE (%) do udziału w ludności UE (%).

** $W_{czp, II}$ - relacja udziału kraju w ogólnej liczbie zatrudnionych w spółdzielczości UE (%) do udziału w ludności UE (%).

Źródło: Obliczenia własne na podstawie (CE 2019).

ZAKOŃCZENIE

W niektórych krajach spółdzielnie spóżywców są nazywane kooperatywami handlowymi. Nie należy mylić ich ze spółdzielniami sprzedawców, które zrzeszają handlowców, a nie konsumentów.

Istnieje wiele typów spółdzielni konsumentów: spółdzielnie opieki zdrowotnej, ubezpieczeniowe, mieszkaniowe, jak również kredytowe, agrarne i te, które zajmują się dostawą energii, wody czy usług telekomunikacyjnych¹⁷.

Główna różnica pomiędzy spółdzielnią konsumentów a innymi formami przedsiębiorczości opiera się na tym, że celem stowarzyszonej spółdzielni spóżywców jest dostarczanie wysokiej jakości towarów i usług po jak najniższych cenach dla swoich klientów-właścicieli, a nie zyskowna sprzedaż towarów i usług po możliwie najwyższej cenie. W praktyce spółdzielnie konsumentów wyceniają dobra i usługi na poziomie konkurencyjnych cen rynkowych. Różnica polega na tym, że tradycyjne przedsiębiorstwo nastawione na zysk będzie traktować różnicę między kosztem a ceną sprzedaży jako korzyść finansową dla inwestorów, natomiast spółdzielnia będąca własnością klientów może

¹⁷ R. Bierzanek, *Prawo spółdzielcze w zarysie*, PWN, Warszawa 1989, s. 15.

zachować ten nagromadzony kapitał jako wspólną własność lub przeznaczyć na cele społeczne. Istnieje też możliwość zwrotu tej sumy jako nadpłaty klientom-właścicielom (członkom spółdzielni). Nagromadzony w ten sposób kapitał może zostać zachowany jako rezerwa lub zainwestowany (w lokaty, zakup nieruchomości, produkcję na własne potrzeby itp.). Duże spółdzielnie konsumenckie działają podobnie jak inne przedsiębiorstwa i wymagają pracowników, zarządców, pracowników administracyjno-biurowych, produktów i klientów, by móc kontynuować swoją działalność. W mniejszych spółdzielniach klienci-właściciele samodzielnie wykonują te zadania. Spółdzielnie mogą bardzo różnić się zarówno kapitałem startowym, jak i sposobem prowadzenia, ale by być wiernym formie spółdzielni konsumentów, przedsiębiorstwo musi przestrzegać tzw. zasad z Rochdale (od miejscowości, w której powstała pierwsza spółdzielnia spożywców)¹⁸. Spółdzielnie konsumentów mogą łączyć się w spółdzielcze stowarzyszenia hurtowe, poprzez które kolektywnie dokonują zakupu towarów po cenach hurtowych. Zdarza się, że takie federacje wchodzą w posiadania fabryk czy ziemi i organizują produkcję na potrzeby zrzeszonych w nich konsumentów.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz M. (red.), *Efektywnego zarządzania marketingowego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005.
- Bierzanek R., *Prawo spółdzielcze w zarysie*, PWN, Warszawa 1989.
- Boguta W., Gumkowski Z., Martynowski M., Piechowski A. (red.), *Spółdzielczość wiejska*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011.
- Cioch H., *Prawo spółdzielcze w świetle prezydenckiego projektu ustawy*, Wolters Kluwer, Kraków 2005.
- Divestment and Strategic Change, Philip Allan Publisher, Oxford 1986.
- Dyka S., Grzegorzewski P., *Zarządzanie spółdzielnią*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2000.
- Dyka S., Grzegorzewski P., *Zarządzanie spółdzielnią*, Difin, Warszawa 2000.
- Hsieh T. Y., *The Road to Renewal*, „The McKinsey Quarterly” 1992, nr 3.

¹⁸ H. Cioch, *Prawo spółdzielcze w świetle prezydenckiego projektu ustawy*, Wolters Kluwer, Kraków 2005, s. 15.

- Jeż T. T., *Wnuk chorążego: powieść w dwóch tomach*, Gebethner i Wolff.pbl, Warszawa 1881.
- Krajowy Rejestr Sądowy, 2015, <https://ems.ms.gov.pl/-krs> (dostęp: 23.09.2023 r.).
- Marszałek L., *Wstęp do teorii spółdzielczości*, PWN, Warszawa 1963, cz. II.
- Martynowski M., Piechowski A., *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, wyd. II, KRS, Warszawa 2022.
- Mezias S. J., Glynn M. A., *The Three Faces of Corporate Renewal: Institution, Revolution and Evolution*, „Strategic Management Journal” 1993, nr 14.
- Mierzwa D., *Przedsiębiorstwo spółdzielcze – dotychczasowe doświadczenia i kierunki rozwoju*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, nr 3.
- Mierzwa D., *W poszukiwaniu nowego modelu spółdzielczości rolniczej*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 2005.
- Minzberg H., Quinn J. B., *Strategy Process. Context and Cses*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1991.
- Pietrzak M., *Efektywność finansowa spółdzielni mleczarskich – koncepcja oceny*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2006.
- Quinn J. B., *Strategic Change: Logical Incrementalism*, „Sloan Management Review” 1978, nr 1.
- Skoczek T., *Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność*, KRS, Warszawa 2013.
- Suchoń A., *Prawne determinanty rozwoju spółdzielni rolniczych w krajach Unii Europejskiej. Aspekty europejskie, krajowe i regionalne*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2017, t. 26, nr 1.
- Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. 1, rozdz. 1, Warszawa 1971.

COOPERATIVE ANALYSIS AND STRATEGY

Summary: The aim of this work is the analysis and strategy of cooperatives. The work consists of four chapters. The first one presents the development of the cooperative movement. Chapter two covers the state of the global cooperative movement. The third chapter describes cooperatives in European Union countries. The last chapter is the organizational structure of cooperatives in Poland.

Keywords: cooperatives, cooperatives in the European Union countries

ONSHORING JAKO ODPOWIEDŹ NA GLOBALNY KRYZYS W ŁAŃCUCHU DOSTAW¹

Abstrakt: Kryzys związany z Covid-19, wojna na Ukrainie i inne wydarzenia międzynarodowe przyczyniły się do zwiększenia braków w łańcuchach dostaw. Problem ten stał się szczególnie widoczny od 2020 r. Teoretycy i praktycy ekonomii analizują różne podejścia do budowania solidniejszych łańcuchów dostaw, w tym takie, które powstały w odpowiedzi na wskazane powyżej zjawiska kryzysowe. Według analizy Instytutu Badawczego Capgemini, 89% ankietowanych menedżerów uznało zakłócenia w łańcuchu dostaw za największe krótkoterminowe ryzyko dla ich firmy. Aby ograniczyć to ryzyko, firmy modyfikują i unowocześniają całe łańcuchy dostaw, w tym zaopatrzenie, produkcję, pakowanie, przechowywanie, transport, inwestycje technologiczne i nie tylko. Według raportu przedsiębiorstwa podejmują kilka istotnych działań, aby pomóc w dywersyfikacji sieci swoich łańcuchów dostaw, w tym onshoring lub nearshoring baz produkcyjnych (72%), regionalizację i lokalizację dostawców (65%) oraz dywersyfikację dostawców (62%). Celem podjętych badań jest określenie skali i zakresu działań onshoringowych w różnych branżach i regionach, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki polskiej, a także identyfikacja głównych czynników stojących za decyzjami onshoringowymi. Aby osiągnąć te cele, zastosowano kombinację metod badawczych, w tym analizę danych, studia przypadków i przeglądy literatury. W podejściu badawczym uwzględniono interdyscyplinarny charakter onshoringu, obejmujący m.in. ekonomię, zarządzanie łańcuchem dostaw, technologię i politykę publiczną.

Słowa kluczowe: Inwestycje, onshoring, offshoring, internacjonalizacja.

JEL: F23, F41, F62.

¹ Projekt finansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju (NCBiR) „Solidarni z naukowcami”, (SzN/2/129/MDDCDPECPB/2022).

WSTĘP

Począwszy od 2020 roku współczesna gospodarka światowa zmagą się ze znaczącym kryzysem w łańcuchach dostaw, wynikającym z różnorodnych czynników, do których w szczególności zalicza się:

- Zakłócenia związane z pandemią COVID-19.
- Rosnąca nierównowaga między popytem i podażą na rynku towarów i usług.
- Rosnące koszty i niedobory związane z logistyką.
- Niedobory surowców.
- Niedobory siły roboczej.
- Napięcia geopolityczne.

Pandemia Covid-19 spowodowała powszechne zakłócenia w globalnych łańcuchach dostaw. Blokady, ograniczenia w podróżowaniu i problemy zdrowotne doprowadziły do zamknięć fabryk, zmniejszenia wydajności siły roboczej oraz opóźnień w produkcji i transporcie. Również nagłe i ostre zmiany popytu na niektóre produkty, takie jak środki ochrony indywidualnej, artykuły medyczne, elektronikę i sprzęt gospodarstwa domowego, wprowadziły istotne problemy w łańcuchach dostaw. W niektórych branżach popyt wzrósł, w innych nastąpił znaczny spadek. Także niedobory kontenerów, zatory w portach i zakłócenia w harmonogramach żeglugi spowodowane pandemią zaostriżyły kryzys w łańcuchach dostaw. Brak równowagi pomiędzy podażą i popytem doprowadził do gwałtownie rosnących kosztów transportu i opóźnień w dostawach towarów. W podobny sposób na zakłócenia w łańcuchu dostaw wpłynęły niedobory surowców wykorzystywanych w procesie produkcji. Branże zależne od określonych surowców borykały się z wyzwaniem związanym z ich pozyskiwaniem, co miało wpływ na ich zdolność do wytwarzania produktów. Także wprowadzane blokady i ograniczona dostępność siły roboczej w różnych branżach wpłynęły na spadek możliwości produkcyjnych i spowodowały opóźnienia w procesach produkcyjnych. Również napięcia geopolityczne i spory handlowe między głównymi gospodarkami świata, takimi jak Stany Zjednoczone i Chiny, doprowadziły do niepewności i zakłóceń w globalnych łańcuchach dostaw. Cła i ograniczenia handlowe spowodowały ograniczony przepływ towarów i wzrost ich cen.

Kryzys uwypuklił potrzebę zapewnienia odporności łańcucha dostaw na różnorodne zagrożenia i skłonił przedsiębiorstwa do ponownej oceny swoich strategii rozwojowych. Na całym świecie przedsiębiorstwa podejmują różne

inicjatywy i aktywności mające na celu złagodzenie tych wyzwań i zbudowanie bardziej odpornych i elastycznych łańcuchów dostaw. Jedną z takich odpowiedzi ze strony przedsiębiorstw na obecny kryzys w łańcuchach dostaw jest właśnie onshoring.

Onshoring to działalność polegająca na przenoszeniu działalności biznesowej, produkcji lub usług zleczanych wcześniej za granicę do kraju macierzystego firmy. Jest to zasadniczo odwrotność offshoringu, w ramach którego korporacje przenoszą swoją działalność za granicę, aby skorzystać z redukcji kosztów lub innych korzyści. Należy podkreślić, że chociaż onshoring może zapewnić liczne korzyści, może nie być odpowiedni dla wszystkich firm lub branż. Decyzję o onshoringu należy dokładnie rozważyć, biorąc pod uwagę takie kwestie, jak konsekwencje kosztowe, dynamika rynku, dostępność wykwalifikowanej siły roboczej i ogólna strategia biznesowa.

MOTYWACJE DO PODJĘCIA DECYZJI O ONSHORINGU

Zmiany warunków ekonomicznych, dostosowania kosztów pracy, postęp techniczny i automatyzacja procesów produkcyjnych, zmiany w ustawodawstwie rządowym, przerwy w łańcuchu dostaw oraz chęć zmniejszenia zależności od zagranicznych dostawców to czynniki sprzyjające onshoringowi. Można wskazać co najmniej kilka powodów, dla których firmy mogą zdecydować się na podjęcie działalności onshoringowej:

- Względy budżetowe. Rosnące koszty pracy w lokalizacjach offshore, wraz z potencjalnymi redukcjami kosztów wynikającymi z automatyzacji w kraju macierzystym, mogą sprawić, że onshoring stanie się atrakcyjny ekonomicznie.
- Zapewnienie jakości. Niektóre firmy uważają, że umiejscowienie produkcji bliżej siedziby pozwala im zachować lepszą kontrolę nad jakością swoich produktów lub usług.
- Odporność łańcucha dostaw. Kiedy produkcja odbywa się za granicą, klęski żywiołowe, napięcia geopolityczne lub inne nieprzewidziane zdarzenia mogą przerwać sieci dostaw. Onshoring może pomóc w ograniczeniu takiego ryzyka, redukując łańcuchy dostaw.
- Ochrona własności intelektualnej. Przechowywanie wrażliwej technologii i własności intelektualnej w kraju pochodzenia może zmniejszyć ryzyko kradzieży lub nieuprawnionego użycia.

- Obawy dotyczące bezpieczeństwa narodowego. Niektóre gałęzie przemysłu można uznać za niezbędne dla bezpieczeństwa narodowego, a onshoring można postrzegać jako sposób na zapewnienie poprawy bezpieczeństwa.

W dłuższej perspektywie onshoring może skutkować znaczną redukcją kosztów. Chociaż outsourcing działalności gospodarczej do innego kraju początkowo zmniejsza koszty pracy, rosnące płace w typowych lokalizacjach produkcyjnych, a także rosnące koszty wysyłki i logistyki, osłabiły tę przewagę. Firmy mogą obniżyć koszty transportu związane z wysyłką na duże odległości, importem i eksportem oraz utrzymywaniem zapasów poprzez onshoring. Co więcej, bliskość dostawców i konsumentów może obniżyć koszty transportu i dać szansę na produkcję na czas, co jeszcze bardziej obniża koszty utrzymywania zapasów.

Przejęcie na produkcję krajową pozwala na lepszą kontrolę jakości w całym procesie produkcyjnym. Bezpośredni nadzór i zwiększona bliskość umożliwiają śledzenie produkcji w czasie rzeczywistym, szybsze wykrywanie błędów i wątpliwości oraz szybkie podejmowanie działań naprawczych. Producenci mogą opracować rygorystyczne kontrole jakości, przeprowadzać regularne inspekcje i skuteczniej komunikować się z załogą produkcyjną. Nacisk na jakość w zakładzie produkcyjnym może prowadzić do zwiększenia zadowolenia klientów, lepszej reputacji marki i niższych wydatków na naprawy gwarancyjne lub zwrot produktów. Onshoring skraca czas realizacji zamówień, produkcji i cyklu sprzedaży, zwiększając reakcję rynku. Eliminując potrzebę długiego transportu morskiego, firmy mogą zminimalizować czas realizacji zamówień i skrócić czas dostarczania towarów na rynek. Krótsze czasy realizacji zapewniają większą elastyczność w planowaniu produkcji, umożliwiając przedsiębiorstwom szybkie reagowanie na zmiany w preferencjach klientów, trendy rynkowe lub nieprzewidywalne zdarzenia. Ta zdolność adaptacji daje firmie przewagę konkurencyjną, umożliwiając szybsze wypuszczenie produktów na rynek, zmniejszenie zapasów oraz zaspokojenie popytu i oczekiwań konsumentów w zakresie terminowych dostaw.

Chociaż onshoring ma wiele zalet, niezwykle istotna jest ocena potencjalnych wad i problemów związanych z istotną zmianą strategii przedsiębiorstwa. Jedną z najważniejszych przeszkód w onshoringu jest konieczność ponoszenia większych kosztów wynagrodzeń siły roboczej, niż w lokalizacjach offshore. Offshoring często dążył do obniżenia cen pracy poprzez wykorzystanie tańszych rynków pracy. Firmy, które przenoszą produkcję do kraju, mogą

ponieść wyższe koszty wynagrodzeń i świadczeń, co może mieć wpływ na rentowność, szczególnie w branżach wymagających wykwalifikowanej siły roboczej. Z drugiej strony krajowe i lokalne ulgi podatkowe mogą zrównoważyć większe koszty, gdy firmy tworzą miejsca pracy i korzystają z usług krajowych dostawców. Nowe technologie i automatyzacji produkcji przyczyniają się również do oszczędności kosztów w przypadku przenoszenia właśnie działalności produkcyjnej.

Ograniczenia infrastrukturalne w określonych miejscach mogą utrudniać funkcjonowanie określonych sektorów. W lokalizacjach offshore mogła powstać wyspecjalizowana infrastruktura, zakłady produkcyjne i ekosystemy produkcyjne, które nie są łatwo dostępne lub nieopłacalne na rynku krajowym. Na przykład branże, które opierają się na nowoczesnej technologii, specjalistycznym sprzęcie lub umiejętnościach technicznych, mogą mieć trudności z ponowną relokacją działalności. Aby zapewnić rentowność działań związanych z onshoringiem, firmy muszą przeanalizować dostępność i opłacalność podstawowej infrastruktury, takiej jak sieci transportowe, dostawy energii i usługi pomocnicze. Onshoring może spowodować początkowe problemy w łańcuchu dostaw. Przeniesienie produkcji z lokalizacji offshore do kraju macierzystego może wiązać się ze skomplikowanymi problemami logistycznymi, takimi jak wymóg nawiązania nowych relacji z dostawcami, przywrócenie lokalnych łańcuchów dostaw i dostosowania w zakresie zarządzania zapasami. Co więcej, początkowe etapy onshoringu mogą powodować tymczasowe zakłócenia w produkcji, wpływając w ten sposób na zamówienia klientów i terminy dostaw. Aby zminimalizować zakłócenia i zapewnić ciągłość procesu onshoringu, niezbędne jest staranne planowanie, ocena ryzyka i dobra komunikacja z dostawcami i klientami.

Onshoring może również wiązać się z nowymi problemami regulacyjnymi i zgodnościowymi, z którymi muszą sobie poradzić przedsiębiorstwa. Produkcja offshoringowa często korzysta ze szczególnych struktur podatkowych, umów handlowych i ram regulacyjnych, które nie istnieją w przypadku działalności krajowej. Otoczenie regulacyjne, wymagania dotyczące zgodności, ograniczenia środowiskowe, prawo pracy i standardy bezpieczeństwa muszą zostać ponownie zweryfikowane przez przedsiębiorstwa. Spełnienie tych wymagań może wiązać się z dodatkowymi wydatkami i obciążeniami administracyjnymi, co należy dokładnie rozważyć przy rozważaniu decyzji o podjęciu onshoringu.

Decyzja o przeniesieniu działalności do kraju macierzystego wiąże się z dokładnym rozważeniem wielu aspektów w celu oceny zwrotu z inwestycji

i innych korzyści wynikających z przeniesienia działalności produkcyjnej. Oprócz kosztów pracy przedsiębiorstwa powinny rozważyć przeprowadzenie pełnego badania kosztów całkowitych, analizę bliskości rynku oraz uwzględnienie ochrony własności intelektualnej i lokalnego ustawodawstwa.

Oprócz wydatków ponoszonych na wynagrodzenia pracowników i surowce wykorzystywane do produkcji przedsiębiorstwa powinny przeprowadzić pełną analizę kosztów ogólnych. Chociaż koszty pracy są kluczowe, firmy muszą również wziąć pod uwagę koszty transportu, zarządzanie zapasami, podatki, zgodność z przepisami i wahania kursów walut. Firmy mogą uzyskać dokładniejszy obraz finansowych konsekwencji onshoringu i zidentyfikować możliwe długoterminowe redukcje kosztów, badając całkowity koszt produkcji.

Istotną zaletą onshoringu jest możliwość bycia bliżej konsumentów. Oszczędności w kosztach transportu i krótsze czasy realizacji zwiększają wydajność i szybkość reakcji łańcucha dostaw. Bliskość umożliwia szybszą dostawę produktów, niższe koszty utrzymywania zapasów oraz większą zdolność dostosowywania się do potrzeb i różnic rynkowych. Przedsiębiorstwa mogą uzyskać głębsze zrozumienie potrzeb, preferencji i zmieniających się trendów swoich klientów, zwiększając w ten sposób satysfakcję klientów i konkurencyjność na rynku.

Onshoring często zapewnia większą ochronę własności intelektualnej niż lokalizacje offshore. W wielu krajach obowiązują solidne ramy prawne i możliwe do wyegzekwowania prawa własności intelektualnej, co ułatwia firmom ochronę cennych technologii, projektów i tajemnic handlowych. Ochrona własności intelektualnej ma kluczowe znaczenie dla utrzymania przewagi konkurencyjnej, zachęcania do innowacji i unikania nielegalnego kopiowania lub podrabiania.

Podczas onshoringu firmy muszą wziąć pod uwagę lokalne przepisy i potrzeby w zakresie zgodności. Ramy prawne, polityka podatkowa, prawo pracy, przepisy dotyczące ochrony środowiska i wymogi bezpieczeństwa różnią się w zależności od kraju. Firmy muszą zbadać wpływ tych ograniczeń na swoją działalność i zrozumieć związane z nimi wydatki i obowiązki administracyjne. Zgodność z przepisami lokalnymi ma kluczowe znaczenie dla uniknięcia problemów prawnych, utrzymania dobrej reputacji i zapewnienia płynnego przejścia w procesie onshoringu.

Decyzje dotyczące onshoringu powinny uwzględniać odporność łańcucha dostaw i zarządzanie ryzykiem. onshoring może pomóc w zmniejszeniu ryzyka związanego z długimi i skomplikowanymi globalnymi łańcuchami

dostaw, ale może również wiązać się z nowymi zagrożeniami i problemami. Aby zaradzić zakłóceniom, zależnościom dostawców, zmiennym geopolitycznym i nieprzewidywanym wydarzeniom, przedsiębiorstwa muszą ocenić potencjalne ryzyko i opracować plany awaryjne. Dobrze zaplanowana strategia zarządzania ryzykiem zapewni ciągłość działania i ogranicza skutki potencjalnych zakłóceń.

PRZEGLĄD LITERATURY

Pennacchio² przedstawia dowody empiryczne na to, że onshoring może zwiększyć produktywność firmy. Korzyści w zakresie produktywności nie były widoczne we wszystkich przypadkach onshoringu, ale raczej w małych i średnich przedsiębiorstwach produkcyjnych, zwłaszcza tych, które repatriowały produkcję do gospodarek rozwiniętych z niektórymi krajami azjatyckimi. Ustalenia te mają istotne implikacje dla decydentów pragnących pobudzić sektor MŚP i konkurencyjność regionalną. Kilka krajów uprzemysłowionych, zwłaszcza Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, uważa, że onshoring zwiększy regionalne zatrudnienie w kraju pochodzenia, poprawiając jednocześnie konkurencyjność i odporność regionalną w bardziej rozwiniętych regionach.

Dachs i in.³ odkryli, że w całym badanym okresie 105 z 2450 przedsiębiorstw (4,3%) zgłosiło działalność typu backshoring (onshoring). 11,7% tych przedsiębiorstw korzystało z backshoringu u swoich dostawców, a 2,6% z własnych spółek zależnych. Backshoring występował częściej w sektorach wysokiej i średnio-wysokiej technologii (odpowiednio 6,7% i 6,2% ankietowanych przedsiębiorstw wysokiej/średnio-wysokiej technologii) niż w sektorach średnio-niskiej i niskiej technologii (odpowiednio 3,2% i 1,7%). Autorzy rozważyli również potencjalny związek pomiędzy backshoringiem a innowacjami w przedsiębiorstwach. Badanie wykazało, że przedsiębiorstwa produkujące pojedyncze jednostki rzadziej wycofują się z rynku wtórnego niż firmy wytwarzające partie lub duże ilości produktów, ponieważ produkcja pojedynczych sztuk wymaga lepszych kontaktów z klientami i jest mniej wrażliwa na płać. Autorzy twierdzą również, że wyższy udział onshoringu zaawansowanych technologii można wytłumaczyć wyższymi wskaźnikami offshoringu w branżach zaawansowanych technologii w porównaniu z branżami o niskim poziomie

² L. Pennacchio, *Reshoring and firm productivity Regional Studies*, "Regional Science Volume" 2023, nr 1.

³ B. Dachs, S. Kinkel, A. Jäger, I. Palčić, *Backshoring of production activities in European manufacturing*, "Journal of Purchasing and Supply Management" 2019, nr 3.

technologii, takimi jak branża papiernicza, drzewna, produkcja żywności i napojów. Z tego samego powodu większe przedsiębiorstwa częściej niż mniejsze firmy decydują się na ponowne zatrudnienie.

Według Chen i Hu⁴ firmy chętnie dokonywały offshoringu, aby skorzystać z niskich kosztów pracy, przyjaznych dla biznesu ram regulacyjnych i dostępności surowców. Z drugiej strony płace w takich krajach jak Chiny i Indie rosły w ostatnich latach o 10–20% rocznie. Najprawdopodobniej czynnikami wpływającymi na decyzję o onshoringu były zwiększone koszty pracy w Chinach, a także wzrost wartości juana w stosunku do dolara⁵. Według Ancarani i in.⁶ przedsiębiorstwa, które początkowo zakładają nowe fabryki w Azji, znacznie częściej decydują się na onshore, niż te, które zakładają fabryki w innych lokalizacjach, takich jak Europa Wschodnia, czy Meksyk. Oszczędności wielu korporacji wynikające z offshoringu spadły wraz ze wzrostem kosztów w krajach rozwijających się.

Fratocchi i Di Stefano⁷ przeprowadzili badanie dotyczące motywacji producentów odzieży do przenoszenia elementów produkcyjnych swojego łańcucha wartości. Według tych analityków jednym z kluczowych powodów onshoringu jest zmniejszająca się różnica w kosztach pracy pomiędzy zagranicznym krajem przyjmującym a krajem macierzystym. Wśród innych ujawnionych przyczyn była niska jakość produktów wytwarzanych w innych krajach.

Grupa Hackett⁸ przeprowadziła interesujące badanie, szczególnie pod kątem względnego znaczenia działań offshore i onshoringu. Jednym z głównych wniosków z tej analizy, opartej na danych z badań dotyczących globalnej polityki zaopatrzeniowej dużych korporacji, było to, że wielkość mocy produkcyjnych netto powracających do krajów rozwiniętych ledwo równoważy ilość, która w dalszym ciągu jest przenoszona za granicę. Patrząc na globalne strategie zaopatrzenia, wyniki pokazały, że offshore z krajów o wysokich kosztach do krajów o niskich kosztach będzie w dalszym ciągu ważniejszy

⁴ L. Chen, B. Hu, *Reshoring manufacturing: Supply availability, demand updating, and inventory pooling*, "SSRN Journal" 2016, nr 1.

⁵ J. A. Pearce, *Why domestic outsourcing is leading America's reemergence in global manufacturing*, "Business Horizons" 2014, nr 1.

⁶ A. Ancarani, C. Di Mauro, L. Fratocchi, G. Orzes, M. Sartor, *Prior to reshoring: A duration analysis of foreign manufacturing ventures*, "International Journal of Production Economics" 2015, nr 169.

⁷ L. Fratocchi, C. Di Stefano, *Does sustainability matter for reshoring strategies?*, "Journal of Global Operations and Strategic Sourcing" 2019, nr 3.

⁸ The Hackett Group, *Reshoring Global Manufacturing: Myths and Realities*, London 2012.

niż przechodzenie z krajów o niskich kosztach do krajów o wysokich kosztach, pomimo przewidywanego przyspieszenia onshoringu.

Chu i in.⁹ prezentują model zależności offshoring i onshoring od poziomu rozwoju gospodarczego w kształcie odwróconej litery U. Twierdzą, że kraj rozwijający się z niskimi zasobami kapitału i niskimi płacami przyciąga pracochłonny biznes z innych krajów. W miarę rozwoju kraju akumulacji kapitału towarzyszy wzrost płac, przez co offshore staje się mniej atrakcyjny. Jest to jednak chwilowo równoważone spadkiem kosztu wynajmu kapitału. W pewnym momencie wzrost płac przewyższa spadek stawek dzierżawy kapitału, co skutkuje onshoringiem.

Badanie powiązań między onshoringiem a technologią nadal ogranicza się do krajów Europy Północnej. Pojawiające się badania wskazują, że firmy onshoringowe należą do najaktywniejszych we wdrażaniu nowych technologii, co uwiarygodnia pogląd, że zjawisko to zostanie w najbliższej przyszłości wzmocnione zmianami procesowymi związanymi z przyjęciem nowych technologii. Pojawiające się dowody zdają się potwierdzać hipotezy ewolucyjne dotyczące zjawiska onshoringu opisane we wspomnianym wcześniej raporcie OECD, w szczególności fakt, że po latach offshoringu i outsourcingu na dużą skalę firmy coraz częściej poszukują bardziej zróżnicowanych strategii sourcingu i rozważają więcej opcji w zakresie strukturyzowania procesów produkcyjnych. Ponadto, według De Backera i in. można zasadnie oczekiwać, że zmiany w strukturach kosztów, czynnikach popytu i nowych technologiach będą sprzyjać regionalnemu przywróceniu równowagi w niektórych globalnych łańcuchach wartości, a także rosnącej koncentracji działalności produkcyjnej w regionalnych lub lokalnych ośrodkach położonych bliżej rynków końcowych.

ONSHORING W EUROPIE

Coraz więcej europejskich przedsiębiorstw przemysłowych przenosi swoją zagraniczną produkcję bliżej swoich krajów. Według badań Buck Consultants International Europa Środkowo-Wschodnia staje się nowym, ulubionym miejscem lokalizacji produkcyjnych¹⁰. Jednym z najważniejszych trendów ostatnich trzech dekad jest outsourcing działań do krajów azjatyckich

⁹ A. C. Chu, G. Cozzi, Y. Furukawa, *A Simple Theory of Offshoring and Reshoring*, "School of Economics and Political Science Working Paper" 2013, nr 9.

¹⁰ *Buck Consultants International*, 2022, European companies increasingly moving to reshore Asia production, <https://www.consultancy.eu/> (dostęp: 23.09.2023 r.).

o niskich płacach. Firmy tną koszty, zwiększając jednocześnie zyski, zlecając część produkcji do krajów takich jak Chiny i Bangladesz lub zlecając aspekty obsługi klienta i inżynierii oprogramowania do krajów takich jak Indie. Offshoring w celu wykorzystania niskich wynagrodzeń często skutkował tym, że firmy wykorzystywały tanią siłę roboczą i rzadko stosowały ustawodawstwo dotyczące praw człowieka. Według badania Global onshoring & Footprint Strategy ponad 60% menedżerów przedsiębiorstw zamierza ponownie przenieść część produkcji azjatyckiej do Europy i Stanów Zjednoczonych.

Firmy z Europy zainteresowane są przede wszystkim Europą Środkowo-Wschodnią jako potencjalnymi lokalizacjami produkcji. W tych lokalizacjach koszty pracy są obecnie wyższe, ale w następstwie epidemii przewidywalność i elastyczność stały się ważniejsze niż niskie ceny pracy. Według raportu Instytutu Fraunhofera „Top 100 in transport and Logistics Services”, który klasyfikuje kraje pod względem wartości branży logistycznej na poszczególnych rynkach europejskich, Polska zajmuje siódme miejsce w Europie, za Niemcami, Francją, Wielką Brytanią, Włochami, Hiszpanią i Holandii, jako potencjalne miejsca relokacji działalności gospodarczej¹¹.

Według danych Reuters z 2022 r. menedżerowie przedsiębiorstw wskazują, że Niemcy i Polska to czołowe kraje europejskie pod względem atrakcyjności do przenoszenia produkcji. Polska jest także wymieniana w wielu innych sondażach, badaniach i raportach. Zdaniem ekspertów, Polska w dalszym ciągu ma niższe koszty pracy niż kraje zachodnie. Niższe koszty pracy to jednak nie jedyny powód lokowania produkcji w Polsce. Równie istotna jest wysoka dostępność wykwalifikowanej kadry, w tym najwyższej klasy inżynierów i programistów, a także ugruntowana pozycja w branży transportowo-logistycznej. Pozycja ta jest szczególnie korzystna, gdyż Polska jawi się jako łącznik Wschodu z Zachodem, co przekłada się na atrakcyjność komunikacyjną. W tym scenariuszu stale poprawiająca się infrastruktura drogowa, energetyczna i telekomunikacyjna ma kluczowe znaczenie. Nie oznacza to, że eksperci nie dostrzegają zagrożeń, czy obszarów, w których Polska nie jest liderem.

Jedną z mniej oczywistych, ale istotnych kwestii jest stopień robotyzacji, który jest o ponad połowę mniejszy niż w Czechach. Jednym z problemów jest także niestabilność prawna i polityczna w Polsce. Należy podkreślić, że nie w każdej branży przeniesienie produkcji z krajów azjatyckich będzie proste. Przykładowo w przemyśle odzieżowym czy obuwniczym ceny pracy

¹¹ L. Fratocchi, C. Di Stefano, *Does sustainability...*, op.cit.

w Chinach czy Bangladeszu znacznie różnią się od tych w Polsce. Ponadto azjatyccy dostawcy mają znacznie większe moce produkcyjne i dostęp do znacznie szerszego asortymentu tkanin. Farmacja to kolejna branża, która może napotkać wiele problemów w zakresie onshoringu. Chodzi tu np. o rygorystyczne przepisy dotyczące ochrony środowiska i związane z tym wydatki na uprawnienia do emisji CO₂. Prowadzi to często do absurdów, ponieważ aby firmy chemiczne w Europie były odpowiedzialne za środowisko, muszą zlecać produkcję przedsiębiorstwom w Azji, gdzie wymagania środowiskowe są znacznie mniej rygorystyczne.

Polska jest europejskim centrum dystrybucyjnym. Firmy działające w Europie rozumieją, że dywersyfikacja dostawców, odpowiednie tworzenie zapasów i zaawansowane zarządzanie łańcuchem dostaw są ambitnymi celami. Polska ma wiele do zaoferowania przedsiębiorstwom krajowym i międzynarodowym w zakresie dostępu do nowoczesnych powierzchni magazynowych i właściwej organizacji procesów logistycznych. Dzięki zaawansowanej logistyce Polska ma potencjał, aby stać się centrum dystrybucyjnym dla większości Europy. Na koniec grudnia 2022 roku w Polsce było już 27 mln mkw. powierzchni magazynowej, ale próg 30 mln mkw. zostanie najprawdopodobniej przekroczony w 2023 r. Tylko w 2022 roku na rynek oddano 4,4 mln mkw. nowej powierzchni, czyli o 42% więcej niż w 2021 roku. Polska odpowiadała w ubiegłym roku za 20% nowej powierzchni magazynowej w Europie. Pozostałe dane pokazują stopień rozwoju branży transportowo-logistycznej w Polsce. Polska na przykład zajmuje 28. miejsce na świecie pod względem efektywności logistyki, według Indeksu Logistycznego Banku Światowego.

Przeniesienie produkcji do Polski lub utworzenie w Polsce centrum dystrybucyjnego obsługującego znaczną część regionu może okazać się dość korzystne dla zagranicznych korporacji. W Polsce nadal dostępne są działki o atrakcyjnych lokalizacjach, które można wykorzystać pod działalność produkcyjną lub magazynową. Siła polskiego biznesu opiera się w dużej mierze na pierwszorzędnej logistyce. A jeśli tak, to lokalizacja firmy w Polsce zapewnia szybką i terminową dostawę poprzez wykorzystanie efektywnej struktury magazynów i łańcuchów dostaw.

Niskie koszty pracy, w połączeniu z łatwą dostępnością dla kompetentnych pracowników, ułatwiają utrzymanie wysokich standardów produkcji. Wiele branż, w tym produkcja i logistyka, posiadać międzynarodowe certyfikaty jakości. Jednocześnie nie można zapominać o rynku wewnętrznym Polski, który jest stosunkowo chłonny i otwarty na nowości. Polscy klienci są gotowi na zakupy w Internecie i wiele firm może wykorzystać ten

trend. Kolejną kwestią wartą rozważenia jest to, że choć częste zmiany w polskim prawie nie budzą zaufania, to programy pomocowe i ulgi podatkowe dla inwestorów obowiązujące w Polsce od wielu lat mogą stanowić zachętę do inwestowania.

Tabela 1. Onshoring w Polsce

Onshoring firm do Polski						
Nazwa firmy	Kraj firmy	Data ogłoszenia	Offshored do	Ponowne wylądowanie	Sektor	Przyrost miejsc pracy
Lechpol	Polska	09/02/2017	Chiny	Polska	C26 – Produkcja komputerów, wyrobów elektronicznych I optycznych	
Grupa Baby Design	Polska	06/07/2016	Chiny	Polska	C30 – Produkcja pozostałego sprzętu transportowego	25
BSH Hausgerate	Niemcy	04/05/2018	Australia	Polska	C27 – Produkcja sprzętu elektrycznego	
Jysk	Dania	25/05/2017	Chiny	Polska	C31 – Produkcja mebli	
Jabil	USA	05/06/2017	Chiny	Polska	C26 – Produkcja komputerów, wyrobów elektronicznych I optycznych	600
Track-Tec	Polska	09/11/2017	Serbia	Polska	C30 – Produkcja pozostałego sprzętu transportowego	
Can-Pack	Polska	23/12/2016	Słowacja	Polska	C25 – Produkcja metalowych wyrobów gotowych z wyłączeniem maszyn I urządzeń	
Fideltronik	Polska	20/05/2016	Szwecja	Polska	C27 – Produkcja komputerów, wyrobów elektronicznych i optycznych	
AB Electrolux	Szwecja	11/04/2016	Australia	Polska	C27 – Produkcja sprzętu elektrycznego	

ONSHORING JAKO ODPOWIEDŹ NA GLOBALNY KRYZYS...

Boryszew	Polska	30/01/2014	Niemcy	Polska	C29 – Produkcja pojazdów silnikowych, przyczep I naczep	250
Onshoring firm z Polski						
Premier Is – Mejerigaarden AJS	Dania	29/05/2018	Polska	Dania	C10 – Produkcja artykułów spożywczych	
Hagens	Dania	31/03/2017	Polska	Dania	C25 – Produkcja metalowych wyrobów gotowych z wyłączeniem maszyn i urządzeń	
Northern Flags Ltd	Wielka Brytania	21/01/2016	Polska	Wielka Brytania	C18 – Drukowanie i reprodukcja zapisanych nośników informacji	
Poyry	Finlandia	15/05/2017	Polska	Finlandia	M71 – Działalność architektoniczna i inżynierska; Testy i analizy techniczne	30
Rosenberg WorleyParsons	Norwegia	01/04/2017	Polska	Norwegia	B9.1 – Działania wspierające wydobycie ropy naftowej i gazu ziemnego	100
I.P. Huse	Norwegia	01/04/2017	Polska	Norwegia	C28 – Produkcja maszyn i urządzeń, gdzie indziej	
Włókno Hunton	Norwegia	01/04/2017	Polska	Norwegia	C16 – Produkcja drewna I wyrobów z drewna I korka, z wyłączeniem mebli; produkcja wyrobów ze słomy I materiałów do wyplatania	
Cadbury	Wielka Brytania	07/04/2017	Polska	Wielka Brytania	C10 – Produkcja materiałów spożywczych	

EWII	Dania	04/05/2017	Polska	Dania	C29 – Produkcja pojazdów silnikowych, przyczep i naczep	40
Fazer	Finlandia	26/04/2017	Polska	Finlandia	C10 – Produkcja artykułów spożywczych	65
Welitecc	Dania	16/04/2017	Polska	Dania	C35 – Maszyny przemysłowe I handlowe oraz sprzęt komputerowy	
Polarica Dzień jedzenie	Szwecja	15/03/2017	Polska	Szwecja	C10 – Produkcja artykułów spożywczych	3
Unilever	Holandia	06/10/2016	Polska	Holandia	C10 – Produkcja artykułów spożywczych	
Grupa ruchu Clearview	Wielka Brytania	04/03/2014	Polska	Wielka Brytania	C30 – Produkcja pozostałego sprzętu transportowego	49
Wnętrze RBI	Norwegia	06/03/2015	Polska	Norwegia	C16 – Produkcja drewna i wyrobów z drewna I korka z wyłączeniem mebli; produkcja wyrobów ze słomy i materiałów do wyplatania	10

Źródło: Europejski Monitor onshoringu, 2023.

Nie tylko przedsiębiorstwa krajowe i zagraniczne przenoszą swoją działalność do Polski, ale także znaczna część przedsiębiorstw europejskich i pozaeuropejskich przenosi się z Polski do swoich krajów macierzystych. Niestety skala tego drugiego zjawiska jest znacznie szersza niż w przypadku powrotu polskich przedsiębiorstw do kraju, co przy zachowaniu obecnego trendu może w dłuższej perspektywie niekorzystnie wpłynąć na dynamikę wzrostu krajowej produkcji.

ZAKOŃCZENIE

Onshoring, znany również jako reshoring lub insourcing, to praktyka polegająca na ponownym ulokowaniu w kraju działalności produkcyjnej,

która wcześniej była zlecana innym krajom. Z różnych powodów, w tym w szczególności z niedoskonałości w łańcuchach dostaw, obaw związanych z bezpieczeństwem narodowym, kontrolą jakości, rosnącymi kosztami pracy za granicą, kwestiami zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska lub popytem klientów na produkty lokalne, ochroną własności intelektualnej lub zmianami w zakresie ceł i polityki handlowej, tendencja ta nasiliła się we współczesnej gospodarce światowej.

Chociaż onshoring staje się coraz bardziej popularny, może nie być odpowiedni dla wszystkich branż lub sektorów gospodarki. Na decyzję o ponownej relokacji działalności gospodarczej wpływa wiele czynników, takich jak charakter firmy, względy kosztowe, możliwości technologiczne i ustawodawstwo rządowe. Co więcej, chociaż onshoring może nie zastąpić całkowicie produkcji offshore, może oznaczać strategiczne przywrócenie równowagi w globalnych łańcuchach dostaw.

Warto w tym kontekście zaznaczyć, że Polska jest członkiem Unii Europejskiej, co ułatwia prowadzenie biznesu z Polski na innych rynkach Unii Europejskiej. Warto również zauważyć, że w Polsce panuje zachodnia kultura korporacyjna, która z pewnością sprzyja komunikacji międzynarodowej. Kiedy połączymy to z wysoko rozwiniętym sektorem usług logistycznych i korzystnym położeniem geograficznym, staje się jasne, że Polska ma potencjał, aby być głównym graczem w światowej lidze krajów atrakcyjnych do inwestowania. O ile początkowo dywersyfikacja działalności gospodarczej sprawia, że część przedsiębiorstw przenosi swoją działalność do innych krajów (w szczególności w przypadku korporacji międzynarodowych), o tyle w miarę rozwoju gospodarczego krajów przedsiębiorstwa coraz intensywniej dokonują onshoringu, przenosząc swoją działalność do krajów macierzystych. Wydaje się, że jest to nowy trend w gospodarce światowej, którego raczej nic nie jest w stanie powstrzymać.

BIBLIOGRAFIA

- Ancarani A., Di Mauro C., Fratocchi L., Orzes G., Sartor M., *Prior to reshoring: A duration analysis of foreign manufacturing ventures*, "International Journal of Production Economics" 2015, nr 169.
- Buck Consultants International*, 2022, European companies increasingly moving to reshore Asia production, <https://www.consultancy.eu/> (dostęp: 23.09.2023 r.).

- Chen L., Hu B., *Reshoring manufacturing: Supply availability, demand updating, and inventory pooling*, “SSRN Journal” 2016, nr 1.
- Chu A. C., Cozzi G., Furukawa Y., *A Simple Theory of Offshoring and Reshoring*, “School of Economics and Political Science Working Paper” 2013, nr 9.
- Dachs B., Kinkel S., Jäger A., PalčičI., *Backshoring of production activities in European manufacturing*, “Journal of Purchasing and Supply Management” 2019, nr 3.
- Europejski Monitor onshoringu, 2023.
- Fratocchi L., Di Stefano C., *Does sustainability matter for reshoring strategies?*, “Journal of Global Operations and Strategic Sourcing” 2019, nr 3.
- Pearce J. A., *Why domestic outsourcing is leading America's reemergence in global manufacturing*, “Business Horizons” 2014, nr 1.
- Pennacchio L., *Reshoring and firm productivity Regional Studies*, “Regional Science Volume” 2023, nr 1.
- The Hackett Group, *Reshoring Global Manufacturing: Myths and Realities*, London 2012.

ONSHORING AS AN ANSWER FOR A GLOBAL CRISIS IN THE SUPPLY CHAIN

Abstract: The Covid-19 crisis, the war in Ukraine and other international events have contributed to increasing shortages in supply chains. This problem has become particularly visible since 2020. Economic theorists and practitioners are analyzing various approaches to building more robust supply chains, including those that were created in response to the crisis phenomena indicated above. According to an analysis by the Capgemini Research Institute, 89% of surveyed managers considered supply chain disruptions to be the greatest short-term risk for their company. To mitigate this risk, companies are modifying and modernizing their entire supply chains, including sourcing, manufacturing, packaging, storage, transportation, technology investments, and more. According to the report, companies are taking several important steps to help diversify their supply chain networks, including onshoring or nearshoring manufacturing bases (72%), regionalizing and localizing suppliers (65%), and diversifying suppliers (62%). The aim of the research undertaken is to determine the scale and scope of onshoring activities in various industries and regions, with particular emphasis on the Polish economy, as well as to identify the main factors behind onshoring decisions. To achieve these goals, a combination of research methods were used, including data analysis, case studies, and literature reviews. The research approach took into account the interdisciplinary nature of onshoring, including: economics, supply chain management, technology and public policy.

Keywords: Investments, onshoring, offshoring, internationalization.

MONIKA SIWEK
WYDZIAŁ PRAWA I NAUK SPOŁECZNYCH,
UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

WKŁAD SOCJOLOGII ORGANIZACJI W ZROZUMIENIE ISTOTY POJĘCIA ORGANIZACJI

*„Jesteśmy rzeczywiście „ludźmi organizacji”
w tym sensie, że bez nich nie potrafilibyśmy już
przeżyć, a nawet nie potrafimy bez nich umrzeć”.*

Piotr Sztompka

Abstrakt: W dzisiejszym świecie organizacje są trwałym elementem ludzkiego życia. Zdecydowana większość działań członków społeczeństwa odbywa się wewnątrz lub za pośrednictwem organizacji. Stanowią one przestrzeń, gdzie toczy się życie społeczne różnych zbiorowości, we wszystkich jego aspektach np. zawodowym, rodzinnym, prywatnym, publicznym. Ponieważ ranga organizacji staje się coraz większa a one same bardziej złożone wyłania się potrzeba kompleksowego do nich podejścia. Samo pojęcie organizacji jest interdyscyplinarne i leży w punkcie zainteresowania wielu nauk, gdyż można rozpatrywać je w kategoriach strukturalnych, strategicznych, kulturowych czy technologicznych. Wielość interpretacji i definicji można więc odnaleźć zarówno w prakseologii jak i nurcie systemowym, szkoły stosunków społecznych, podejściu sytuacyjnym czy kulturowym. Socjologia organizacji ze swoim naukowym, kompleksowym podejściem wnosi istotny wkład w zrozumienie fenomenu organizacji, jej budowy, zależności i sposobów funkcjonowania. Celem publikacji jest prezentacja wybranych aspektów teoretycznych z zakresu socjologii organizacji, oraz ukazanie jej wkładu w zrozumienie interdyscyplinarnego pojęcia organizacji. Niniejsza publikacja ukazuje pewną lukę między dorobkiem teoretycznym a praktycznym nauk o organizacji. Próbuje wskazać na potrzebę zweryfikowania na gruncie socjologicznym badanej problematyki organizacji oraz potrzebę współpracy pomiędzy różnymi obszarami nauki. Wykorzystano takie metody badań jak studia literaturowe, analiza danych wtórnych.

Słowa kluczowe: Organizacja, socjologia organizacji.

ORGANIZACJA I JEJ INTERDYSCYPLINARNY CHARAKTER

Organizacje towarzyszą ludziom od czasów antycznych, lecz wciąż nie wypracowano jednolitego sposobu ich postrzegania. Interdyscyplinarność pojęcia powoduje trudności definicyjne i różne podejścia.

Pojęcie to etymologicznie i znaczeniowo wiąże się niewątpliwie z łacińskim *organum* (gr. *organon*). Pierwotnie oznaczało narzędzie; wtórnym znaczeniem pojęcia, przyjętym przez języki nowożytny, jest narząd¹.

Polscy prakseolodzy wyróżniają trzy znaczenia tego terminu w sensie²:

- Atrybutowym - jako pewna całość składająca się z części, przy czym części te współprzyczyniają się do powodzenia całości. Organizacja w tym znaczeniu jest cechą (atrybutem) rzeczy zorganizowanych. Jest to ujęcie bliskie zrozumieniu pojęcia struktury, o ile nie tożsame z nią.
- Rzeczowym - rzeczowe znaczenie organizacji dotyczy zespołów ludzkich i instytucji, rozumianych jako wyodrębnione z otoczenia, wewnątrznie uporządkowane i powiązane między sobą zbiory elementów (podsystemy).
- Czynnościowym - jako świadomy proces organizowania lub przekształcania zorganizowanych całości, np. proces produkcji, organizowania imprez.
- Obok wymienionych klasycznych podejść wymienia się również systemowe i sytuacyjne.

W ujęciu systemowym organizacja traktowana jest jako zestaw pewnych współgrających ze sobą elementów (podsystemów). Jest otwartym systemem społeczno-technicznym, zorientowanym celowo i mającym określoną strukturę (sposób uporządkowania). Oznacza to, że składa się ona z powiązanych ze sobą elementów technicznych i społecznych. Elementy techniczne tego systemu to: technologia, wyposażenie, maszyny, urządzenia i budynki, elementy społeczne zaś, to: ludzie, relacje międzyludzkie oraz ich symboliczne wytwory (takie jak: cele, wartości, formalne reguły oraz struktury). Mówi się też, że organizacja to wyodrębnione z otoczenia, wewnątrznie uporządkowane i powiązane między sobą zbiory elementów. Sposób tego uporządkowania

¹ J. Puchalski, *Podstawy nauki o organizacji*, WSOWL, Warszawa 2008, s. 9.

² Tamże, s. 10

i powiązania przesądza o strukturze organizacji. To dzięki niej ten układ elementów może funkcjonować jako spójna całość, czyli system³.

W ujęciu sytuacyjnym organizacja traktowana jest jako układ pewnych relacji kreowanych są w związku z powstaniem, funkcjonowaniem i rozwojem danej całości (organizacji w ujęciu rzeczowym) w konkretnych warunkach otoczenia, zarówno bliższego, jak i dalszego. Ponieważ organizacja jest systemem otwartym, otoczenie wywiera zawsze wpływ na jej funkcjonowanie, i odwrotnie. W konsekwencji organizacje nawiązują z otoczeniem różnego typu relacje dla umożliwienia sobie osiągnięcia założonych celów, wykonywania zadań i pełnienia funkcji⁴.

Kompleksowego zestawienia cech organizacji rozumianej jako system społeczny dokonał Marcin Bielski⁵:

1. organizacje są artefaktami (wytworami człowieka) stworzonymi dla zrealizowania określonego celu; organizacje są celowo zorientowane powołane dla określonego celu;
2. w skład organizacji wchodzi ludzie stanowiący ich niezbędny składnik oraz rzeczowe środki, którymi ludzie posługują się w swoich działaniach;
3. organizacje są systemami zachowującymi się rozmyślnie, zdolnymi do korygowania a nawet zmiany pierwotnie wyznaczonych celów;
4. organizacje są wyodrębnione z otoczenia, a równocześnie otwarte, czerpią z otoczenia dobra, usługi, wartości informacyjne;
5. organizacje są strukturalizowane (składają się z różnego rodzaju jednostek, mają własną strukturę i własną hierarchię);
6. organizacje mają wyodrębniony człon kierowniczy, sterujący ich funkcjonowanie i rozwój;
7. organizacje utrwalają sposoby zachowania ludzi i zasady ich współdziałania w drodze formalizacji;
8. organizacje w zasadzie są tworamami (systemami) samoorganizującymi się, zdolnymi do podnoszenia stopnia swego wewnętrznego uporządkowania;
9. organizacje są stabilne, zdolne do utrzymania równowagi;

³ A. Adamik, M. Matejun, *Organizacja i jej miejsce w otoczeniu* [w:] *Podstawy zarządzania*, (red.) A. Zakrzewska-Bielawska, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 44-45.

⁴ Tamże, s. 47.

⁵ M. Bielski, *Organizacje: istota, struktury, procesy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997, s. 54.

10. organizacje są ekwiwalentne, zdolne do osiągnięcia tych samych rezultatów różnymi metodami.

Jednak nawet tak wieloaspektowe ujęcie nie wyczerpuje bogactwa interpretacji pojęcia organizacji. Do definicji M. Bielskiego można dodać na przykład: kulturowe oraz interpretatywne rozumienie organizowania. Niewątpliwie organizacje są również zbiorowym konsensem społecznym opierającym się na percepcjach i interpretacjach członków grupy⁶.

POJĘCIE ORGANIZACJI W ŚWIETLE SOCJOLOGII ORGANIZACJI

Współczesne społeczeństwo jest „otoczone” organizacjami ze wszystkich stron. Dzięki nim możliwa jest realizacja takich celów, których jednostki nie są w stanie osiągnąć indywidualnie. Aby to było możliwe, konieczne jest w większości przypadków uporządkowanie działań grupy. Działania poszczególnych osób muszą być ze sobą spójne, a realizowane cele zbieżne z nadrzędnym celem organizacji.

Funkcjonowanie organizacji i tzw. „organizacyjność” jako rys rodzącej się cywilizacji przemysłowej była przedmiotem analiz socjologicznych już w XIX wieku⁷. Francuski badacz August Comte uważany za twórcę socjologii, czyli nauki zajmującej się analizą społeczeństwa, jego funkcjonowania i procesów zmian społecznych wprowadził analogię między społeczeństwem a organizmem. Sugerował on by strukturę społeczeństwa i zachodzące w nim procesy analizować tak, jakby zachodziły w żywym organizmie⁸.

Talcott Parsons wybitny amerykański teoretyk socjologiczny, również interesował się teorią organizacji. Uważał, że organizacje można zidentyfikować poprzez orientację na osiągnięcie określonych celów. Istotną rolę odgrywają w nich zinstytucjonalizowane normy funkcjonowania, w tym normy regulujące stosunek zatrudnienia – gdyż uczestnicy wielu typów organizacji są zatrudniani za pośrednictwem rynku pracy w zamian za wynagrodzenie. Zaproponował on podział organizacji na⁹:

⁶ Ł. Sułkowski, *Organizacja jako przedmiot badań nauk o zarządzaniu*, Wydawnictwo San, t. 13, z. 2, Łódź 2012, s. 18.

⁷ H. Sterniczuk, Z. Żandarowski, *Socjologiczna teoria organizacji* [w:] *Współczesne teorie organizacji*, (red.) A. K. Koźmiński, PWN, Warszawa 1983, s. 27.

⁸ J. H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa 2004, s. 10.

⁹ T. Parsons, *Suggestions for a sociological approach to the theory of organizations– II*, „Administrative Science Quarterly” 1956, nr 2, s. 225–239.

- organizacje zorientowane na produkcję ekonomiczną – będące typowym obiektem zainteresowań analiz ekonomicznych;
- organizacje zorientowane na cele polityczne – instytucje rządowe, skoncentrowane na tworzeniu i utrzymywaniu władzy w społeczeństwie;
- organizacje integrujące (ang. *integrative organisations*) – usprawniające funkcjonowanie społeczeństwa, tj. realizowanie celów przez inne organizacje, w tym: partie polityczne, stowarzyszenia, grupy interesów, szpitale;
- organizacje służące podtrzymywaniu wzorców (ang. *pattern-maintenance organisations*), których misją jest zapewnienie ciągłości wzorców kulturowych czy edukacyjnych, w tym szkoły lub kościoły.

Proponowane przez Parsonsa powiązanie teorii organizacji z szerszym dorobkiem socjologii miało dotyczyć analiz systemów wartości (wpływających na cele organizacji), mechanizmów adaptacyjnych (pozwalających organizacjom na mobilizację zasobów, w tym uczestników), zasad działania (ang. *operative code*) (przyczyniających się do osiągnięcia celów) oraz mechanizmów wewnętrznej integracji¹⁰.

Wśród wielu perspektyw teoretycznych interesujące może wydawać się podejście ekologiczne w socjologii: od czasów Spencera i Durkheima wskazywano na postępującą ewolucję społeczeństwa, ujawniającą się w jego stopniowym doskonaleniu i wzroście złożoności, gdy przyrost populacji przyczynia się do współzawodnictwa i podziału pracy. Teoria ekologii organizacji, korzystająca z propozycji teoretycznych Charlesa Darwina, pozwalała na analizę populacji organizacji z punktu widzenia wzajemnej rywalizacji o zasoby przy założeniu, że przetrwają tylko organizacje najlepiej przystosowane do otoczenia. Ekolodzy organizacji prowadzili więc ilościowe analizy demograficzne, interesując się procesami powstawania i upadku organizacji przy wysokim poziomie agregacji¹¹.

Ważną perspektywą badawczą w socjologii był też instytucjonalizm, rozwijany m.in. przez Philipa Selznicka w bezpośrednim powiązaniu z funkcjonalizmem. Postulował on prowadzenie analiz „strukturalno-funkcjonalnych” i patrzeć na organizację przez pryzmat analogii organizmu, poszukującego sposobów adaptacji do otoczenia. Podkreślał jednak szczególne znaczenie relacji organizacji z otoczeniem i podlegania przez nią oddziaływaniu sił

¹⁰ Tamże, s. 238-239.

¹¹ J. H. Turner, *Struktura teorii...*, op.cit., s. 90-94, 104.

pochodzących z otoczenia, które można nazwać instytucjami (w rozumieniu odmiennym od instytucji-organizacji, dotyczącym sił zewnętrznych, takich jak np. regulacje prawne czy tradycje)¹². Na socjologiczne studia nad organizacjami wpływ wywarła perspektywa nowego instytucjonalizmu, stawiającego instytucję społeczną w centrum dociekań. Określenie to obejmuje bardzo szeroką grupę perspektyw w ramach różnych dyscyplin w naukach społecznych. W najogólniejszym rozumieniu to podejście, w którym w centrum zainteresowania są instytucje społeczne jako kontekst działania aktorów społecznych. O ile główną cechą instytucji jest jej zobiektywizowany i zewnętrzny wobec aktorów charakter, a więc i ich trwałość, to badacze odwołujący się do nowego instytucjonalizmu bardzo często analizują problem zmiany instytucjonalnej¹³.

O istnieniu potrzeby sformułowania jednolitej i spójnej koncepcji organizacji postulował amerykański profesor socjologii i ekonomii E. Wight Bakke wyliczył siedem korzyści, których może dostarczyć adekwatna koncepcja organizacji społecznej¹⁴:

1. Uświadomienie badaczom jednego z głównych typów zachowań organizacyjnych, jakie są inne typy zachowań organizacyjnych, jakie są inne typy zachowań będące na tym samym poziomie uogólnienia i należące do tej samej kategorii, jak typ przez nich badany.
2. Dostarczenie pewnej ogólnej konstrukcji obejmującej, w sposób systematyczny główne ogniwa i składniki organizacji społecznej, dostatecznie sprecyzowanej i rozbudowanej, aby możliwe było powiązanie z nią bardziej elementarnych zmiennych oraz teorii dotyczących ich wzajemnych stosunków.
3. Dostarczenie praktykom i naukowcom interesującym się wpływem, jaki zmiana w jednym składniku organizacji wywiera na inne jej składniki, klucza umożliwiającego' przewidywanie dalszych prawdopodobnych reakcji spowodowanych przez ową zmianę.
4. Dostarczenie tym, którzy zajmują się wpływem organizacji na zachowanie jednostki i wpływem zachowania jednostki na organizację, sprawdzianu czy cechy wybrane do reprezentowania organizacji są istotnie reprezentatywne.

¹² Ph. Selznick, *Foundations of the theory of organization*, „American Sociological Review” 1948, nr 1, s. 25–35.

¹³ M. Pawlak, Ł. Srokowski, *Instytucje i organizacje. Przekraczanie paradygmatów w badaniach nad organizacjami* [w:] *Pomiędzy i wewnątrz: Instytucje, organizacje i ich działania*, (red.) M. Pawlak, Ł. Srokowski, IPSiR UW, Warszawa 2014, s. 10.

¹⁴ J. Krężlewski, „*Nauki o organizacji*” a socjologia, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1984, nr 3, s. 258.

5. Dostarczenie osobom, zajmującym się teorią wzajemnego oddziaływania dwóch lub więcej organizacji, modelu struktur organizacyjnych pomocnego przy porównywaniu, przeciwstawieniu lub utożsamieniu elementów wspólnych dla tychże organizacji.
6. Dostarczenie osobom, zajmującym się rozwijaniem matematycznej analizy zachowań organizacyjnych, obszernego zestawienia kategorii i rodzajów danych, z którymi muszą być powiązane ewentualne dane nadające się do przedstawienia i manipulowania w postaci matematycznej.
7. Dostarczenie naukowcom badającym różne rodzaje organizacji oraz praktykom-zarządcom organizacji, powszechnie zrozumiałego, wspólnego ośrodka zainteresowań.

Socjologowie badając zjawiska interdyscyplinarne, analizują je we właściwy dla uprawianej przez siebie nauki. Zakładają, że zdarzenia w świecie ludzkim mają różne poziomy znaczeń. Istotą socjologicznego punktu widzenia jest rozważanie zjawisk organizacyjnych ze społecznego (grupowego) punktu widzenia. Wobec tego można przyjąć, że przedmiotem badań jest każde zjawisko mające naturę społeczną¹⁵.

Od socjologów oczekuje się diagnozy, gdy organizacja funkcjonuje niewłaściwie, zbadania problemu w sposób zdefiniowany przez nich samych i przedstawienia sposobu jego rozwiązania. Socjologiczny punkt widzenia umożliwia analizowanie struktur grupowych, władzy, pełnionych ról, komunikowania się członków organizacji w kontekście takich zachowań organizacji¹⁶.

Początkowo obiektem badań były poszczególne, pojedyncze organizacje jak konkretne przedsiębiorstwo, administracja państwowa, armia, Kościół. Z czasem okazało się, że mimo odmienności poszczególnych organizacji wszystkie mają wiele elementów wspólnych. Zmieniło to perspektywę badawczą, czego konsekwencją było wyodrębnienie się w socjologii subdyscypliny „socjologia organizacji” oraz ukształtowanie się odrębnej dyscypliny „nauka o organizacji”. Bujny rozwój obu datuje się od lat pięćdziesiątych XX wieku¹⁷.

Nauka o organizacji i socjologia organizacji mają dwa źródła historyczne nawiązujące do dwóch tradycji teoretycznych i badawczych. Jednym z nich są zainteresowania nowoczesnym państwem i zasadami jego organizacji. Drugim - teorie zarządzania rozwijane w związku z zainteresowaniem przedsiębiorców

¹⁵ M. J. Dyrda, *Socjologia i psychologia w zarządzaniu organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe MEDIUM, Warszawa 2004, s. 19- 20.

¹⁶ Tamże, s. 20.

¹⁷ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 207.

sprawnym zarządzaniem przedsiębiorstwem produkcyjnym i taką organizacją jego pracy, która prowadzi do uzyskiwania możliwie najlepszych wyników ekonomicznych¹⁸.

W pierwszym nurcie tradycji centralną postacią jest Max Weber. Nie był pierwszym myślicielem, który podjął problematykę administracji państwowej, ale stworzył typ idealny biurokracji, który stał się bodźcem do wielu badań empirycznych i dyskusji teoretycznych¹⁹. Twierdził on, że organizacje stają się coraz bardziej racjonalne czyli podporządkowują swoją działalność instrumentalnej efektywności, dążeniu do uzyskania jak największych rezultatów w możliwie najmniej kosztowny sposób. Ma temu służyć odpowiednie konstruowanie pozycji społecznych i związanych z nimi ról, a także odpowiednie kształtowanie stosunków społecznych między pozycjami²⁰.

W organizacji w znaczeniu socjologicznym akcentuje się przede wszystkim²¹:

celowy, planowy programowy i świadomy charakter instytucji zwanej organizacją wewnętrzną układ, ład, porządek organizacyjny zwany strukturą organizacji, której elementami są pozycje i role grup społecznych wartości normy, zasady, kodeksy regulujące zachowania członków organizacji w procesach wstępowania, uczestnictwa i opuszczania organizacji relatywne wyodrębnienie organizacji jako określonego podsystemu społeczeństwa globalnego z otoczenia zewnętrznego, przejawiające się w identyfikacji członków z organizacją i w oficjalnych granicach między organizacją a otoczeniem.

Podjmując badania nad organizacjami, można opisać je w kategoriach takich zmiennych socjologicznych jak: wyodrębniony z otoczenia system społeczny, sposoby osiągania celów przez zbiorowość, wydzielony system działań, zasady funkcjonowania organizacji czy wynik interakcji z otoczeniem²².

PODSUMOWANIE

Wiedza o organizacji podlega stałej aktualizacji. Dorobek wielu autorów, zarówno teoretyków, jak i praktyków zajmujących się problematyką organizacji powinien dawać wspólny mianownik do zgłębiania tego zagadnienia.

¹⁸ Tamże, s. 207.

¹⁹ Tamże, s. 207.

²⁰ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Warszawa 2007, s. 126.

²¹ E. Maszyk - Musiał, *Spoleczeństwo i organizacje. Socjologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 9-10.

²² Tamże, s. 10.

Aby zrozumieć istotę organizacji zasadne wydaje się wziąć pod uwagę jej charakterystyczne atrybuty i cechy, zarówno te wspólne wszystkim organizacjom, jak też te specyficzne oraz odnieść jej sytuację do warunków, w której przyszło jej realizować swoje cele. Nie jest możliwe poznanie i kompleksowe zdefiniowanie organizacji stosując tradycyjny podział obszarów badawczych według dyscyplin naukowych. Interdyscyplinarność zagadnienia organizacji wymaga współpracy pomiędzy naukowcami prezentującymi różne dziedziny i „szerokiego”, wieloaspektowego spojrzenia. W każdym podejściu do organizacji najważniejsze jest to, że zawsze tworzą ją ludzie, bez ich udziału organizacje nie istniałyby, to ludzie są bowiem ich najważniejszą częścią.

Socjologia organizacji pomocna jest w zrozumieniu reguł życia organizacyjnego, jak też ustanawia porządek orientujący energie ludzką na realizację zaplanowanych zadań społecznych²³. Dorobek tej nauki społecznej wraz z metodami badań oraz otwartość na współpracę naukową z całą pewnością może przyczynić się do rozwoju innych dyscyplin.

BIBLIOGRAFIA

- Adamik A., Matejun M., *Organizacja i jej miejsce w otoczeniu* [w:] *Podstawy zarządzania*, (red.) Zakrzewska-Bielawska A., Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
- Bielski M., *Organizacje: istota, struktury, procesy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997.
- Dyrda M. J., *Socjologia i psychologia w zarządzaniu organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe MEDIUM, Warszawa 2004.
- Krężlewski J., „*Nauki o organizacji*” a socjologia, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1984, nr 3.
- Masłyk - Musiał E., *Spółeczeństwo i organizacje. Socjologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Parsons T., *Suggestions for a sociological approach to the theory of organizations—II*, „Administrative Science Quarterly” 1956, nr 2.

²³ E. Masłyk - Musiał, *Spółeczeństwo...*, op.cit., s. 9-10.

- Pawlak M., Srokowski Ł., *Instytucje i organizacje. Przekraczanie paradygmatów w badaniach nad organizacjami* [w:] *Pomiędzy i wewnątrz: Instytucje, organizacje i ich działania*, (red.) Pawlak M., Srokowski Ł., IPSiR UW, Warszawa 2014.
- Puchalski J., *Podstawy nauki o organizacji*, WSOWL, Warszawa 2008.
- Selznick Ph., *Foundations of the theory of organization*, „American Sociological Review” 1948, nr 1.
- Sterniczuk H., Żandarowski Z., *Socjologiczna teoria organizacji* [w:] *Współczesne teorie organizacji*, (red.) Koźmiński A. K., PWN, Warszawa 1983.
- Sułkowski Ł., *Organizacja jako przedmiot badań nauk o zarządzaniu*, Wydawnictwo San, t. 13, z. 2, Łódź 2012.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Warszawa 2007.
- Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa 2004.

THE CONTRIBUTION OF ORGANIZATIONAL SOCIOLOGY TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF ORGANIZATION

Abstract: In today's world, organizations are a permanent part of human life. The vast majority of activities of members of society take place within or through organizations. They are the space where the social life of various collectivities takes place, in all its aspects, e.g. professional, family, private, public. As the stature of organizations becomes greater and they themselves more complex, the need for a comprehensive approach to them emerges. The very concept of organization is interdisciplinary and lies at the point of interest of many sciences, as it can be considered in structural, strategic, cultural or technological terms. Thus, multiple interpretations and definitions can be found in praxeology as well as in the systemic trend, the school of social relations, the situational or cultural approach. Sociology of organizations with its scientific, comprehensive approach makes an important contribution to understanding the phenomenon of organizations, their structure, dependencies and ways of functioning.

MONIKA STACHOWICZ
WYDZIAŁ PRAWA I NAUK SPOŁECZNYCH,
UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

WYBRANE MIARY STATYSTYCZNE I DEMOGRAFICZNE STOSOWANE W STATYSTYCE PUBLICZNEJ LUDNOŚCI

Streszczenie: Statystyka publiczna to system obejmujący gromadzenie i opracowywanie danych statystycznych oraz ogłaszanie i udostępnianie wyników przeprowadzonych badań. Opierając się na danych statystycznych, w tym danych ludnościowych, korzysta ona z metod badań ilościowych i jakościowych stosowanych w statystyce i demografii. W opracowaniu, po teoretycznym wstępie dotyczącym organizacji, funkcjonowania i zakresu statystyki publicznej w Polsce, przedstawiono najważniejsze miary oraz wskaźniki statystyczne i demograficzne stosowane w statystyce publicznej ludności. Mnogość wskazanych narzędzi pokazuje uniwersalność metod statystycznych, które mogą być stosowane w różnych dziedzinach nauki, oraz ich powiązanie z demografią. Fakt, że wyniki badań prowadzonych przez statystykę publiczną są udostępniane – na zasadzie równoprawności, równoczesności i równorzędności – powoduje, że znajomość tych miar jest konieczna, by poznać i zrozumieć zmiany zachodzące w liczebności i strukturze ludności.

Słowa kluczowe: Demografia, statystyka, ludność, statystyka publiczna.

ORCID: 0000-0003-3684-0354

WPROWADZENIE

Statystyka publiczna to system zbierania, gromadzenia, przechowywania i opracowywania danych statystycznych, a także ogłaszania i udostępniania wyników przeprowadzonych badań¹. Sama jej nazwa oraz fakt,

¹ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej, Dz.U. Nr 88 poz. 439, ze zm., art. 2.

że dotyczy ona danych statystycznych, w tym danych ludnościowych, oznacza ją, że statystyka publiczna korzysta z metod badań ilościowych i jakościowych stosowanych w statystyce i demografii. Obie te nauki także są ze sobą ściśle związane. Statystyka to nauka zajmująca się badaniem prawidłowości występujących w zjawiskach masowych, demografia natomiast zajmuje się badaniem populacji ludzkich, ich stanów, struktury oraz czynników determinujących rozwój ilościowy i jakościowy populacji. Dzięki zastosowaniu w demografii narzędzi statystyki opisowej, zaobserwowane zjawiska, zmiany oraz tendencje, można przedstawić za pomocą konkretnych wskaźników, miar oraz grafiki. Poza oczywistymi związkami ze statystyką, demografia czerpie także podstawy z takich nauk, jak: ekonomia – badając zjawiska gospodarcze, a także administracja – gdy dotyczy statystyki ludności, jej bieżącej ewidencji ludności, czy trendów demograficznych.

Metody statystyczne mają charakter uniwersalny. Niezależnie od dziedziny zastosowania, są wygodnym środkiem opisu i analizy badanych zjawisk, a także umożliwiają prognozowanie ich dalszego rozwoju. Wykorzystywane w statystyce publicznej ludności, dostarczają państwu oraz organom samorządowym cennych informacji potrzebnych w prowadzeniu odpowiedzialnej polityki, mającej na celu zaspokajanie potrzeb społeczeństwa. Znajomości metod statystycznych wymaga też współczesna gospodarka².

Celem opracowania jest wskazanie najważniejszych miar oraz wskaźników statystycznych i demograficznych, stosowanych w statystyce publicznej ludności a także sposobów ich prezentacji i upowszechniania. Zagadnienia teoretyczne podjęte w tekście obejmują kwestie organizacji, funkcjonowania oraz zakresu statystyki publicznej.

STATYSTYKA PUBLICZNA LUDNOŚCI

Jak wspomniano we wstępie, statystyka publiczna to ogół prac związanych ze zbieraniem i opracowywaniem danych statystycznych oraz ich systematycznym i rzetelnym udostępnianiem i rozpowszechnianiem, jako oficjalnych danych statystycznych. Prowadzone badania oraz zgromadzone dane mogą dotyczyć każdej dziedziny życia społecznego i gospodarczego oraz występujących w nich zjawisk, zdarzeń i obiektów, w tym działalności podmiotów gospodarczych oraz życia i sytuacji osób fizycznych. Statystyka pozyskuje potrzebne informacje z publicznych systemów administracji

² A. Malinowski, *Statystyka w administracji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 7-8.

publicznej, niepublicznych systemów informacyjnych oraz rejestrów urzędowych lub bezpośrednio od jednostek objętych badaniem. Badania z udziałem osób fizycznych, z wyłączeniem spisów powszechnych, są prowadzone na zasadzie udziału dobrowolnego, zaś udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, w badaniach dotyczących ich działalności gospodarczej, jest obowiązkowy. Zgromadzone dane, a także wyniki przeprowadzonych na ich podstawie badań i analiz, także w postaci wskaźników, są powszechnie dostępne, na zasadzie równoprawności, równorzędności i równoczesności. Warto zaznaczyć, że dane osobowe zebrane podczas badań statystycznych, jeżeli pozwala na to cel ich przetwarzania, są niezwłocznie pseudonimizowane³.

Statystyka publiczna stanowi niezbędny element w informacyjnym systemie społeczeństwa demokratycznego. Jej istotą jest dostarczanie organom władzy państwowej, administracji publicznej rządowej i samorządowej, sektorowi gospodarczemu i społeczeństwu oficjalnych danych statystycznych dotyczących sytuacji ekonomicznej, demograficznej, społecznej oraz o środowisku naturalnym⁴. Dzięki nim, wspomniane wyżej organy i instytucje mogą podejmować konkretne decyzje dotyczące np. organizacji oświaty, zmian prawnych, polityki społecznej, gospodarki itd.

Badania statystyczne statystyki publicznej prowadzi co do zasady Prezes Głównego Urzędu Statystycznego wraz z podległymi mu jednostkami służb statystyki publicznej. W przypadku, gdy badanie wymaga wiedzy specjalistycznej lub inny organ posiada już potrzebne do tego badania dane, może być ono prowadzone we współpracy z Prezesem GUS lub samodzielnie przez inny wskazany naczelny lub centralny organ administracji państwowej, inną instytucję rządową, Narodowy Bank Polski lub wskazany urząd statystyczny wspólnie z wojewodą albo organem jednostki samorządu terytorialnego⁵.

Jak już wspomniano, gromadzone przez statystykę publiczną dane dotyczą różnych zjawisk i obiektów, w tym działalności podmiotów gospodarczych oraz życia osób fizycznych. Szczegółowe obszary podlegające badaniom zostały ujęte w kilkudziesięciu punktach w ustawie o statystyce publicznej. Wśród nich, na pierwszym miejscu, wskazano ludność, procesy demograficzne

³ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r...., op.cit., art. 2-4, 6, 14, 35d.

⁴ *Biuletyn Informacji Publicznej GUS*, <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/polska-statystyka-publiczna/> (dostęp: 23.09.2023 r.).

⁵ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r...., op.cit., art. 20-27.

i migracje⁶. Służby statystyki publicznej, prowadząc badania dotyczące osób fizycznych w ramach tego obszaru, gromadzą i przetwarzają liczne dane osobowe. Dzięki temu tworzone są bazy demograficzne stanowiące zintegrowane źródło danych statystycznych w zakresie stanu i struktury ludności, ruchu naturalnego oraz migracji wewnętrznych i zewnętrznych. Jeśli chodzi o ruch naturalny, gromadzone są dane dotyczące urodzeń, zgonów, zawieranych małżeństw oraz orzekanych rozwodów i separacji, czyli zjawisk determinujących stan oraz strukturę ludności. Stały dostęp do bazy, która jest systematycznie uzupełniana i aktualizowana, daje możliwość śledzenia zmian w populacji ludności oraz najważniejszych wskaźnikach charakteryzujących sytuację demograficzną w Polsce⁷. Bazy te tworzone są i upowszechniane zarówno w formie cyfrowej, jak np. Bank Danych Lokalnych GUS, jak i tradycyjnej, w postaci cyklicznych publikacji, komunikatów prasowych oraz obwieszczeń Prezesa GUS. Wśród publikacji cyklicznych wymienić można: roczniki statystyczne, w tym np. roczniki demograficzne, oraz informacje i opracowania statystyczne⁸.

Dane osobowe, gromadzone i przetwarzane w ramach obszaru ludność, procesy demograficzne i migracje, to m.in.: data i miejsce urodzenia, płeć, obywatelstwo, seksualność lub orientacja seksualna, narodowość, stan cywilny, data zawarcia i ustania małżeństwa, pozostawanie osób we wspólnym pożyciu, wykształcenie, zawód, rodzaj miejsca pracy lub nauki, adres zamieszkania lub adres miejsca pobytu, kraj poprzedniego zamieszkania i kraj wyjazdu⁹.

⁶ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. ..., op.cit., art. 35b ust. 2 pkt 1. Inne obszary podlegające badaniom to np. : gospodarstwa domowe i rodziny, w tym: sytuacja finansowa i zamożność, wydatki i spożycie ilościowe, warunki mieszkaniowe i wyposażenie gospodarstw domowych, pracujący, bezrobotni i bierni zawodowo, prowadzenie działalności gospodarczej, rolnej i leśnej, dojazdy do pracy, warunki i czas pracy, źródła utrzymania, składki na ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne, świadczenia z ubezpieczeń społecznych, budżet czasu, pomoc społeczna, beneficjenci pomocy społecznej, ubóstwo i wykluczenie społeczne, piecza zastępcza, opieka nad dziećmi i młodzieżą, szkolnictwo wyższe, oświata i wychowanie, uczestnictwo ludności w sporcie, rekreacji, turystyce oraz kulturze, wypoczynek dzieci i młodzieży, zachorowania i leczenie, ruch graniczny osób i pojazdów, kapitał ludzki i społeczny, społeczeństwo informacyjne, bezpieczeństwo, zagrożenie przestępczością, przemoc, udział w korzystaniu ze środowiska i ochronie środowiska.

⁷ *Baza Demografia GUS*, <https://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/StartIntro.aspx> (dostęp: 23.09.2023 r.).

⁸ W. Makać, *Podstawy statystyki i demografii dla studentów administracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 40-43.

⁹ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. ..., op.cit., art. 35b ust. 1.

WYBRANE MIARY STATYSTYCZNE DOTYCZĄCE LUDNOŚCI

Wśród miar statystycznych dotyczących badań ludnościowych wyróżnić można m.in. te, które służą opisowi struktury zbiorowości, jak: miary tendencji centralnej (średnia, mediana), wskaźniki struktury, podobieństwa struktur i natężenia zjawisk oraz miary z zakresu analizy dynamiki: indeksy, przyrosty oraz funkcję trendu.

Miary tendencji centralnej stosowane są do opisu takich zjawisk demograficznych, jak: przeciętne (średnie) trwanie życia czy mediana wieku. Przeciętne trwanie życia prezentowane jest przez GUS w podziale na płeć, zaś tzw. przeciętne dalsze trwanie życia – dodatkowo, osobno dla każdej jednorocznej grupy wiekowej, wraz z prawdopodobieństwem zgonu. Mediana wieku – inaczej wartość środkowa wieku – pokazuje granicę wieku, którą połowa osób w danej zbiorowości już przekroczyła, a druga połowa jeszcze nie osiągnęła.

Powszechnie znane i stosowane wskaźniki struktury pokazują relację liczby wyróżnionych pod jakimś względem jednostek do ogólnej liczebności badanej zbiorowości. Mogą służyć do analizy poziomu bezrobocia lub struktury zatrudnienia według działów gospodarki narodowej, zaś w badaniach ludnościowych – do analizy struktury zbiorowości według: płci, wieku, stanu cywilnego czy grup ekonomicznych. Stosowane mogą być przy prezentacji dowolnych cech, gdzie od wartości bezwzględnych bardziej czytelne jest ich ujęcie procentowe. Chcąc porównać dwie dowolne zbiorowości pod względem struktury tej samej cechy, warto skorzystać ze wskaźnika podobieństwa struktur. Narzędzie to jest także stosowane w sytuacjach, gdy konieczna jest ocena podobieństwa próby dobranej do badania i zbiorowości generalnej. Istotną zaletą wskaźników struktury oraz wskaźników podobieństwa struktur jest to, że mogą być stosowane do opisu cech zarówno ilościowych, jak i jakościowych.

Wskaźniki natężenia zjawisk to np.: liczba przedsiębiorstw czy liczba samochodów w przeliczeniu na pewną wartość stałą, w danym miejscu i czasie. Natężeniem badać można zatem siłę zjawiska, ale także podobieństwa i różnice między badanymi cechami, obserwowanymi w różnych miejscach i czasie. Trudno bowiem porównywać dane gospodarcze, społeczne czy demograficzne w ujęciu bezwzględnym, zawsze powinno się je odnieść do takiej samej podstawy, np. 1000 mieszkańców lub 100 km kw. Porównywać można w ten sposób zjawiska demograficzne, takie jak: urodzenia i zgony (szerzej

w kolejnym punkcie rozdziału) oraz ekonomiczne – stopę bezrobocia lub gęstość zaludnienia¹⁰.

W analizie dynamiki zjawisk ludnościowych, najczęściej stosowanymi wskaźnikami statystycznymi są średni poziom zjawiska w czasie oraz miary dynamiki, prezentujące zmianę wartości zjawiska w dwóch porównywanych okresach lub momentach, w ujęciu bezwzględnym (przyrosty) lub względnym (indeksy). Indeksy są miarami bardziej uniwersalnymi, gdyż ujęcie procentowe pozwala na porównywanie dowolnych zjawisk ilościowych. Interpretując indeksy i przyrosty zawsze należy odnosić je do konkretnego miejsca i czasu. Przy analizie procesów występujących z różnym natężeniem, im krótsze są te okresy, tym lepiej, bowiem może się tak zdarzyć, że indeksy i przyrosty roczne ukryją zmiany zachodzące w trakcie roku. Kolejnym narzędziem stosowanym w analizie dynamiki zjawisk jest funkcja trendu, określająca główną tendencję rozwojową zjawiska – jej kierunek oraz tempo. Funkcja trendu, o ile będzie dobrze dopasowana do danych empirycznych, pozwala na szacowanie wartości badanych zjawisk w przyszłości, zawsze przy założeniu stałości innych czynników mających wpływ na obserwowane zjawisko oraz z uwzględnieniem średniego błędu szacunku. Stosowana w statystyce opisowej liniowa funkcja trendu sprawdza się m.in. w prostych analizach demograficznych dotyczących np. przyrostu naturalnego.

WYBRANE WSKAŹNIKI DEMOGRAFICZNE

Podstawowe narzędzia służące analizie stanu oraz struktury ludności, stosowane w statystyce publicznej, to wspomniane wyżej wskaźniki struktury, pozwalające oceniać i porównywać w czasie strukturę ludności według wieku, płci lub stanu cywilnego, a ponadto wskaźniki: feminizacji i maskulinizacji, płodności i dzietności oraz liczne współczynniki demograficzne: urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego, małżeństw, rozwodów, ruchu wędrownego.

Współczynniki feminizacji i maskulinizacji określają wzajemne relacje między liczbą kobiet i mężczyzn, odpowiednio: średnią liczbę kobiet przypadającą na 100 mężczyzn oraz średnią liczbę mężczyzn przypadającą na 100 kobiet, w danym miejscu i czasie; pokazują zatem strukturę zbiorowości według płci. Współczynniki te zachowują w miarę stałą wartość w dłuższej perspektywie czasowej – patrząc na ostatnie 20 lat, w Polsce na 100 mężczyzn

¹⁰ Cz. Domański, *Parametry opisujące strukturę zbiorowości statystycznych* [w:] *Metody statystyczne. Teoria i zadania*, (red.) Cz. Domański, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001, s. 38-43.

przypada średnio 107 kobiet, aczkolwiek wyraźne różnice występują w zależności od grupy wiekowej (ponieważ chłopców rodzi się więcej niż dziewczynek, w grupach wiekowych do 30-40 roku życia przeważają mężczyźni), czy miejsca zamieszkania (w miastach – 111, na terenach wiejskich – 101)¹¹. Struktura ludności według płci ma bezpośredni wpływ na reprodukcję ludności, bo to ona kształtuje procesy zawierania małżeństw, urodzeń i zgonów. Jej badanie ma zatem istotne znaczenie w analizach demograficznych¹².

Kolejne narzędzia to wskaźniki płodności i dzietności, pomocne przy analizie tempa reprodukcji ludności, a także bardziej złożone współczynniki: reprodukcji brutto i netto. Przez pojęcie płodności należy rozumieć natężenie urodzeń w badanej populacji kobiet będących w wieku rozrodczym. Ponieważ należy zastosować tu pewien okres umowny, w polskiej praktyce statystycznej przyjęto, że populacja ta obejmuje kobiety w wieku od 15 do 49 lat. Wskaźnik płodności pokaże zatem liczbę urodzeń przypadających na 1000 kobiet w wieku rozrodczym, w danym miejscu i czasie. W celu szczegółowej analizy płodności kobiet, badać można także urodzenia w konkretnych grupach kobiet, np. w podziale na grupy pięcioletnie lub oddzielnie dla poszczególnych roczników wieku rozrodczego kobiet (będą to tzw. częściowe współczynniki płodności)¹³.

Na podstawie informacji o częściowych współczynnikach płodności kobiet, budowany jest współczynnik dzietności. Oznacza on potencjalną liczbę dzieci, które urodziłaby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego, przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku, tzn. przy przyjęciu częściowych współczynników płodności z tego okresu za niezmiennie¹⁴. Miara ta pozwala ocenić, czy w danej populacji występuje prosta zastępowalność pokoleń, która – utrzymana w dłuższej perspektywie czasowej – oznaczałaby osiągnięcie stabilnej struktury ludności z punktu widzenia wieku. Występuje ona wówczas, gdy rodzice wydają na świat liczbę dzieci, która w danych warunkach umieralności wystarcza do pełnego ich zastąpienia. Współcześnie, gdy umieralność noworodków jest bardzo niska, przeciętna liczba potomstwa potrzebnego do zastąpienia rodziców wynosi nieco mniej niż 2,1. Uwzględnia

¹¹ *Rocznik demograficzny*, GUS, Warszawa 2022, s. 78-79.

¹² J. Z. Holzer, *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 130-131.

¹³ *Ibidem*, s. 182-183.

¹⁴ *Słownik pojęć GUS*, https://stat.gov.pl/metainformacje/sownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/1_21,dziedzina.html (dostęp: 13.09.2023 r.).

on zastąpienie matki i ojca oraz to, że część osób nie podejmie się rodzicielstwa lub nie dożyje okresu prokreacji¹⁵.

W podobny sposób budowany jest wskaźnik reprodukcji brutto, jednak w nim uwzględnia się wyłącznie liczbę urodzonych córek (urodzeń płci żeńskiej) oraz wskaźnik reprodukcji netto, który z kolei w liczbie urodzonych córek nie uwzględnia tych, które – jak wynika z aktualnych tablic trwania życia – nie dożyją do wieku swoich matek. Dzięki takiej metodologii, współczynnik wyraża stopień zastępowania pokoleń matek przez córki¹⁶. Jeżeli współczynnik ten wynosi ponad jeden, to przy płodności i umieralności kobiet utrzymujących się w przyszłości na poziomie z okresu badawczego, liczba ludności będzie wzrastała¹⁷.

W Polsce wskaźniki płodności, dzietności i reprodukcji od lat wykazują tendencję malejącą. W 2021 r. wskaźnik płodności wyniósł 38 (w 1980 r. był dwukrotnie wyższy), wskaźnik dzietności – 1,33 (w 1980 r. 2,33), zaś wskaźniki reprodukcji brutto i netto – odpowiednio 0,65 i 0,64 (jeszcze w roku 1990 oba wynosiły prawie 1,0). Nie można zatem mówić o zastępowalności pokoleń i możliwości rozwoju populacji w Polsce. Maksymalną liczbę ludności po II wojnie światowej Polska osiągnęła w roku 2011 – 38538 tys. osób, zaś dane za rok 2021 wskazały po raz pierwszy od lat 90. XX w. wartość poniżej 38 mln¹⁸. O malejącej liczbie mieszkańców Polski informuje także ujemna (od 2013 r.) wartość wskaźnika przyrostu naturalnego (tab. 1).

Ostatnią omawianą grupą miar są współczynniki demograficzne, pokazujące natężenie zjawisk demograficznych w danej jednostce czasu, na danym obszarze. Pozwalają one na ocenę takich zjawisk, jak: urodzenia, zgony – w tym zgony niemowląt – zawierane małżeństwa i orzekane rozwody. Wielkości te są zmienne, gdyż są ściśle powiązane z liczbą ludności zamieszkującej badany obszar. Ogólny schemat budowy współczynników (oprócz zgonów niemowląt i dynamiki demograficznej) to: liczba zdarzeń demograficznych w danym okresie, zwykle w jednym roku, do średniej liczby ludności w tym okresie. Aby wyniki były czytelne i proste w interpretacji, mnoży się je razy 1000. W tabeli 1 przedstawiono formuły niezbędne do obliczenia podstawowych współczynników demograficznych, w tym przyrostu naturalnego

¹⁵ P. Szukalski, *Czy w Polsce nastąpi powrót do prostej zastępowalności pokoleń?*, <https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/4160/Zast%C4%99powalno%C5%9B%C4%87%20pokole%C5%84.pdf?sequence=1> (dostęp: 13.09.2023 r.).

¹⁶ Słownik pojęć GUS, op.cit.

¹⁷ J. Z. Holzer, *Demografia...*, op.cit., s. 259-260.

¹⁸ *Rocznik demograficzny*, op.cit., s. 287.

i dynamiki demograficznej, opartych na liczbie urodzeń i zgonów, a także ich wartość dla Polski w 2021 r.

Tabela 1. Podstawowe współczynniki demograficzne oraz ich wartości dla Polski w 2021 r., w ‰

Współczynnik	Wzór	Oznaczenia	Polska, 2021	
			w ‰	interpretacja
Małżeństw	$W_M = \frac{M_t}{L_t} \cdot 1000$	M_t – liczba zawartych małżeństw w okresie t – średnia liczba ludności w okresie t	4,4	W Polsce w 2021 r. na każde 1000 osób przypadło średnio 4,4 nowo zawartych małżeństw.
Rozwodów	$W_R = \frac{R_t}{L_t} \cdot 1000$	R_t – liczba orzeczonych rozwodów w okresie t	1,6	W Polsce w 2021 r. na każde 1000 osób przypadło średnio 1,6 rozwodów.
Urodzeń	$W_U = \frac{U_t}{L_t} \cdot 1000$	U_t – liczba urodzeń żywych w okresie t	8,7	W Polsce w 2021 r. na każde 1000 osób przypadło średnio 8,7 urodzeń żywych.
Zgonów	$W_Z = \frac{Z_t}{L_t} \cdot 1000$	Z_t – liczba zgonów w okresie t	13,7	W Polsce w 2021 r. na każde 1000 osób przypadło średnio 13,7 zgonów.
Zgonów niemowląt	$W_{Zn} = \frac{Z_{nt}}{U_t} \cdot 1000$	Z_{nt} – liczba zgonów niemowląt w okresie t	3,9	W Polsce w 2021 r. na każde 1000 urodzeń żywych przypadło 3,9 zgonów niemowląt.
Przyrostu naturalnego	$W_{PN} = \frac{U_t - Z_t}{L_t} \cdot 1000$	$U_t - Z_t = P_N$	-5,0	W Polsce w 2021 r. na każde 1000 osób ubyło 5 (o 5 osób więcej zmarło niż się urodziło).
Dynamiki demograficznej	$W_{DD} = \frac{U_t}{Z_t}$	-	0,638	W Polsce w 2021 r. na każde 1000 zgonów przypadło 638 urodzeń żywych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik demograficzny*, GUS, Warszawa 2022, s. 26-27.

W bazie danych demograficznych GUS znaleźć można jeszcze wiele innych wskaźników, opisujących stan, strukturę i ruchy ludności, jak np. indeks starości, współczynnik obciążenia demograficznego czy salda migracji.

Trzeba mieć zatem świadomość, że przedstawiony w niniejszym opracowaniu katalog miar stosowanych w statystyce publicznej ludności nie jest pełny.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przedstawionego przeglądu miar statystycznych i demograficznych, a także danych dotyczących stanu i struktury ludności w Polsce, można sformułować kilka ogólnych wniosków:

1. Statystyka publiczna ludności jest systemem obszernym i wartościowym, niezbędnym dla osób i instytucji zainteresowanych zjawiskami i sytuacją demograficzną danego obszaru.
2. Statystyka publiczna ludności czerpie narzędzia i metody zarówno ze statystyki opisowej, jak i demografii, zaś poprawna interpretacja wyników wymaga także wiedzy z zakresu przygotowywania i przeprowadzania badań statystycznych oraz sposobów grupowania i prezentacji danych.
3. Prezentacja danych ludnościowych w powszechnie dostępnych źródłach internetowych i cyklicznych publikacjach GUS pozwala na równoprawny dostęp do nich wszystkim odbiorcom.
4. Sytuacja demograficzna Polski jest zła, najtrudniejsza od czasu zakończenia II wojny światowej, w zasadzie bez perspektywy znaczącej poprawy w najbliższych latach. Analizując dane dotyczące liczby ludności w naszym kraju od 1946 r., pierwszy ujemny przyrost naturalny odnotowano dopiero w latach 2002-2005 i później – od 2013, przy czym z roku na rok jest on coraz wyższy. Niski poziom dzietności to brak zastępowalności pokoleń, a malejące wskaźniki płodności oznaczają, że liczba urodzeń spadać będzie jeszcze szybciej. Polskie społeczeństwo się starzeje. Rośnie udział osób w wieku poprodukcyjnym kosztem udziału osób młodych, wydłuża się także średnia trwania życia. W wiek emerytalny wchodzi teraz osoby urodzone w czasie wyżu demograficznego lat 50. i 60. XX w. Duża liczba urodzonych w tamtym czasie dała efekt drugiego wyżu zarejestrowanego w latach 70 i 80., gdy w Polsce rodziło się rocznie nawet 700 tys. dzieci. Niestety, to pokolenie nie dało już kolejnego znaczącego wzrostu urodzeń – od 1993 roku liczba urodzeń nie przekroczyła 420 tys., a w 2021 r. wyniosła zaledwie 331 tys. Z uwagi na sytuację społeczno-ekonomiczną w kraju, w tym np. brak poczucia

stabilności na rynku pracy, niepewność gospodarczą, zmienność prawa, rosnące koszty utrzymania, zmianę stylu życia i modelu rodziny, odwrócenie obecnych trendów wydaje się być niemożliwe.

BIBLIOGRAFIA

- Baza Demografia GUS*, <https://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/StarIntro.aspx>.
- Biuletyn Informacji Publicznej GUS*, <https://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/polska-statystyka-publiczna/> (dostęp: 23.09.2023 r.).
- Domański Cz., *Parametry opisujące strukturę zbiorowości statystycznych* [w:] Domański Cz. (red.) *Metody statystyczne. Teoria i zadania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.
- Europejski Monitor onshoringu, 2023.
- Holzer J. Z., *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.
- Makać W., *Podstawy statystyki i demografii dla studentów administracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999.
- Malinowski A., *Statystyka w administracji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Rocznik demograficzny*, GUS, Warszawa 2022.
- Słownik pojęć GUS*, https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/1_21,dziedzina.html (dostęp: 23.09.2023 r.).
- Szukalski P., *Czy w Polsce nastąpi powrót do prostej zastępowalności pokoleń?* <https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/4160/Zast%C4%99powalno%C5%9B%C4%87%20pokole%C5%84.pdf?sequence=1> (dostęp: 23.09.2023 r.).
- Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej, Dz.U. Nr 88 poz. 439, ze zm.

SELECTED STATISTICAL AND DEMOGRAPHIC MEASURES USED IN OFFICIAL POPULATION STATISTICS

Summary: Official statistics is a system that involves the collection and compilation of statistical data and the publication and sharing of the results of surveys carried out. Based on statistical data, including population data, it uses quantitative and qualitative research methods used in statistics and demography. The study, after a theoretical introduction to the organization, functioning and scope of official statistics in Poland, presents the most important statistical and demographic measures and indicators used in public statistics of the population. The multitude of indicated tools shows the universality of statistical methods that can be used in various fields of science and their connection with demography. The fact that the results of research conducted by official statistics are made available – on the basis of equality, simultaneity and equivalence – makes knowledge of these measures necessary to know and understand changes in the size and structure of the population.

Keywords: Demography, statistics, population, official statistics.

TOMASZ SZPIKOWSKI, TOMASZ STASIŃSKI
UNIwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

KRYTERIA WYBORU UKŁADÓW WSPÓŁPRACY SIECIOWEJ W BRANŻY AUTOMOTIVE – BADANIA METODĄ STUDIUM PRZYPADKU

Streszczenie: Wybór partnerów do wspólnych projektów to wyzwanie, przed którym stają organizacje, zanim będą mogły czerpać korzyści ze współpracy. Pomimo wielu dotychczasowych badań w obszarze kryteriów doboru partnerów do sieci, znaczny procent projektów we współpracy między podmiotami nie kończy się sukcesem. Stąd sformułowany problem badawczy – brak aktualnego zestawu kryteriów wyboru układów współpracy sieciowej w branży motoryzacyjnej. Na drodze do wyjaśnienia postawionego problemu, opracowano szereg hipotez badawczych. Aby je zweryfikować, skorzystano z metody jakościowej – wielokrotnych studiów przypadku. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie założeń, przebiegu oraz rezultatów badań naukowych. W rezultacie wykazano, że nie ma uniwersalnego zestawu kryteriów dla przedsiębiorstw pełniących różne funkcje (OEM, dostawca, R&D) w różnych układach współpracy. Niemniej jednak, zidentyfikować można kilka wspólnych czynników, tj. rola zaufania, czy wysoka tolerancja dla popełniania błędów.

Słowa kluczowe: Współpraca sieciowa, układ współpracy, kryteria doboru do sieci, motoryzacja, studium przypadku.

WSTĘP

W drugiej dekadzie XXI w, dotychczasowy model organizacji oparty na integracji pionowej wraz ze zintegrowanymi procesami wewnętrznymi, posiadanymi zasobami stopniowo zamieniano na procesy tworzące ją w oparciu

o współpracę z innymi podmiotami w różnej formie¹. W ten sposób zaczęto tworzyć multi-struktury i multi-sieci oparte na strategii nieustannej eksploracji rozszerzającego się zestawu komplementarnych rynków, których uczestnicy ciągle dostosowują technologie do nowych zastosowań². Najczęściej w literaturze dotyczącej tego zakresu wspomina się o outsourcingu, aliansach, franczyzach, klastrach i łańcuchach wartości. W przypadku przemysłu motoryzacyjnego poziom skomplikowania i zależności podmiotów w sieciach bywa bardzo duży i oparty na wielu partnerach³.

Co więcej, w przemyśle tym obserwuje się wzrost konkurencyjności we współpracy sieciowej ze względu na digitalizację i transformację w kierunku Industry 4.0. Digitalizacja bowiem pozwoliła osiągać benefity dla wszystkich graczy rozumiejących potrzebę współpracy w sieci w oparciu o nowe technologie cyfrowe⁴. Digitalizacja stała się zatem *modus operandi* wymuszającym i zmieniającym konkurencję w kooperację i współpracę przy uwzględnieniu wartości społecznych i technologii⁵. Powstawały różnorakie formy kooperacji, takie jak: alianse strategiczne, Franczyzy, Joint venture, umowy o współpracy w marketingu i handlu, centra R&D relacje kupujący-sprzedający, obsługa klientów⁶.

Niemniej jednak, wybór partnerów do wspólnych projektów to główne wyzwanie, przed którym stają organizacje, zanim będą mogły czerpać korzyści ze współpracy⁷. Selekcja optymalnego partnera wymaga odpowiedniego zaplanowania i uważnego rozważenia szeregu kryteriów, aby końcowy wynik

¹ C. Baldwin, E. Hippel, *Modeling a Paradigm Shift: From Producer Innovation to User and Open Collaborative Innovation*, "Organization Science" 2010, nr 22; A. Bøllingtoft, L. Donaldson, G. Huber, D. Håkansson, Snow C., *Collaborative Communities of Firms: Purpose, Process, and Design*, t. 9, 2012; H. W. Chesbrough, *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*, t. 7, Harvard Business Review Press, Boston 2006; Ø. D. Fjeldstad, C. C. Snow, R. E. Miles, C. Lettl, *The architecture of collaboration*, "Strategic Management Journal" 2012, nr 6; C. Snow, *Organizing in the Age of Competition, Cooperation, and Collaboration*, "Journal of Leadership & Organizational Studies" 2015, nr 22.

² R. Miles, G. Miles, C. Snow, K. Blomqvist, H. Rocha, *The I-Form Organization*, "California management review" 2009, nr 51.

³ C. Obadia, *Cross-border interfirm cooperation: The influence of the performance context*, "International Marketing Review" 2008, nr 6.

⁴ D. Tilson, K. Lyytinen, C. Sørensen, *Digital Infrastructures: The Missing IS Research Agenda*, "Information Systems Research" 2010, nr 21; Y. Yoo, O. Henfridsson, K. Lyytinen, *The New Organizing Logic of Digital Innovation: An Agenda for Information Systems Research*, "Information Systems Research" 2010, nr 21.

⁵ C. Snow, *Organizing in the...*, op.cit.

⁶ R. Gulati, N. Nohria, A. Zaheer, *Strategic Networks*, "Strategic Management Journal" 2000, nr 3; A. Zaheer, R. Gozubuyuk, H. Milanov, *It's the Connections: The Network Perspective in Interorganizational Research*, "Academy of Management Perspectives" 2010, nr 24.

⁷ N. A. Che Mat, Y. Cheung, H. Scheepers, *Partner Selection: Criteria for Successful Collaborative Network*, 20th Australasian Conference on Information Systems, Melbourne 2009.

współpracy był satysfakcjonujący dla wszystkich zaangażowanych stron i osiągnął oczekiwane rezultaty. Pomimo wielu dotychczasowych badań w obszarze tych kryteriów, znaczny procent projektów we współpracy między podmiotami nie kończy się sukcesem⁸. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy może być brak jasnych kryteriów wyboru układów współpracy sieciowej, jako że wybór odpowiednich partnerów jest kluczowy do wykorzystania owocnej okazji rynkowej⁹.

Stąd sformułowany problem badawczy – brak aktualnego zestawu kryteriów wyboru układów współpracy sieciowej w branży motoryzacyjnej.

Na drodze do wyjaśnienia postawionego problemu badawczego, opracowano szereg hipotez badawczych:

- Hipoteza nr 1 - Współpraca z dostawcami wpływa na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych,
- Hipoteza nr 2 - Współpraca z dostawcami nie wpływa na zwiększenie wskaźników pozafinansowych (dywersyfikacja ryzyk, transfer wiedzy i technologii, innowacje),
- Hipoteza nr 3 - Współpraca w ramach działu R&D wpływa na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych,
- Hipoteza nr 4 - Współpraca w ramach działu R&D wpływa na zwiększenie wskaźników poza finansowych,
- Hipoteza nr 5 - Współpraca w klastrach i stowarzyszeniach nie ma wpływu na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych,
- Hipoteza nr 6 - Współpraca w klastrach i stowarzyszeniach nie ma wpływu na zwiększenie wskaźników poza finansowych,
- Hipoteza nr 7 - Współpraca w obszarze aliansu strategicznego wpływa na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych,
- Hipoteza nr 8 - Współpraca w obszarze aliansu strategicznego nie wpływa na zwiększenie wskaźników poza finansowych.

Celem niniejszego opracowania jest zatem przedstawienie założeń, przebiegu oraz rezultatów badań naukowych, służących weryfikacji powyższych hipotez badawczych, a tym samym uzyskując porównanie motywów

⁸ N. A. Che Mat, Y. P. Cheung, H. Scheepers, *Selecting partners for collaborative networks: Mixed methods approach* [w:] *Proceedings of the 12th International Conference on Enterprise Information Systems (ICEIS 2010)*, J. Filipe, J. Cordeiro (red.), Vol. 4, Scitepress, Setubal Portugal 2010.

⁹ M. T. Dacin, M. A. Hitt, E. Levitas, *Selecting partners for successful international alliances: Examination of U.S. and Korean firms*, "Journal of World Business" 1997, nr 1.

zastosowania współpracy sieciowej w wybranych przedsiębiorstwach branży motoryzacyjnej.

METODYKA BADAWCZA

Na drodze do weryfikacji powyższych hipotez w kontekście kryteriów wyboru układów współpracy, zdecydowano się na wykorzystanie metod jakościowych. Podążając za P. Wójcik, to właśnie metody jakościowe są optymalne do rozwiązania problemów eksploracyjnych lub wyjaśniających¹⁰.

Jedną z metod jakościowych stosowanych w badaniach naukowych jest studium przypadku. Jest ona powszechnie stosowana “w różnych sytuacjach, aby uzyskać wiedzę o jednostkach, grupach, organizacjach, zjawiskach społecznych, politycznych itp.”¹¹.

W przeprowadzonych badaniach podjęto decyzję o zastosowaniu wielokrotnych studiów przypadku, a nie pojedynczego studium przypadku. Zaletą z zastosowania tego podejścia jest to, że wnioski płynące z analizy wielu przypadków są uważane za bardziej przekonujące, zaś sam przebieg badania posiada solidniejsze podstawy (Herriott & Firestone, 1983). W tym miejscu warto jednak mieć na uwadze, że wykorzystując w badaniach więcej niż jeden przypadek, każdy z nich “musi być starannie dobrany, aby (a) zapowiadał podobne wyniki (replikacja literalna) lub (b) zapowiadał odmienne wyniki, lecz z przewidywanych przyczyn (replikacja teoretyczna).”¹²

W ramach tychże badań skorzystano z replikacji teoretycznej, dokonując wyboru po jednym przypadku dla jednego typu organizacji (OEM, dostawca, R&D).

PRZEBIEG BADANIA

Aby osiągnąć zamierzone cele, zbudowano kwestionariusz do badań metodą studium przypadku, składający się z 3 głównych części:

- Część 1:
 - o Cel : wprowadzenie oraz weryfikacja 8 sformułowanych hipotez
 - o Przebieg:
 1. Metryka respondenta

¹⁰ P. Wójcik, *Znaczenie studium przypadku jako metody badawczej w naukach o zarządzaniu*, „E-mentor” 2013, nr 1.

¹¹ R. K. Yin, *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

¹² Ibidem.

2. Omówienie celów badania studium przypadków
3. Omówienie hipotez
4. Weryfikacja hipotez poprzez ocenę w skali Likerta

Chcąc w tej części badania umożliwić uczestnikom ocenę prawdziwości przedstawionych hipotez, konieczne było zdefiniowanie skali pomiarowej. Zdecydowano się na wykorzystanie skali Likerta. Ten typ skali, oprócz skali Stapela, Thurstone'a, jest stosowany najczęściej w pomiarze złożonych zjawisk społeczno-ekonomicznych¹³. W przedstawionych w artykule badaniach wykorzystano 5-stopniową skalę. Za niewystarczającą bowiem uznaje się skalę opartą na 2 lub 3 wartościach¹⁴. Zaś „zwiększenie rozpiętości skali z 3 do 9 czy nawet 11 punktów ma także negatywne skutki”¹⁵.

Tabela 1. Skala Likerta zastosowana w badaniach.

1	2	3	4	5
Zdecydowanie nie	Raczej nie	Raczej tak	Zdecydowanie tak	Nie wiem, nie mam zdania

Źródło: Opracowanie własne.

- Część 2:
 - o Cel - pogłębienie wiedzy związanej z układami współpracy i wskaźnikami biznesowymi w odniesieniu do wybranych organizacji z branży motoryzacyjnej
 - o Przebieg – uzyskanie odpowiedzi na poniższe pytania badawcze:
 5. Czy i jak prowadzicie ewaluację wskaźników finansowych i poza finansowych w kontekście współpracy sieciowej?
 6. Czy Twoim zdaniem te poszczególne czynniki decydują o inicjacji współpracy w sieci?
 - koszty operacyjne
 - zwiększenie rentowności
 - wyższą wycenę rynkową
 - efektywność produkcji
 - zwiększenie wolumenu produkcji

¹³ P. Tarka, *Własności 5- i 7-stopniowej skali Likerta w kontekście normalizacji zmiennych metodą Kaufmana i Rousseauwa*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2015.

¹⁴ E. P. Cox, *The Optimal Number of Response Alternatives for a Scale: A Review*, "Journal of Marketing Research" 1980, nr 4.

¹⁵ P. Tarka, *Własności 5- i...*, op.cit.

- transfer wiedzy i technologii
 - pozyskanie innowacyjnych rozwiązań i technologii
 - przyspieszenie procesu rozwoju
 - dywersyfikację ryzyka
 - udział w rynku
7. Czy robicie analizę ryzyka przed rozpoczęciem współpracy?
8. Która z 4 wymienionych form współpracy sieciowej z punktu widzenia firmy jest najistotniejsza?
- Część 3
 - o Cel – pogłębienie wiedzy na temat holistycznych aspektów współpracy z partnerami zewnętrznymi
 - o Przebieg – uzyskanie odpowiedzi na poniższe pytania badawcze:
 9. Kto decyduje u Was o wdrożeniu ww. sieci współpracy – na jakim poziomie następuje decyzja? Jakie działy w tym uczestniczą?
 10. Jak długo trwa proces od decyzji do wdrożenia?
 11. Czy istnieje jakiegokolwiek ograniczenie co do współpracy sieciowej z zewnętrznym podmiotem? Dlaczego takie może wystąpić?
 12. Czy uważasz, że współpraca sieciowa to część strategii rozwoju twojej firmy przyszłości?
 13. Czy kiedykolwiek współpraca sieciowa przyniosła negatywne efekty?
 14. Czy porażka w podjęciu współpracy z podmiotem zewnętrznym jest częścią procesu doskonalenia/rozwoju?
 15. Czy Twoim zdaniem zaufanie w tworzeniu sieci współpracy jest istotne?

Przed rozpoczęciem badań, na etapie projektu badania, dokonano oceny jego jakości wykorzystując testy, które stosuje się powszechnie do oceny jakości wszelkich badań empirycznych w naukach społecznych, między innymi:

- Trafność konstrukcyjna – przez skorzystanie w trakcie badań z różnych źródeł danych, przegląd szkicu raportu przez informatorów,
- Rzetelność – przez zastosowanie protokołu studium przypadku¹⁶.

¹⁶ R. K. Yin, *Studium przypadku...*, op.cit.

CHARAKTERYSTYKA I KONTEKST PRZYPADKÓW

Badanie metodą studium przypadku przeprowadzono z przedstawicielami trzech firm, z których każda funkcjonuje w układach współpracy w odmiennej roli:

1. Producent samochodów (OEM) - Volkswagen Poznań – to największa fabryka samochodów dostawczych w Polsce. Niemiecki koncern zatrudnia tam około 10 tysięcy pracowników w 3 lokalizacjach (Poznań, Września, Swarzędz). Od 20 lat w Poznaniu produkowany jest model VW Caddy, aktualnie 5 generacji. W zakładzie w Antoninku produkowany jest również VW Transporter T6.1. We Wrześni zaś wersje modelu VW Crafter ora MAN TGE w tym pojazdy elektryczne. Poznańska odlewnia, dostarcza komponenty aluminiowe do fabryk koncernu VW na całym świecie. Firma korzysta z wielu układów współpracy w sieci, współpracując z ponad 100 podmiotami na rynku. W badaniu przeprowadzono wywiad z szefem produkcji jednej z lokalizacji, odpowiedzialnym za współpracę z podmiotami zewnętrznymi.
2. Dostawca komponentów - Bridgestone – to bezpośredni dostawca (Tier 1) komponentów dla firm typu OEM w branży motoryzacyjnej. Firma ta specjalizuje się w dostawie opon - w fabryce Bridgestone Poznań wytwarzanych jest ich ponad 500 rodzajów, w ilości codziennie ponad 30 tysięcy opon, w tym również na rynek premium. Firma ta tworzy również rozwiązania w zakresie mobilności. Ze względu na swoją pozycję w sieci współpracy, przedsiębiorstwo m.in. w formie serwisu, jest w ścisłej współpracy z producentami samochodów (OEM). W badaniu przeprowadzono wywiad z osobą z najwyższego kierownictwa Bridgestone Polska.
3. Badania i rozwój (R&D) - IAV GmbH – po rozpoczęciu działalności jako spółka wydzielona z Politechniki Berlińskiej, dziś IAV jest jedną z największych firm inżynierskich na świecie. Mając swoją siedzibę w Berlinie, przedsiębiorstwo zajmuje się w 100% usługami R&D dla branży motoryzacyjnej, m.in. w obszarze IT, sprzętu i oprogramowania, oraz innowacyjnych produktów dla samochodów przyszłości. Zatrudniając ponad

7600 pracowników oraz współpracując w licznych układach sieciowych, firma udziela wsparcia swoim klientom w realizacji ich projektów, od koncepcji po uruchomienie produkcji (SOP). W badaniu przeprowadzono wywiad z osobą z najwyższego kierownictwa spółki IAV GmbH.

Na etapie gromadzenia danych w badaniach skorzystano z wywiadów jako źródła danych o firmach, Powodem wybrania akurat tych firm do badań metodą studium przypadku jest chęć zbadania i rozróżnienia układów współpracy w zależności od funkcji danej organizacji w branży motoryzacyjnej i jej miejsca w procesie powstawania samochodu. Umożliwi to ukazanie czynników, które decydują o wyborze danych układów współpracy i ich priorytetyzacji, z uwzględnieniem procesu podejmowania decyzji przez managerów wyższego szczebla przy tworzeniu danych układów współpracy. Dodatkowym, pozwoli to również na zbadanie innych czynników związanych układami współpracy (m.in. zaufanie, błędy, wyciąganie wniosków, proces podejmowania decyzji) w wybranych organizacjach oraz porównanie uzyskanych wyników.

ANALIZA DANYCH I WYNIKI

Ważnym zagadnieniem podczas przygotowywania procesu badawczego jest dobór strategii analizy danych, a tym samym technik analitycznych. Odpowiednie stosowanie technik ma na celu głównie pomoc w wyeliminowaniu problemów związanych z trafnością zewnętrzną i wewnętrzną w realizowanym projekcie studium przypadku. W badaniach tych skorzystano z syntezy przekrojowej – techniki powszechnie stosowanej w wielokrotnych studiach przypadku. Polega ona na grupowaniu wyników z serii pojedynczych badań. Aby to osiągnąć, utworzono tabelę tekstową zawierającą dane z poszczególnych przypadków:

Część 1 - Hipotezy badawcze

Tabela 2. Tabela przekrojowa z rezultatami 1. części badań

Hipoteza	Treść	OEM	Dostawca	R&D
1	Współpraca z dostawcami wpływa na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych	3	4	4
2	Współpraca z dostawcami nie wpływa na zwiększenie wskaźników pozafinansowych (dywersyfikacja ryzyk, transfer wiedzy i technologii, innowacje)	1	1	1

3	Współpraca w ramach działu R&D wpływa na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych	4	4	1
4	Współpraca w ramach działu R&D wpływa na zwiększenie wskaźników poza finansowych	4	4	4
5	Współpraca w klastrach i stowarzyszeniach nie ma wpływu na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych	5	1	1
6	Współpraca w klastrach i stowarzyszeniach nie ma wpływu na zwiększenie wskaźników poza finansowych	1	1	4
7	Współpraca w obszarze aliansu strategicznego wpływa na zwiększenie wskaźników bezpośrednio finansowych	4	4	1
8	Współpraca w obszarze aliansu strategicznego nie wpływa na zwiększenie wskaźników poza finansowych	1	1	4

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując dane w Tabeli 1. zauważyć można, że:

- OEM i dostawca udzielają dokładnie tych samych odpowiedzi w 6 na 8 hipotez (75%). W pozostałych dwóch hipotezach albo mają podobną opinię (ocena 3/4 na skali Likerta), bądź jedna ze stron udzieliła odpowiedzi "nie wiem, nie mam zdania"
- w 4 na 8 hipotez (50%) R&D udziela skrajnie odmiennych odpowiedzi niż OEM i dostawca. Powody takiego stanu rzeczy mogą być różne, m.in.:
 - o Badana firma R&D posiada zaplecze badawczo-rozwojowe wewnątrz własnej organizacji, stąd w pewnych obszarach osiąga niższe koszty rozwoju nowych produktów przy braku współpracy z innymi podmiotami R&D na rynku,
 - o Badana firma R&D posiada negatywne doświadczenia we współpracy z innymi podmiotami w ramach aliansu strategicznego,
 - o Badana firma R&D posiada wiedzę (know-how), którym nie chcą się dzielić z innymi podmiotami na rynku.

Część 2 - pogłębienie wiedzy związanej z układami współpracy i wskaźnikami biznesowymi w odniesieniu do wybranych organizacji z branży motoryzacyjnej

Tabela 3. Tabela przekrojowa z rezultatami 2. części badań.

Pytanie	Treść	OEM	Dostawca	R&D
1	Czy i jak prowadzicie ewaluację wskaźników finansowych i poza finansowych w kontekście współpracy sieciowej?	My w obszarze produkcji nie prowadzimy. Wskaźniki te prowadzone są dział jakości	Na bieżąco oceniamy nasze wskaźniki finansowe, w przypadku wskaźników pozafinansowych nie prowadzimy takiej bezpośredniej ewaluacji	Obecnie nie prowadzimy takiej ewaluacji, lecz ją planujemy
2	Czy Twoim zdaniem te poszczególne czynniki decydują o inicjacji współpracy w sieci? - koszty operacyjne, - zwiększenie rentowności, - wyższą wycenę rynkową, - efektywność produkcji, - zwiększenie wolumenu produkcji, - transfer wiedzy i technologii, - pozyskanie innowacyjnych rozwiązań i technologii - przyspieszenie procesu rozwoju, - dywersyfikację ryzyka, - udział w rynku.	- zwiększenie wolumenu produkcji dywersyfikacja ryzyka, -Nzwiększenie rentowności.	- redukcja kosztów operacyjnych, - zwiększenie rentowności, - przyspieszenie procesu rozwoju.	- pozyskanie innowacyjnych rozwiązań i technologii, - transfer wiedzy i technologii, - udział w rynku.
3	Czy robicie analizę ryzyka przed rozpoczęciem współpracy?	Tak	Tak	Tak
4	Która z 4 wymienionych form współpracy sieciowej z punktu widzenia firmy jest najistotniejsza?	(Decyzja nie jest w obszarze kompetencji badanego menedżera)	Współpraca strategiczna	Współpraca R&D

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując dane w Tabeli 2. zauważyć można, że:

- Występują różnice w podejściu firm do ewaluacji wskaźników finansowych i pozafinansowych w kontekście współpracy sieciowej,
- 'Zwiększenie rentowności' jest uznawane przez OEM i dostawcę jako kluczowy czynnik decydujący o inicjacji współpracy w sieci. Czynnik ten nie jest uznany za kluczowy w R&D,
- Żaden z czynników wymienionych przez R&D nie pokrywa się z czynnikami wskazanymi przez OEM i dostawcę,
- Wszystkie badane podmioty prowadzą analizę ryzyka przed rozpoczęciem współpracy.

Część 3 - pogłębienie wiedzy na temat holistycznych aspektów współpracy z partnerami zewnętrznymi

Tabela 4. Tabela przekrojowa z rezultatami 3. części badań.

Pytanie	Treść	OEM	Dostawca	R&D
1	Kto decyduje u Was o wdrożeniu ww. sieci współpracy – na jakim poziomie następuje decyzja? Jakie działy w tym uczestniczą?	Dział jakości	Decyzja będzie wypracowana na podstawie zebranych danych przez zespół, który jest do tego dedykowany. Ostateczna decyzja należy do prezesa zarządu	Najwyższe kierownictwo
2	Jak długo trwa proces od decyzji do wdrożenia?	(Odpowiedź w kompetencji działu jakości)	Od 3 do 6 miesięcy	Około 6 miesięcy
3	Czy istnieje jakiekolwiek ograniczenie co do współpracy sieciowej z zewnętrznym podmiotem? Dlaczego takie może wystąpić?	Istotne jest zachowanie obostrzeń dotyczących tajemnicy co do tego, co pojawi się na rynku przed premierą	Nie ma takich, lecz istotne jest zachowanie umów poufności	O ile kwestie prawne są zatwierdzone (umowa poufności), nie ma ograniczeń.
4	Czy uważasz, że współpraca sieciowa to część strategii rozwoju twojej firmy przyszłości?	Tak	Tak	Tak
5	Czy kiedykolwiek współpraca sieciowa przyniosła negatywne efekty?	Tak	Nie	Tak

6	Czy porażka w podjęciu współpracy z podmiotem zewnętrznym jest częścią procesu doskonalenia/rozwoju?	Tak, trzeba mieć jednak alternatywne scenariusze	Tak, porażka jest źródłem know-how	Tak, istotne jest jednak wyciągnięcie wniosków
7	Czy Twoim zdaniem zaufanie w tworzeniu sieci współpracy jest istotne?	Tak	Tak	Tak

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując dane w Tabeli 3. zauważyć można, że:

- Otwartość na nawiązanie współpracy sieciowej przez OEM jest mniejsza niż u dostawcy i R&D,
- Badane podmioty posiadają odmienne doświadczenia w kontekście skutków dotychczas nawiązanej przez nich współpracy sieciowej,
- Porażka oraz błędy są traktowane przez wszystkie badane podmioty jako istotna część procesu doskonalenia i rozwoju,
- Zaufanie jest kluczowym czynnikiem doboru partnerów do współpracy w sieci.

ZAKOŃCZENIE

Analiza jakościowa całego zbioru tabel tekstowych pozwoliła następnie na wyciągnięcie przekrojowych wniosków na temat kryteriów wyboru układów współpracy sieciowej w branży motoryzacyjnej. Przeprowadzone badanie metodą wielokrotnego studium przypadku wykazały, że nie ma uniwersalnej mapy drogowej, która pokazuje, że w każdej konstelacji/uczestników sieci jest podobnie. Zauważyć można m.in. różnice w podejściu firm do ewaluacji wskaźników finansowych i pozafinansowych w kontekście współpracy sieciowej. Co więcej, otwartość na nawiązanie współpracy sieciowej przez OEM jest mniejsza niż u dostawcy i R&D. Spiwem zaś łączącym wszystkie badane podmioty są jest istotna zaufania w kontekście współpracy sieciowej oraz wysoka tolerancja dla popełniania błędów jako czynnika, który umożliwia ciągłe doskonalenie.

Podążając jednak za R. K. Yin, „Kardynalnym błędem jest próba uogólniania wyników studium przypadku za pomocą generalizacji statystycznej. Przypadek lub przypadki nie są bowiem „jednostkami doboru próby” i jest ich

zbyt mało, aby mogły stworzyć dostatecznej wielkości próbę jako reprezentację większej populacji”¹⁷. Tym samym, uzyskane w rezultacie przeprowadzonych badań wnioski mogą być traktowane jako hipoteza robocza (Cronbach, 1975), która może zostać „wykorzystana do reinterpretacji wyników dotychczasowych badań innych konkretnych sytuacji (przypadków) albo do zdefiniowania nowych badań dotyczących jeszcze innych konkretnych sytuacji”¹⁸.

BIBLIOGRAFIA

- Baldwin C., Hippel E., *Modeling a Paradigm Shift: From Producer Innovation to User and Open Collaborative Innovation*, “Organization Science” 2010, nr 22.
- Bøllingtoft A., Donaldson L., Huber G., Håkonsson D., Snow C., *Collaborative Communities of Firms: Purpose, Process, and Design*, t. 9, 2012.
- Che Mat N. A., Cheung Y. P., Scheepers H., *Selecting partners for collaborative networks: Mixed methods approach* [w:] *Proceedings of the 12th International Conference on Enterprise Information Systems (ICEIS 2010)*, Filipe J., Cordeiro J. (red.), Vol. 4, Scitepress, Setubal Portugal 2010.
- Che Mat N. A., Cheung Y., Scheepers H., *Partner Selection: Criteria for Successful Collaborative Network*, 20th Australasian Conference on Information Systems, Melbourne 2009.
- Chesbrough H. W., *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*, t. 7, Harvard Business Review Press, Boston 2006.
- Cox E. P., *The Optimal Number of Response Alternatives for a Scale: A Review*, “Journal of Marketing Research” 1980, nr 4.
- Dacin M. T., Hitt M. A., Levitas E., *Selecting partners for successful international alliances: Examination of U.S. and Korean firms*, “Journal of World Business” 1997, nr 1.
- Fjeldstad Ø. D., Snow C. C., Miles R. E., Lettl C., *The architecture of collaboration*, “Strategic Management Journal” 2012, nr 6.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

- Gulati R., Nohria N., Zaheer A., *Strategic Networks*, "Strategic Management Journal" 2000, nr 3.
- Miles R., Miles G., Snow C., Blomqvist K., Rocha H., *The I-Form Organization*, "California management review" 2009, nr 51.
- Obadia C., *Cross-border interfirm cooperation: The influence of the performance context*, "International Marketing Review" 2008, nr 6.
- Snow C., *Organizing in the Age of Competition, Cooperation, and Collaboration*, "Journal of Leadership & Organizational Studies" 2015, nr 22.
- Tarka P., *Własności 5- i 7-stopniowej skali Likerta w kontekście normalizacji zmiennych metodą Kaufmana i Rousseeuwa*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2015.
- Tilson D., Lyytinen K., Sørensen C., *Digital Infrastructures: The Missing IS Research Agenda*, "Information Systems Research" 2010, nr 21.
- Wójcik P., *Znaczenie studium przypadku jako metody badawczej w naukach o zarządzaniu*, „E-mentor” 2013, nr 1.
- Yin R. K., *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- Yoo Y., Henfridsson O., Lyytinen K., *The New Organizing Logic of Digital Innovation: An Agenda for Information Systems Research*, "Information Systems Research" 2010, nr 21.
- Zaheer A., Gozubuyuk R., Milanov H., *It's the Connections: The Network Perspective in Interorganizational Research*, "Academy of Management Perspectives" 2010, nr 24.

CRITERIA FOR THE SELECTION OF NETWORK COOPERATION SYSTEMS IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY - CASE STUDY RESEARCH

Abstract: Selecting partners for joint projects is a challenge that organizations face before they can reap benefits of collaboration. Despite many previous studies within criteria for selecting partners for the network, a significant percentage of projects in cooperation between entities do not end in success. Hence the formulated research problem - the lack of a current set of criteria for selecting network cooperation systems in the automotive industry. On the way to explaining the problem, a number of research hypotheses were developed. To verify them, a qualitative method was used - multiple case studies. The purpose of this study is to present the assumptions, course and results of scientific research. As a result, it was shown that there is no universal set of criteria for companies performing various functions (OEM, supplier, R&D) in various cooperation arrangements. Nevertheless, several common factors can be identified, i.e. the role of trust or a high tolerance for making mistakes.

Keywords: Network cooperation, cooperation system, network selection criteria, automotive industry, case study.

ROLA WŁADZTWA PODATKOWEGO W KSZTAŁTOWANIU FINANSÓW SAMORZĄDOWYCH W POLSCE

Streszczenie: Władztwo podatkowe nie dotyczy w jednakowym zakresie wszystkich podatków i opłat lokalnych. Możliwość obniżenia górnych stawek podatków, zastosowania ulg i zwolnień (bez ulg i zwolnień ustawowych) oraz kształtowania warunków płatności podatków i składania deklaracji podatkowych dotyczy podatku rolnego, leśnego, od nieruchomości jak również od środków transportowych, czyli podatków pobieranych przez samorządowe organy podatkowe. Celem niniejszego opracowania jest określenie wpływu władztwa podatkowego na budżety gmin. Z przeprowadzonych badań wynika, że gminy korzystają najczęściej z uprawnień związanych z obniżaniem górnych granic stawek podatkowych. Kolejną grupą, która generuje znaczny poziom utraconych dochodów, jest stosowanie ulg i zwolnień. W krótkim okresie rezygnacja z części dochodów może ograniczyć możliwość funkcjonowania bądź nawet konieczność pozyskiwania dodatkowych środków finansowych. Natomiast w długim okresie pojawi się pozytywne oddziaływanie decyzji o pozostawieniu pieniędzy w rękach podatników.

Słowa kluczowe: władztwo podatkowe, budżety gmin, gmina, podatek.

WSTĘP

Współczesne państwo demokratyczne opiera się na zasadzie decentralizacji władzy, która oznacza przekazanie pewnych kompetencji i odpowiedzialności na niższe szczeble administracji. Podstawą funkcjonowania samorządu terytorialnego jest zapewnienie jak najlepszych warunków do rozwoju społeczeństwa zamieszkującego na jego obszarze. Realizacja tego celu wymaga ciągłego oraz stałego dopływu środków potrzebnych do właściwego finansowania dóbr i usług publicznych. Rozumiana w ten sposób zdolność do

pełnienia swoich funkcji w sposób nieprzerwany i efektywny określana jest mianem stabilności finansowej. Kategoria stabilności finansowej (stabilności fiskalnej) określana jest jako stan, w którym system finansowy może realizować swoje funkcje w sposób ciągły i efektywny, nawet w przypadku wystąpienia nieoczekiwanych czy niekorzystnych zdarzeń. Innymi słowy jest to stan, w którym władze samorządowe mogą zapewnić stosowny do potrzeb wspólnoty zakres odpowiedniej jakości usług publicznych oraz stymulować rozwój społeczno-gospodarczy¹.

Kolejnym ważnym atrybutem samorządu terytorialnego jest jego samodzielność. Sama definicja ma jednak charakter wieloznaczny (możemy wyróżnić samodzielność: ustrojową, administracyjną czy finansową)². Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego przejawia się jako możliwość decydowania o swoich sprawach w ramach obowiązującego prawa, niezależnie od innych podmiotów. Wynika ona między innymi z zasady decentralizacji zapisanej w Konstytucji RP³ czy z Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego⁴. Warto tu zaznaczyć, że samodzielność JST to nie autonomia czy pełna swoboda działania, ale realizowana część władzy wykonawczej w państwie w ramach Konstytucji RP i ustaw, które pochodzą od władzy wykonawczej⁵. Dalsza część pracy obejmuje zagadnienia, które odwołują się do samodzielności finansowej jednostek samorządu terytorialnego, stąd warto tu przytoczyć jej pojęcie. Samodzielność finansowa to przyznanie organom lokalnym prawa do decydowania o wysokości i strukturze dochodów, wydatków, przychodów i rozchodów oraz do tworzenia i wykonywania budżetu danej jednostki⁶. Na pojęcie samodzielności finansowej składa się zatem:⁷

- samodzielność dochodowa – prawo jednostek samorządu terytorialnego do posiadania i kształtowania własnych dochodów;

¹ Szerzej: M. Poniatowicz, *Stabilność finansowa jednostek samorządu terytorialnego w aspekcie nowej perspektywy finansowej UE i zmian w systemie dochodów samorządowych*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2016, nr 125, Szczecin, s. 7-23.

² E. Ruśkowski, J. M. Salachna, *Finanse lokalne po akcesji*, Oficyna Wydawnicza Wolter Kluwer Business, Warszawa 2007, s. 27-28.

³ Konstytucja RP, Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483.

⁴ Europejska Karta Samorządu Lokalnego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r., Dz.U. z 1994 r., nr 124, poz. 607.

⁵ J. M. Salachna, *Granice samodzielności legislacyjnej jednostek samorządu terytorialnego. Studium prawnofinansowe na prawie ustrojowym*, ODDK, Gdańsk 2012, s. 62–63.

⁶ J. Rogalska, *System podatkowy jako narzędzie rozwoju lokalnego* [w:] *Państwo polskie wobec współczesnej rzeczywistości gospodarczej – wyzwania ekonomiczne, społeczne, etyczne*, (red.) E. Łyżwa, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2016, s. 217–234.

⁷ K. Surówka, *Samodzielność finansowa samorządu terytorialnego w Polsce*, PWE, Warszawa 2013, s. 22.

- samodzielność wydatkowa – niezawisłość w zakresie realizacji zadań własnych.

Na samodzielność dochodową, z uwagi na jej atrybuty i obecne uregulowania prawne, składają się⁸:

- wyposażenie we własne i przypisane bezterminowo źródła dochodów z równoczesnym przyznaniem ograniczonego władztwa w zakresie kreowania tych dochodów;
- posiadanie własnego mienia, które może być źródłem dochodów oraz ewentualną formą zabezpieczenia kredytów i pożyczek;
- posiadanie prawnie gwarantowanego dostępu do rynków finansowych;
- możliwość działania na podstawie samodzielnie uchwalonego budżetu.

W Polsce, gdzie samorzady terytorialne odgrywają kluczową rolę w zarządzaniu lokalnymi społecznościami, władztwo podatkowe staje się nie tylko narzędziem finansowym, ale również ważnym elementem polityki społecznej i gospodarczej. W tym kontekście pojawia się pytanie: jak władztwo podatkowe wpływa na kształtowanie finansów samorządów w Polsce i jakie są tego konsekwencje dla lokalnych społeczności.

Celem niniejszego rozdziału jest zbadanie i analiza roli władztwa podatkowego, które jest jednym z przejawów samodzielności finansowej, w procesie kształtowania finansów samorządowych w Polsce.

MECHANIZMY WŁADZTWA PODATKOWEGO W SAMORZĄDACH W POLSCE

Współczesne teorie ekonomiczne dotyczące finansów publicznych podkreślają znaczenie teorii federalizmu fiskalnego. Badania w tym obszarze skupiają się na określeniu optymalnego stopnia decentralizacji finansów publicznych, w tym decentralizacji podatkowej. Celem jest zapewnienie skuteczności sektora publicznego i efektywnego dostarczania usług publicznych. W.E. Oates, uważany za pioniera w tej dziedzinie, w swoich badaniach z 1972 roku wykazał, że większa decentralizacja może przyczynić się do szybszego wzrostu gospodarczego. Argumentuje on, że przekazywanie pewnych

⁸ K. Brzozowska, M. Kogut-Jaworska, *Władztwo podatkowe w ocenie samodzielności dochodowej gmin w Polsce*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska Lublin–Polonia” 2016, Vol. 1, s. 328.

uprawnień do władz lokalnych może prowadzić do lepszego przydziału zasobów w sektorze finansów publicznych.⁹

W tym kontekście na uwagę zasługuje władztwo podatkowe, które jest manifestacją jednego z kluczowych filarów samorządności terytorialnej, mianowicie niezależności finansowej. Zasada ta jest również odzwierciedlona w zdolnościach jednostek samorządu terytorialnego (JST) do korzystania z rynku kapitałowego w celu pozyskiwania środków zwrotnych.¹⁰

W szczegółowym ujęciu władztwo podatkowe państwa to zdolność państwa do:

- tworzenia podatków, co wiąże się z możliwością państwa do określania swojej strategii podatkowej i tworzenia przepisów podatkowych, które mają na celu uregulowanie założeń tej strategii w prawie,
- umożliwienia jednostkom samorządu terytorialnego dostosowywania pewnych aspektów, które wpływają na kwotę należnego podatku, na przykład poprzez dodawanie do ustawy nowych ulg podatkowych, zwolnień lub różnicowanie stawek podatkowych,
- zbierania podatków, co obejmuje działania organów skarbowych w zakresie stosowania prawa podatkowego, takich jak rejestracja, określanie wysokości podatków, weryfikacja, kontrola, pobieranie i ściąganie należności podatkowych,
- walki z nielegalnymi działaniami w sferze podatkowej,
- zarządzania dochodami z podatków i innych opłat publicznych¹¹.

W Polsce, podobnie jak w wielu krajach o rozwiniętej strukturze administracyjnej, samorządy terytorialne odgrywają kluczową rolę w zarządzaniu lokalnymi społecznościami. Jednym z najważniejszych narzędzi, które mają do dyspozycji, jest władztwo podatkowe. To właśnie dzięki niemu mogą one samodzielnie kształtować swoje finanse, dostosowując je do lokalnych potrzeb i specyfiki.

Władztwo podatkowe samorządów w Polsce opiera się na kilku fundamentalnych zasadach. Przede wszystkim, zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej (art. 167 ust. 1), jednostki samorządu terytorialnego mają prawo

⁹ M. Mazurek-Chiejczuk, *Władztwo podatkowe jednostek samorządu terytorialnego państw UE w obszarze podatków dochodowych*, „Optimum. Economic Studies” 2022, nr 3, s. 153-154.

¹⁰ J. Dziuba, *Władztwo podatkowe jednostek samorządu terytorialnego a poziom zadłużenia na przykładzie miast na prawach powiatu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2010, nr 127, s. 57.

¹¹ J. Kulicki, *Władztwo podatkowe państwa i samorządu terytorialnego w zakresie podatków dochodowych – model scentralizowany czy zdecentralizowany?*, „Studia BAS” 2018, nr 2, s. 94.

do własnych dochodów, w tym dochodów z podatków lokalnych. Zapis Konstytucji RP (art. 168) nadał gminom uprawnienia do tzw. władztwa daninowego w zakresie modelowania obciążeń daninowych¹². Obejmuje ono m.in.: kształtowanie stawek podatkowych lub podstawy opodatkowania, wprowadzanie zwolnień przedmiotowych oraz stosowanie ulg podatkowych. Władze gminne mogą je również umorzyć lub rozłożyć na raty. To oznacza, że mają one pewną swobodę w ustalaniu stawek podatkowych, choć oczywiście w granicach określonych przez prawo. Warto się zatem zastanowić, czy przyznany gminom zakres władztwa podatkowego może być związany z ryzykiem utraty stabilności finansowej jednostki¹³.

Zakres władztwa podatkowego odnosi się jedynie do gmin, które mają realne prawo do określania elementów wpływających na wysokość obciążeń podatkowych¹⁴. Dlatego też dalsza część pracy zostanie poświęcona analizie władztwa podatkowego i jego skutków na poziomie gmin. Jak wspomniano wcześniej, władztwo podatkowe gmin, czyli ich uprawnienia do podejmowania decyzji w zakresie ustalania wysokości podatków i opłat lokalnych oraz stosowania preferencji podatkowych, wynika z zapisów Konstytucji RP (art. 168). Należy tu zaznaczyć, że gminy (pozostałe jednostki jeszcze mniej) mają bardzo mały wpływ na kształtowanie dochodów własnych. Dzieje się tak dlatego, że granice władztwa podatkowego mają swoje źródło w art. 217 Konstytucji RP. Zgodnie z jego zapisem nakładanie podatków, innych danin publicznych, określanie ich elementów konstrukcyjnych takich jak: podmiot, przedmiot opodatkowania oraz stawki podatkowe, a także zasady przyznawania ulg, umorzeń oraz kategorii podmiotów zwolnionych zastrzeżone jest dla ustawy¹⁵. Oznacza to, że ustawa reguluje wszystkie podstawowe elementy podatku¹⁶. Uprawnienia gmin do współdecydowania o konstrukcji prawnej podatków są niewielkie i praktycznie ograniczone do możliwości ich zmniejszania. Oznacza to, że gminy mają ustawowo przyznane kompetencje w zakresie regulacji niektórych elementów konstrukcyjnych podatku w drodze uchwały.

¹² R. Przygodzka, *Władztwo podatkowe a stabilność finansowa*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 4, s. 334

¹³ M. Poniatowicz, *Stabilność finansowa jednostek samorządu terytorialnego w aspekcie nowej perspektywy finansowej UE i zmian w systemie dochodów samorządowych*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2016, nr 125, Szczecin, s. 7–23

¹⁴ B. Filipiak, *Polityka podatkowa gmin czy realizacja władztwa podatkowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 864, Szczecin, s. 222.

¹⁵ Konstytucja RP, Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483, art. 217.

¹⁶ B. Filipiak, *Polityka podatkowa gmin czy realizacja władztwa podatkowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 864, s. 223.

Są to uprawnienia dotyczące¹⁷:

- kształtowania stawek podatkowych – ich określania i różnicowania wysokości;
- kształtowania zwolnień przedmiotowych (podmiotowe są zastrzeżone dla ustawy).

Możliwość regulacji przysługuje w stosunku do podatków i opłat, które realizowane są przez gminne organy podatkowe. Należą do nich:

- podatki – podatek od nieruchomości¹⁸, podatek rolny¹⁹, podatek leśny²⁰ i podatek od środków transportowych²¹;
- opłaty – targowa²², miejscowa²³, uzdrowskowa²⁴, od posiadania psów²⁵, reklamowa²⁶.

Gminy nie mają żadnych uprawnień władczych w zakresie podatku od spadków i darowizn, od czynności cywilnoprawnych oraz zryczałtowanego podatku dochodowego w formie karty podatkowej, które pobierane są przez organy skarbowe. Oznacza to, że prowadzenie własnej polityki podatkowej możliwe jest w bardzo ograniczonym zakresie, pozwalającym raczej na podejmowanie działań o charakterze indywidualnym, a nie systemowym²⁷.

Ponadto, pobieranie wszystkich opłat na podstawie ustawy o podatkach i opłatach lokalnych (targowej, miejscowej, uzdrowskowej, od posiadania psów oraz reklamowej) uzależnione jest od decyzji rady gminy, ponieważ mają one charakter fakultatywny²⁸.

Władztwo podatkowe samorządów w Polsce to nie tylko prawo do ustalania stawek podatkowych czy wprowadzania ulg. To także obowiązek zapewnienia sprawiedliwości podatkowej i dbałość o interesy mieszkańców.

¹⁷ L. Etel, *Czego mogą dotyczyć uchwały podatkowe jednostek samorządu terytorialnego* [w:] *Finanse samorządowe 2006*, (red.) C. Kosikowski, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2006, s. 125–127.

¹⁸ Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1170.

¹⁹ Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1256.

²⁰ Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 888.

²¹ Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1170.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ R. I. Dziemianowicz, A. Kargol-Wasiluk, A. Bołtromiuk, *Samodzielność finansowa gmin w Polsce w kontekście koncepcji good governance*, „Optimum. Economic Studies” 2018, nr 94, s. 210.

²⁸ J. Śmiechowicz, *Stabilność dochodów gmin w kontekście ich władztwa podatkowego i fakultatywności opłat lokalnych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 294, Katowice, s. 176.

W tym kontekście, ważną rolę odgrywają lokalne organy podatkowe, które są odpowiedzialne za egzekwowanie przepisów podatkowych i dbałość o ich prawidłowe stosowanie.

WPŁYW WŁADZTWA PODATKOWEGO NA FINANSE GMIN

Autonomię finansową gmin można analizować w kontekście polityki fiskalnej, zwłaszcza biorąc pod uwagę skutki władztwa podatkowego, takie jak utracone dochody. Jeśli chodzi o podatki lokalne, gminy mają najszersze uprawnienia podatkowe, które umożliwiają im modyfikowanie określonych aspektów struktury podatków²⁹. Gminy mają zdolność do:

- ustalania stawek podatków lokalnych i opłat w ramach limitów określonych przez ustawodawcę;
- modyfikowania podstawy opodatkowania;
- wdrażania ogólnych zwolnień podatkowych, które są dodatkowe w porównaniu do tych określonych w ustawach;
- wprowadzania ogólnych ulg podatkowych, które są dodatkowe w stosunku do tych, które zostały określone w ustawach;
- pośredniego wpływania na dochody z podatku rolnego poprzez przypisanie pewnych wsi do innego okręgu podatkowego niż ten przewidziany dla konkretnej gminy, w ramach określonych przez ustawodawcę warunków³⁰.
- Kształtowanie stawek podatkowych może być dokonywane w dwóch formach:
- bezpośrednio – polega na ustalaniu i różnicowaniu stawek podatkowych – dotyczy to podatków: od nieruchomości, od środków transportowych oraz wymienionych wcześniej opłat;
- pośrednio – polega na modyfikowaniu podstawy opodatkowania – dotyczy obniżenia ceny skupu żyta i drewna przyjmowanych do wyliczenia odpowiednio podatku rolnego i leśnego.

Co więcej ustalenie i różnicowanie stawek jest ograniczone ustawowo. Ustawodawca zawarł w ustawie o podatkach i opłatach lokalnych informacje o stawkach dotyczących podatku od nieruchomości (art. 5), podatku od środków transportowych (art. 10) oraz opłat (art. 19). Corocznie w formie

²⁹ M. Dworakowska-Raj, *Które podatki zasilają budżet gminy?*, „Gazeta SGH” 2020.

³⁰ J. Kulicki, *Władztwo podatkowe państwa i samorządu terytorialnego w zakresie podatków dochodowych – model scentralizowany czy zdecentralizowany?*, „Studia BAS” 2018, nr 2, s. 94.

obwieszczenia ministra właściwego ds. finansów publikowane górne granice stawek podatkowych, których organy gminy w swoich uchwałach podatkowych nie mogą przekroczyć. Natomiast w odniesieniu do podatku rolnego i leśnego to prezes GUS w formie corocznego obwieszczenia określa górną granicę cen obu surowców (żyta oraz drewna). Ponadto polityka podatkowa w odniesieniu do stawek podatkowych podlega kolejnym ograniczeniom. Nie jest możliwym ustalanie stawek podatkowych na poziomie 0 zł. Brak jest również możliwości wprowadzania przez organy gminy stawek pozornych (bliskich 0 zł). Ze wspomnianych podatków jedynie w podatku od środków transportowych ustawodawca wprowadził dodatkowo stawki minimalne, więc w tym przypadku gminy w zakresie niektórych pojazdów przyjmują swoje stawki z pewnego przedziału. Również ograniczone władztwo podatkowe zostało przyznane gminom w zakresie różnicowania stawek podatkowych z uwagi na przedmiot opodatkowania³¹.

Warto zaznaczyć, że gminy posiadają uprawnienia podatkowe tylko w odniesieniu do tych podatków, które są ściągane przez lokalne organy podatkowe.

Samo uchwalenie stawek to nieprzypadkowy wybór kwot. Przy ich ustalaniu organy gminy powinny stosować następujące zasady³²:

1. Wprowadzenie nowych wielkości stawek powinno być dokonane przed przedłożeniem radzie gminy projektu budżetu. Pozwoli to na przyjęcie planu finansowego zgodnego z przyjętymi zmianami w dochodach z tytułu podatków.
2. Prowadzenia jasnej i przejrzystej polityki podatkowej – czyli wprowadzenia stałych zasad kształtowania stawek podatkowych. Pośród nich wyróżnia się:
 - tempo wzrostu stawek lokalnych w miarę wzrostu górnych granic stawek ogłaszanych przez Ministra Finansów co najmniej raz na 3 lata,
 - obniżenie relacji uchwalanych stawek do poziomu 90% stawek maksymalnych,

³¹ T. Wołowicz, D. Reško, *Obniżki stawek podatkowych do celów stymulacyjnych a założenia racjonalnej strategii podatkowej gminy*, Toruński Rocznik Podatkowy, Rocznik 2012, Toruń 2012, s. 6; B. Filipiak, *Polityka podatkowa gmin czy realizacja władztwa podatkowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 864, Szczecin, s. 224.

³² M. Kogut-Jaworska, *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*, CeDeWu, Warszawa 2008, s. 96–97.

- zmian stawek lokalnych tylko w tych latach, gdy skumulowany wskaźnik zmian górnych granic stawek podatkowych przekroczy 5%.
3. Płynnych zmian dotyczących stawek – przy dobrej sytuacji finansowej gminy nie należy sztucznie utrzymywać stałego poziomu stawek. Lepszym rozwiązaniem jest wprowadzanie niewielkich korekt wielkości stawek niż nagłe, skokowe zmiany budzące zaskoczenie wśród podatników.

Jak wspomiano wcześniej, gminy wykorzystują swoje uprawnienia nie tylko do kształtowania stawek podatkowych, ale również mają prawo do stanowienia ulg, dokonywania umorzeń i zwolnień. Te uprawnienia są elementem budowy polityki podatkowej, która jest wykorzystywana jako instrument stymulujący rozwój społeczno-gospodarczy gminy. Co więcej, uprawnienia te wywołują określony skutek dla stabilności finansowej gminy – zwłaszcza na stan dochodów.

Uprawnienia gmin w zakresie władztwa podatkowego nie są systematycznie wykorzystywane. Stosowanie niższych stawek podatkowych oraz wprowadzanie zwolnień, ulg oraz umorzeń wpływa na zmniejszenie dochodów budżetowych gmin. Zatem, skutki stosowania władztwa podatkowego można określić mianem dochodów utraconych, i tak będą one nazywane w dalszej części opracowania. W tabeli 1 zostały przedstawione utracone dochody według rodzajów gmin w latach 2018-2022.

Przeprowadzona analiza pozwala zauważyć, że gminy korzystają najczęściej z uprawnień związanych z obniżaniem górnych granic stawek podatkowych. Kolejną grupą, która generuje znaczny poziom utraconych dochodów jest stosowanie ulg i zwolnień. Z powyższej tabeli wynika, że najbardziej oszczędne są gminy miejskie, w których utracone dochody kształtują się na poziomie od 640 do 680 mln. zł, podczas gdy w gminach wiejskich utracone dochody w latach 2019-2022 kształtują się na poziomie prawie 2 mld zł. Ciekawym jest również rok 2021 – w którym wszystkie z gmin zauważają nominalny wzrost utraconych dochodów. Wiąże się to z działaniami podjętymi w zakresie obniżenia obciążeń podatkowych z uwagi na pandemię Covid-19. W tym okresie wiele gmin zdecydowało się nie pobierać albo obniżyć wpływy z podatku od nieruchomości i innych danin. Skutkiem tego była większa kwota utraconych dochodów niż w latach wcześniejszych czy późniejszych.

Gminy w Polsce finansują się głównie z dochodów własnych, które zostały dokładnie opisane w ustawie o dochodach jednostek samorządu terytorialnego. Główne źródła tych dochodów to podatki lokalne, udziały w dochodach z państwowych podatków dochodowych oraz przychody z majątku.³³ Podatki lokalne stanowią kluczowy aspekt samorządności, ponieważ dają lokalnym władzom możliwość wpływania na źródła tych dochodów oraz ich wielkość. W literaturze naukowej podkreśla się, że niezależność finansowa gmin jest nie tylko podstawowym wyznacznikiem samorządności, ale także kluczowym warunkiem dla ich zrównoważonego rozwoju. W kontekście podatków lokalnych mówi się o tzw. ograniczonym władztwie podatkowym, które jest wynikiem konstytucyjnej zasady uchwalania podatków przez parlament oraz uprawnienia przyznane gminom do ustalania wysokości podatków lokalnych w ramach określonych przez ustawę³⁴. Jak wynika z danych zaprezentowanych w tabeli udział utraconych dochodów do dochodów własnych mieści się w przedziale od 2 do 7%. I tutaj również prym wiodą gminy wiejskie. Ma na to jednak wpływ struktura dochodów własnych gmin wiejskich.

Na uwagę zasługuje fakt, że lokalna polityka podatkowa to świadome decyzje podejmowane przez samorządy lokalne w celu osiągnięcia określonych zamierzeń, korzystając z metod opartych na obowiązujących przepisach prawnofinansowych. Realizacja głównych celów tej polityki, takich jak zaspokajanie potrzeb finansowych lokalnych władz publicznych oraz skuteczne wykorzystanie dostępnych narzędzi nie jest prostym zadaniem. Wymaga to odpowiednio zaprojektowanego systemu podatków lokalnych, który jest spójny z strategicznymi celami gminy, efektywnego aparatu podatkowego, który obejmuje jednostki odpowiedzialne za ustalenie i ściąganie zobowiązań podatkowych oraz jednostki kontrolujące, oraz sprawnego procesu tworzenia prawa, który zapewnia stabilność polityki podatkowej i jest w stanie dostosować się do zmieniających się okoliczności społeczno-gospodarczych. Dodatkowo, ważne jest wsparcie gmin przez państwo w celu wyrównania różnic w dochodach na różnych obszarach. Wieloma aspektami lokalnej polityki podatkowej kierują różne czynniki, zarówno zewnętrzne, takie jak prawne i pozaprawne, jak i wewnętrzne, takie jak potencjał gminy, innowacyjność jej władz czy cechy społeczności lokalnej³⁵.

³³ Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, t.j. Dz.U. 2022 poz. 2267, art. 4

³⁴ P. Felis, G. Otczyk, *Zróżnicowanie fiskalnych skutków gminnej polityki podatkowej w Polsce*, Studia BAS³ 2021, nr 1, s. 77.

³⁵ Ibidem, s. 80.

Tabela 1. Utracone dochody gmin w latach 2019-2022 w tys. zł na tle dochodów ogółem i dochodów własnych

	2019			2020			2021			2022		
	w tys. zł	% ¹	% ²	w tys. zł	% ¹	% ²	w tys. zł	% ¹	% ²	w tys. zł	% ¹	% ²
	gminy miejskie											
dochody ogółem	29 818 355	-	-	32 467 403	-	-	35 204 558	-	-	35 127 202	-	-
dochody własne	15 622 909	-	-	16 632 483	-	-	17 991 256	-	-	19 319 351	-	-
obniżenie górnych granic stawek podatkowych	511 104	1,71	3,27	460 011	1,42	2,77	541 378	1,54	3,01	536 395	1,53	2,78
Ulgi i zwolnienia	89 606	0,30	0,57	98 903	0,30	0,59	105 453	0,30	0,59	90 778	0,26	0,47
Umorzenia zaległości podatkowych	18 372	0,06	0,12	30 880	0,10	0,19	27 448	0,08	0,15	20 937	0,06	0,11
rozkładanie na raty odroczenie terminu płatności	21 730	0,07	0,14	32 194	0,10	0,19	26 794	0,08	0,15	31 674	0,09	0,16
razem	640 813	2,15	4,10	621 988	1,92	3,74	701 072	1,99	3,90	679 784	1,94	3,52
	gminy miejsko-wiejskie											
dochody ogółem	46 549 313	-	-	51 400 757	-	-	56 544 352	-	-	59 857 803	-	-
dochody własne	20 667 940	-	-	23 005 107	-	-	24 709 433	-	-	27 924 366	-	-
obniżenie górnych granic stawek podatkowych	1 080 853	2,32	5,23	1 031 650	2,01	4,48	1 157 928	2,05	4,69	1 251 995	2,09	4,48
Ulgi i zwolnienia	215 253	0,46	1,04	240 212	0,47	1,04	267 631	0,47	1,08	278 271	0,46	1,00
Umorzenia zaległości podatkowych	29 740	0,06	0,14	54 518	0,11	0,24	48 739	0,09	0,20	43 041	0,07	0,15
rozkładanie na raty odroczenie terminu płatności	32 779	0,07	0,16	40 975	0,08	0,18	35 288	0,06	0,14	48 534	0,08	0,17
razem	1 358 625	2,92	6,57	1 367 356	2,66	5,94	1 509 588	2,67	6,11	1 621 841	2,71	5,81

	2019			2020			2021			2022		
	w tys. zł	% ¹	% ²	w tys. zł	% ¹	% ²	w tys. zł	% ¹	% ²	w tys. zł	% ¹	% ²
	gminy wiejskie											
dochody ogółem	58 793 857	-	-	65 222 309	-	-	71 734 804	-	-	76 828 479	-	-
dochody własne	22 193 257	-	-	25 980 039	-	-	26 530 635	-	-	32 114 504	-	-
obniżenie górnych granic stawek podatkowych	1 313 365	2,23	5,92	1 267 160	1,94	4,88	1 426 539	1,99	5,38	1 493 815	1,94	4,65
Ulgi i zwolnienia	333 559	0,57	1,50	378 961	0,58	1,46	446 9134	0,62	1,68	457 121	0,59	1,42
Umorzenia zaległości podatkowych	27 324	0,05	0,12	54 739	0,08	0,21	53 467	0,07	0,20	36 223	0,05	0,11
rozkładanie na raty odroczenie terminu płatności	26 303	0,04	0,12	26 997	0,04	0,10	23 136	0,03	0,09	26 666	0,03	0,08
razem	1 700 552	2,89	7,66	1 727 857	2,65	6,65	1 950 055	2,72	7,35	2 013 827	2,62	6,27
1 – udział w dochodach ogółem 2 – udział w dochodach własnych												

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego.

Należy tu podkreślić, że gminy w Polsce nie mają pełnego władztwa podatkowego nad wszystkimi podatkami. Choć dochody własne są kluczowe dla stabilności finansowej gmin, obniżenie ich przez wykorzystanie władztwa podatkowego może stanowić stymulację dla lokalnych inwestorów. Podatki mają różne funkcje, nie tylko fiskalną, ale także redystrybucyjną i stymulacyjną. Te funkcje pomagają w osiągnięciu równowagi między celami fiskalnymi, gospodarczymi i społecznymi opodatkowania. W krótkim okresie rezygnacja z części dochodów może ograniczyć funkcjonowanie gminy, ale w dłuższym okresie może to przynieść korzyści³⁶.

I w końcu można stwierdzić, że decyzje dotyczące władztwa podatkowego są głównie podejmowane przez organy decyzyjne gmin. Gminy w ramach swojego władztwa podatkowego często decydują się na obniżanie stawek podatkowych do wartości niższych niż te ustalone przez centralne organy państwa. Gdy gminy z własnej inicjatywy wprowadzają zwolnienia podatkowe, mogą one zostać przeklasyfikowane do wyższej grupy dochodowej, co może skutkować otrzymaniem mniejszej sumy z części wyrównawczej subwencji ogólnej³⁷.

ZAKOŃCZENIE

Władztwo podatkowe w samorządach terytorialnych w Polsce stanowi kluczowy element zarządzania finansami lokalnymi. Współczesne teorie ekonomiczne, w tym teoria federalizmu fiskalnego, podkreślają znaczenie decentralizacji finansów publicznych w celu zapewnienia skuteczności sektora publicznego i efektywnego dostarczania usług publicznych. W Polsce gminy jako podstawowe jednostki samorządu terytorialnego, posiadają pewne uprawnienia podatkowe, które umożliwiają im kształtowanie lokalnej polityki podatkowej w odpowiedzi na specyficzne potrzeby i wyzwania swoich społeczności.

Jednakże, choć gminy mają pewną swobodę w zakresie kształtowania stawek podatkowych i wprowadzania ulg czy zwolnień, działają one w ramach określonych przez ustawodawcę granic. Decyzje te mają bezpośredni wpływ na finanse gmin, zarówno w krótkim, jak i długim okresie. Z jednej strony, obniżenie stawek podatkowych czy wprowadzenie ulg może przyciągnąć

³⁶ J. Rogalska, *Władztwo podatkowe i jego wpływ na budżety gminne*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2020, CXVI, s. 248.

³⁷ J. Kulicki, *Władztwo podatkowe państwa i samorządu terytorialnego w zakresie podatków dochodowych – model scentralizowany czy zdecentralizowany?*, „Studia BAS” 2018, nr 2, s. 94.

inwestorów i stymulować rozwój lokalnej gospodarki, z drugiej strony może to prowadzić do utraty ważnych dochodów, które są niezbędne do finansowania usług publicznych.

Podsumowując, władztwo podatkowe w samorządach terytorialnych w Polsce jest narzędziem o wielkim potencjale, które, jeśli jest używane mądrze, może przyczynić się do zrównoważonego rozwoju lokalnych społeczności. Jednakże wymaga to świadomych decyzji, uwzględniających zarówno krótko- jak i długoterminowe skutki dla finansów gminy oraz dobrobytu jej mieszkańców.

Z przedstawionych w opracowaniu rozważań wynika że:

1. Władztwo podatkowe gmin nie dotyczy wszystkich podatków. Możliwość kształtowania stawek podatkowych, stosowania ulg i zwolnień oraz kształtowania warunków płatności dotyczy tylko podatków: rolnego, leśnego, od nieruchomości oraz od środków transportowych.
2. Stosowanie władztwa podatkowego przez gminy skutkuje utratą części dochodów.

O stabilności finansowej gmin decydują głównie dochody własne. Czy zatem obniżenie dochodów poprzez zmniejszenie stawek zagraża stabilności finansowej? Odpowiedz na to pytanie nie jest prosta... W przekonaniu autora analiza taka może stać się przyczynkiem do przeprowadzenia głębszych badań nad poziomem utraconych dochodów na skutek stosowania przez gminy uprawnień wynikających z władztwa podatkowego oraz jego wpływu na budżety samorządowe oraz wzrost poziomu ich zadłużenia.

Kolejną ważną kwestią jest tutaj kształtowanie polityki podatkowej gminy. Gminy korzystając ze swych uprawnień w zakresie władztwa podatkowego, poza wyżej opisanymi działaniami również opracowują programy pomocy publicznej, czym starają się oddziaływać na potencjalnych inwestorów. Organy podatkowe mogą stanowić i realizować różną politykę podatkową. Poprzez podatki organy gminy oddziałują na sytuację społeczno-gospodarczą. Pozytywne skutki dla gmin w perspektywie długoterminowej, która obejmuje wzrost dochodów budżetowych, mogą zostać osiągnięte również poprzez decyzje o lokalizacji biernej (zwiększenie skali działalności podmiotów gospodarczych). Pośrednim następstwem stosowania tego typu form wsparcia może być zwiększenie wpływów z tytułu subwencji (części wyrównawczej) lub ograniczenie wpłat na część równoważącą subwencji³⁸. Co więcej, gminy

³⁸ Tzw. Janosikowego.

korzystając ze swych uprawnień w zakresie władztwa podatkowego opracowują programy pomocy publicznej, czym starają się oddziaływać na potencjalnych inwestorów.

Celem działań jest zarówno przyciągnięcie inwestorów, pobudzenie gospodarki gminy oraz wpływanie na jeden bądź kilka obszarów gospodarczych. Prowadzona przez gminy polityka podatkowa ma nie tylko wpływ na poziom dochodów realizowanych z podatków i opłat lokalnych, ale również w sposób pośredni także na podatki dochodowe (PIT i CIT) – np. poprzez zwiększenie liczby miejsc pracy czy otwarcie nowych przedsiębiorstw. Chociaż w krótkim okresie rezygnacja z części dochodów może ograniczyć możliwość funkcjonowania bądź nawet konieczność pozyskiwania dodatkowych środków finansowych to w długim okresie pojawi się pozytywne oddziaływanie decyzji o pozostawieniu pieniędzy w rękach podatników.

Zastosowanie pomocy publicznej w formie – ulg, zwolnień czy umorzeń wynika z zaistnienia szczególnych przesłanek, do których należy zliczyć:

- ważny interes podatnika
- interes publiczny.

Skala wykorzystywania instrumentów lokalnej polityki jest zróżnicowana w poszczególnych typach gmin, jej sytuacji finansowej oraz skali realizowanych zadań oraz postrzegania podatku nie tylko przez pryzmat jego funkcji fiskalnej. Utrzymanie stabilnej pozycji dochodowej przez organy gminy skłania je do systematycznej analizy podstawowych źródeł dochodów jakimi są podatki.

Badania empiryczne prowadzone w zakresie stymulującego oddziaływania podatków wykazują, że między stosowaniem obniżek stawek podatkowych a rozwojem społeczno-gospodarczym gmin występuje bardzo słaby związek³⁹. Kluczem do skutecznego stymulowania gospodarki jest nie samo stosowanie preferencji, ale przejrzystość i stabilność systemu podatkowego⁴⁰.

³⁹ T. Wołowicz, D. Reško, *Obniżki stawek podatkowych do celów stymulacyjnych a założenia racjonalnej strategii podatkowej gminy*, Toruński Rocznik Podatkowy, Rocznik 2012, Toruń 2012, s. 6.

⁴⁰ E. Bończyk-Kucharczyk, K. Herbst, K. Chmura, *Jak władze lokalne mogą wspierać przedsiębiorczość*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Polska Fundacja Promocji i Rozwoju MSP, Warszawa 1998, s. 20 oraz W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz, E. Malinowska, W. Misiąg, M. Tomalak, *Wspieranie przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny*, Polska Fundacja Promocji i Rozwoju MSP, Warszawa 2000, s. 9.

BIBLIOGRAFIA

- Bończyk-Kucharczyk E., Herbst K., Chmura K., *Jak władze lokalne mogą wspierać przedsiębiorczość*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Polska Fundacja Promocji i Rozwoju MSP, Warszawa 1998.
- Brzozowska K., Kogut-Jaworska M., *Władztwo podatkowe w ocenie samodzielności dochodowej gmin w Polsce*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska Lublin–Polonia” 2016, Vol. 1.
- Dworakowska-Raj M., *Które podatki zasilają budżet gminy?*, „Gazeta SGH” 2020.
- Dziemianowicz R. I., Kargol-Wasiluk A., Bołtromiuk A., *Samodzielność finansowa gmin w Polsce w kontekście koncepcji good governance*, „Optimum. Economic Studies” 2018, nr 94, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2018.
- Dziemianowicz W., Mackiewicz M., Malinowska E., Misiąg W., Tomalak M., *Wspieranie przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny*, Polska Fundacja Promocji i Rozwoju MSP, Warszawa 2000.
- Dziuba J., *Władztwo podatkowe jednostek samorządu terytorialnego a poziom zadłużenia na przykładzie miast na prawach powiatu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2010, nr 127.
- Etel L., *Czego mogą dotyczyć uchwały podatkowe jednostek samorządu terytorialnego*, [w:] *Finanse samorządowe 2006*, (red.) C. Kosikowski, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2006.
- Europejska Karta Samorządu Lokalnego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r., Dz.U. z 1994 r., nr 124, poz. 607.
- Felis P., Otczyk G., *Zróżnicowanie fiskalnych skutków gminnej polityki podatkowej w Polsce*, *Studia BAS*” 2021, nr 1.
- Filipiak B., *Polityka podatkowa gmin czy realizacja władztwa podatkowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 864, Szczecin.
- Kogut-Jaworska M., *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*, CeDeWu, Warszawa 2008.
- Konstytucja RP, Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483.

- Kulicki J., *Władztwo podatkowe państwa i samorządu terytorialnego w zakresie podatków dochodowych – model scentralizowany czy zdecentralizowany?*, „Studia BAS” 2018, nr 2.
- Mazurek-Chiejczuk M., *Władztwo podatkowe jednostek samorządu terytorialnego państw UE w obszarze podatków dochodowych*, „Optimum. Economic Studies” 2022, nr 3.
- Poniatowicz M., *Stabilność finansowa jednostek samorządu terytorialnego w aspekcie nowej perspektywy finansowej UE i zmian w systemie dochodów samorządowych*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2016, nr 125.
- Przygodzka R., *Władztwo podatkowe a stabilność finansowa*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 4.
- Rogalska J., *System podatkowy jako narzędzie rozwoju lokalnego [w:] Państwo polskie wobec współczesnej rzeczywistości gospodarczej – wyzwania ekonomiczne, społeczne, etyczne*, (red.) Łyżwa E., Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2016,
- Rogalska J., *Władztwo podatkowe i jego wpływ na budżety gminne*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2020, CXVI.
- Ruśkowski E., *Salachna J.M., Finanse lokalne po akcesji*, Oficyna Wydawnicza Wolter Kluwer Business, Warszawa 2007,
- Salachna J. M., *Granice samodzielności legislacyjnej jednostek samorządu terytorialnego. Studium prawnofinansowe na prawie ustrojowym*, ODDK, Gdańsk 2012.
- Surówka K., *Samodzielność finansowa samorządu terytorialnego w Polsce*, PWE, Warszawa 2013.
- Śmiechowicz J., *Stabilność dochodów gmin w kontekście ich władztwa podatkowego i fakultatywności opłat lokalnych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 294.
- Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1170.
- Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, t.j. Dz.U. 2022 poz. 2267, art. 4.

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1256.

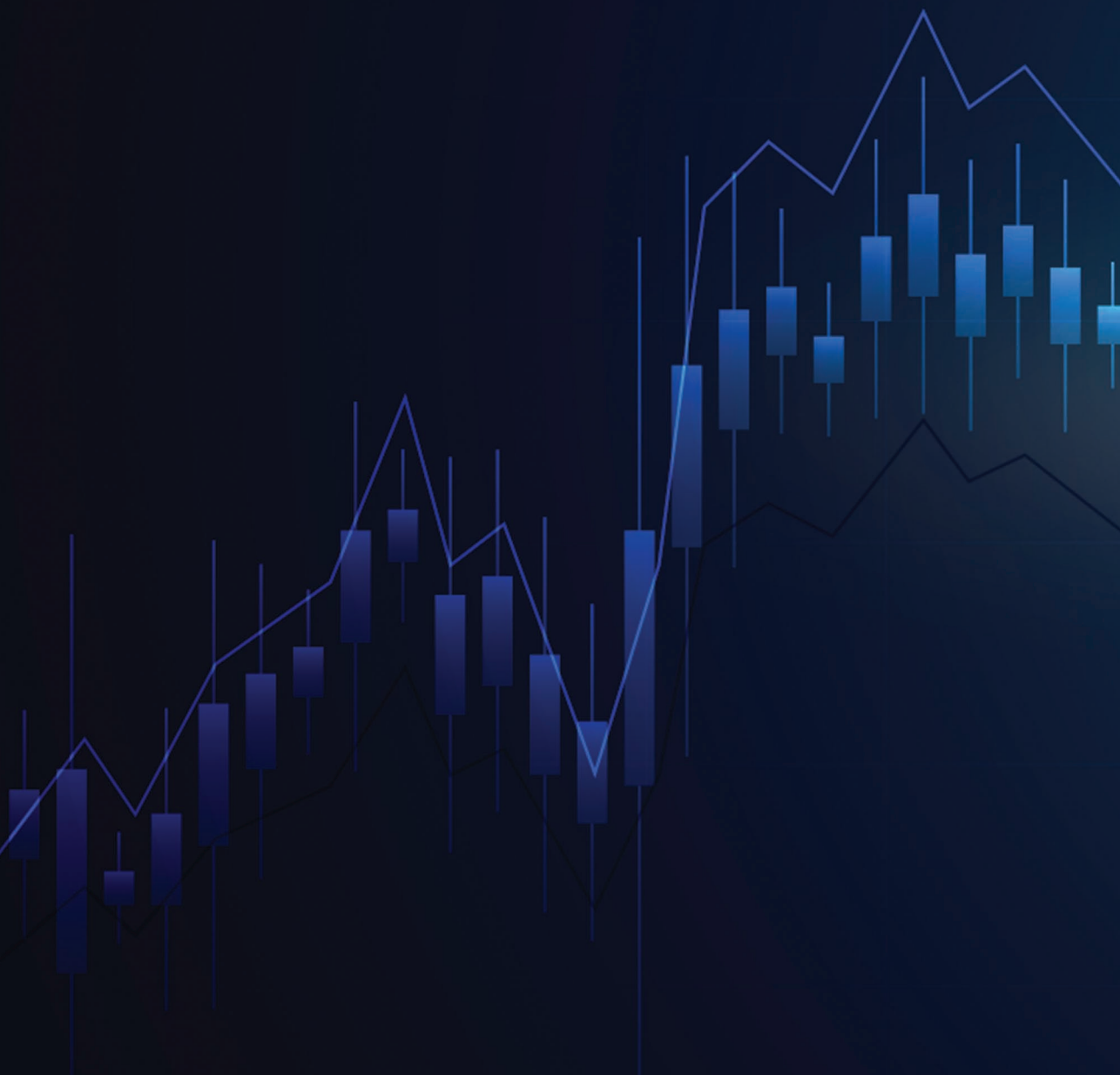
Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 888.

Wołowicz T., D. Reško, *Obniżki stawek podatkowych do celów stymulacyjnych a założenia racjonalnej strategii podatkowej gminy*, Toruński Rocznik Podatkowy, Rocznik 2012, Toruń 2012.

THE ROLE OF THE TAX AUTHORITY IN SHAPING LOCAL GOVERNMENT FINANCES IN POLAND

Summary: Taxation authority does not apply to all local taxes and fees to the same extent. The possibility of reducing the upper tax rates, applying reliefs and exemptions (without statutory reliefs and exemptions) and shaping the conditions of tax payment and submitting tax returns applies to agricultural, forestry and real estate taxes as well as on means of transport, i.e. taxes collected by local government tax authorities. The aim of this study is to determine the impact of tax authorities on municipal budgets. The research shows that municipalities most often use the powers related to lowering the upper limits of tax rates. Another group that generates a significant level of lost income is the use of reliefs and exemptions. In the short term, giving up part of your income may limit your ability to function or even limit the need to obtain additional financial resources. However, in the long term, there will be a positive impact of the decision to leave money in the hands of taxpayers.

Keywords: tax authority, municipal budgets, municipality, tax.

ISBN 978-83-67959-08-7